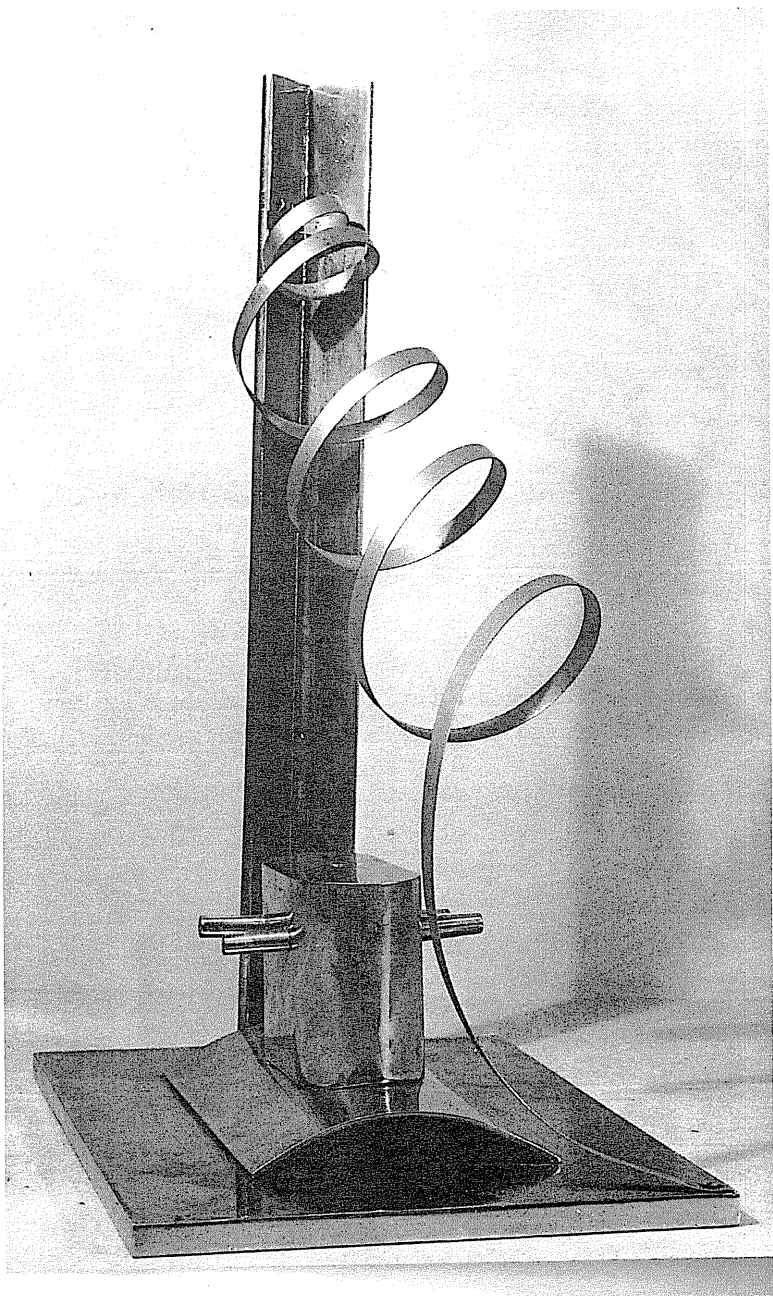

Karl Jогanson: Konstrukce, 1921/1993

László Moholy, Konstrukce z niklu, 1921

Abiotická technika zemědělská ¹

JOSEF ŠMAJS

Zemědělství je převážně biotickou technologií, která je v širokém rozsahu sladěná s biosférou a která je proto přirozeně automatizovaná, energeticky úsporná a bezodpadová. Jde současně o technologii sourodou s biologickou strukturou člověka, a to jak svými produkty určenými ke konečné osobní spotřebě, tak svými nároky na lidskou účast v pracovním cyklu. Abiotický technický pokrok tu proto přináší růst produktivity lidské práce a uvolňování pracovní síly, ale nikoli rozšiřování lidských potřeb a přímé zlepšování kvality „výrobků“ (potravin). Přestože výrobní program zemědělství vychází z přirozené potravní nabídky biosféry, která již před tím uspokojovala výživu lidských předků, vznik této technologie – v důsledku záměrného usměrnění přirozených biotických procesů lidskou činností – znamená *první produktivní aplikaci vrozené útočné adaptivní strategie člověka*. Vzniká ekonomická aktivita, která předpokládá práci průměrných lidí a která jim poskytuje jak přiměřenou celoživotní seberealizaci, tak nejdůležitější výrobek – *životně nezbytné potraviny*.

Kočováním se stády býložravců, pastevectvím (skotu, ovcí, sobů atp.) a obděláváním půdy byla přímá potravní závislost lovců a sběračů na produktivitě přirozených ekosystémů nahrazována závislostí nepřímou, zprostředkovanou poznáním a prací. Zemědělstvím proto započal nejen proces symbiózy umělé produkce biomasy s produkcí přirozenou, ale také období intenzivního tlaku kultury na přírodu.²

Ve srovnání se sběrem a lovem byla ovšem biotická zemědělská technologie pro člověka intelektuálně náročnější aktivitou: nepředpokládala pouze schopnost komunikace, chytrost, obratnost a fyzickou sílu, nýbrž vyšší úroveň sociokulturního poznání, než s jakou bylo spojené v genomu rámcově kódované sběračství a lovectví. Zemědělství proto produkovalo nejen potraviny, tj. poskytovalo větší část konzumovatelných látek než přirozený ekosystém, ale také odlišný vztah lidí k přírodě: člověk přestával být přírodě podřízeným příživníkem rostlin a zvířat a stával se opozičním činitelem biosféry, soudcem nad osudy přirozených ekosystémů, přísným krajinným „architektem“. S pomocí ohně, sekery a motyky vědomě rozšiřoval pastviny a pole, využíval bio-

-
- 1) Tato stať vznikla nepodstatnou úpravou 9. kapitoly širší studie o technice, kterou autor právě dokončil.
 - 2) Již pouhé rozšiřování lovu vytváří podmínky svého zániku. Lov velkých zvířat předpokládá nejen řídké osídlení, nýbrž také zužuje energetickou základnu lidské obživy. Každá vyšší trofická úroveň v potravní pyramidě přírody totiž získává z nižší úrovně jen asi 10 procent energie. „Před dávnými lovci stála krutá volba: buď zahynout hladem nebo táhnout jinam.“ Bronowski, J: *Vzestup člověka*. Praha, Odeon 1985, s. 36.

tické procesy i skryté zákonitosti jejich reprodukce. Pomalý biologický vývoj člověka, probíhající statisíce let, byl proto téměř „překryt“ mnohem rychlejším kulturním vzestupem, jehož trvání zahrnuje pouze několik tisíciletí.³

V průběhu neolitické revoluce člověk jakoby sestupoval z vrcholu pomyslné „potravní pyramidy přírody“ (z vrcholové pozice predátora), stavěl se mimo ni (do kulturní opozice) a získával schopnost čerpat potravu a životní prostředky z více jejích pater: *všestranným využitím mikroorganismů, kulturních rostlin a domestikovaných zvířat*. V průběhu této civilizační vlny dochází proto k dalším důležitým změnám: např. se rozpadá rodová organizace, do jejíž struktury pronikají prvky soukromého vlastnictví; v souvislosti s usedlým způsobem života vznikají nové způsoby výroby nástrojů, zemědělského nářadí a dalších prvků materiální kultury, objevuje se nová společenská struktura, centralizovaný stát. Rozvoj sídelní materiální kultury potřebuje domácí a profesionální řemeslo, obchod předpokládá rozvinuté božně peněžní vztahy. Jako adekvátní společenský řád, který umožnil vysoký stupeň rozvoje duchovní kultury, se na několika místech Země prosadil otrokářský výrobní způsob. Jeho četné modifikace, včetně dobře známé formy řecké a římské, byly založeny na převaze násilného přinucení člověka k práci: na soukromém vlastnictví výrobních podmínek a často i člověka jako základní produktivní síly lokálních kultur před průmyslovou revolucí.

Podstata zemědělské technologie

Náš zájem o zemědělskou techniku a technologii v dnešní třetí civilizační vlně vychází také z rozpoznání, že zemědělství – nezávisle na stupni abiotického technického pokroku, který je v něm uplatněn – je společenským *produktivním procesem s převahou přirozených biologických pochodů*.⁴ Tato z velké části přirozená technologie, která téměř nepotřebuje žádný kulturní horizontální informační přenos, je napojena na látkovou a energetickou bázi biosféry, přimyká se k její integritě, spolupracuje s ní, využívá základní funkční principy a vzory života. Patrně i proto umělá předmětná a organizační složka produktivních sil (diferenciace a specializace nástrojů, dělba práce, kooperace, řízení atp.) nehrála v zemědělství nikdy tak významnou roli jako v technologii abiotické, tj. v řemesle, v průmyslu i v nynější informační technologii třetí vlny. Nástroje, nářadí a organizační změny urychlovaly nebo brzdily ty fáze vý-

- 3) Dnes si naopak uvědomujeme spíše omezené kulturotvorné účinky zemědělství, které souvisejí s tím, že bezprostředně nesaturuje tzv. rozvojové, nýbrž „pouze“ základní lidské potřeby. Růst produktivity zemědělské práce vytvářel ovšem objektivní předpoklady pro společenský a kulturní pokrok. Dokonce i průmyslová revoluce byla do značné míry umožněna vzestupem této produktivity, tj. schopností venkova uživit městské dělníky.
- 4) Tuto skutečnost opakovaně připomíná klasik manufakturní technologie A. Smith: „Žádný kapitál neuvádí v pohyb větší množství produktivní práce než kapitál pastýře. Produktivními pracovníky je tu nejen jeho čeleď, ale i jeho tažný dobytek. V zemědělství pracuje společně s člověkem i příroda.“ Smith, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha, SNPL 1958, s. 347.

robní činnosti, které předpokládaly aktivní lidskou spoluúčasť (přípravu půdy, ošetřování plodin, sklizeň, chov a využití zvířat atp.), avšak nebyly s to revolucionizovat biologický reprodukční proces jako takový. Tento proces totiž z větší části „sestavila“, s biosférou synchronizovala, optimalizovala a průběžně také do značné míry kontrolovala sama příroda.⁵

Naproti tomu abiotické technologie řemeslné a průmyslové, které rovněž předpokládají lidskou aktivitu a spoluúčasť, nemohou být přírodou ani synchronizovány, ani regulovány a řízeny. Modifikují sice přírodní struktury a využívají spolupráce s neživými přírodními silami, ale jejich celkový charakter je umělý.

I když abiotická materiálně technická báze zemědělství a řemesla byla víceméně jednotná (až do nástupu buržoazních poměrů ji tvořila instrumentalizace, první historická úroveň rozvoje abiotické produktivní techniky), zjišťujeme, že zemědělská práce ve srovnání s řemeslem nevyžadovala ani příliš specializované a diferencované nástroje, ani zvlášť jemné dovednosti lidské ruky. Předpokládala však dostatečnou sociokulturní zkušenost, kulturou rozvíjené anticipativní myšlení, normální lidské schopnosti a síly.

Z objektivní nutnosti reprodukovat lidský život a do jisté míry i proto, že instrumentální práce v abiotické oblasti měla nízkou účinnost, musela být na počátku kultury stěžejní ekonomickou aktivitou bezprostřední spolupráce člověka s původní živou přírodou.⁶ Proto také rozvoj a postupné osamostatňování řemesla, které nemůže bezprostředně uspokojovat potravní nároky lidí, musí nejprve probíhat jen v rámci celkové převahy biotické zemědělské práce. Na druhé straně však řemeslo zakládá vývojovou linii abiotické techniky, která směřuje nejen k vyšší produktivitě veškeré práce, nýbrž i k diferenciaci a kultivaci lidských potřeb. Na fakt vyšší produktivní účinnosti lidské práce v zemědělství nepřehlédnutelným způsobem upozornil již klasik anglické školy politické ekonomie A. Smith.⁷

5) Obdělávání půdy se pravděpodobně zrodilo v okolí starověkého města Jericha. Patrně tomu napomohly také biologické evoluční náhody, zejména rozšiřování travinných porostů po skončení poslední doby ledové. Bylo to nahodilé objevení plodného hybridu pšenice dvojnuky (emmeru) a zkřížení patrně již pěstovaného emmeru s mnohoštětem, který dal vzniknout pšenici dnešního typu. „Pšenice rostla, měla nádherné bohaté klasy, ale nemohla se již přirozeně množit, protože klas byl příliš pevný a vítr nemohl semena roznášet... A tu se člověk spojil s rostlinou... Tak vznikla závislost člověka na rostlině a rostliny na člověku...“ Bronowski, J.: *Vzestup člověka...*, s. 58.

6) „Jako je živobytí přirozeně přednější než pohodlí a přepych, tak i práce, která živobytí zajišťuje, musí mít nutně přednost před prací zajišťující pohodlí a přepych.“ Smith, A.: *Pojednání o podstatě...*, s. 364.

7) „Kdyby stejné množství produktivní práce bylo zaměstnáno v kterémkoli řemesle, tak velkou hodnotu by nikdy nedokázalo vytvořit. Tam nedělá příroda nic, a všechno tam dělá člověk; a to, co se vytvoří, musí vždy odpovídat síle činitelů, kteří se na tom podílejí. Kapitál vynaložený v zemědělství nejenže tedy uvádí v pohyb více produktivní práce než stejně velký kapitál k výrobě manufakturních výrobků, ale s přihlédnutím k množství produktivních pracovníků, jež zaměstnává, přispívá také mnohem větší hodnotou k ročnímu produktu půdy a práce celé země, tj. ke skutečnému bohatství a důchodu jejího obyvatelstva.“ Smith, A.: *Tamtéž*, s. 348.

Kulturní a ekologické účinky zemědělství jsou tedy v první fázi abiotického technického pokroku, tj. ve fázi instrumentalizace, významnější než vliv zatím málo efektivního domácího a profesionálního řemesla. Zemědělská práce na této úrovni technického pokroku nepřivádí sice do biosféry žádnou energii, jež by nevycházela z obnovitelných zdrojů (z právě dopadajícího slunečního záření), avšak v zájmu produkce požadované struktury potravin rekonstruuje krajinu. Protože předpokládá krajinu částečně odlesněnou, odstraňuje a zjednodušuje původní ekosystémy, narušuje jejich optimální druhovou skladbu a integritu, a tím i jejich odolnost a stabilitu. Příliš rozsáhlá zemědělská přeměna území způsobuje proto nevratné ekologické a klimatické změny.⁸ Ale ty se netýkají pouze krajiny. Také jednotlivé šlechtitelské úspěchy člověka, které pocházejí převážně z neolitu (pouze pes byl ochočen už ve starším paleolitu), musíme považovat za změny víceméně nevratné. I když zatím nevíme, do jaké míry jde o změny zakódované v genetickém materiálu domestikovaných druhů, zdá se, že by komplikovaly jejich návrat do volné přírody.⁹

Ale již v zemědělství je člověk nakonec přírodou obelstván. U všech jeho „výtvorů“ – kulturních rostlin, živočichů i obdělávané půdy – zjišťujeme, že původní, zcela soběstačná aktivita přírodních sil se stala závislou na lidské každodenní péči a pomoci. Pouze stálejší, avšak pro člověka málo výkonné přírodní druhy mohly existovat ve volné přírodě bez jeho podpory. Dlouhodobá lidská spoluúčast na zvýšené produktivní schopnosti prvků živé přírody, která oslabilu jejich přirozenou odolnost, a tím i stabilitu příslušného kulturního ekosystému, působí tedy na jedné straně jako faktor růstu požadované produkce, ale na druhé straně předpokládá neustálé pokračování a rozvíjení součinnosti člověka a přírody. Produkuje proto nejen základní materiální předpoklady rozvoje kultury, nýbrž i kvalitativně nový typ lidské a společenské závislosti na změněné přírodě.¹⁰

Teprve dnes si lépe uvědomujeme, že zemědělství a zemědělsky využívaná krajina jako záměrně upravený ekosystém může sloužit společnosti pouze tehdy, bude-li funkčním prvkem neredukované a dynamicky rovnovážné biosféry. Tento vzájemný vztah nerovné spolupráce, který není pouhým vztahem části a celku, nýbrž vztahem funkční podřízenosti mladých zemědělských ekosystémů starším ekosystémům přirozeným, limituje však nejen rozšiřování a rozvoj zemědělství; limituje i rozvoj a rozšiřování všech ostatních lidských aktivit včetně procesu expanze kultury v biosféře.

8) Například krajiny, „které byly obydleny již ve starověku a jež byly kolébkou starých kultur, byly zničeny dávno předtím, než tam pronikla ‘moderní’ civilizace.“ Dorst, J.: *Ohrožená příroda*. Praha, Orbis 1974, s. 28.

9) „Jakmile člověk zvířata ochočil, převzal za ně i odpovědnost, spočívající dříve na přírodě. Nomád musí bezmocná stáda vést.“ Bronowski, J.: *Vzestup člověka...*, s. 51.

10) Biologové mají někdy tendenci tuto zpětnou závislost přeceňovat. Např. E. P. Odum píše: „Člověk je tedy stejně závislý na kukuřici, jako je kukuřice závislá na člověku. Společnost závislá na kukuřici vytvoří si kulturu velmi odlišnou od té, kterou si vytvoří společnost, jež je závislá na pastevním chovu skotu. Je skutečně otázkou, kdo je komu otrokem.“ Odum, E. P.: *Základy ekologie*. Praha, Academia 1977, s. 333.

Zemědělství jako první produktivní forma ofenzivní adaptivní strategie lidstva mohlo být základnou kulturního vzestupu člověka až do průmyslové revoluce také proto, že nebylo technologicky jednotné, že nikdy neexistovalo samo o sobě, jen v podobě technologie čistě zemědělské.

Bylo-li sběračství a lovectví víceméně trvalým zaměstnáním celé sociální skupiny, které navíc nemohlo být nikdy na delší dobu přerušeno, přechod k zemědělství, v němž se člověk nejen může, nýbrž i musí po jistou část roku věnovat také jiným aktivitám (obstarávání ostatních životních potřeb, reprodukci výrobních prostředků, získávání paliva, výstavbě sídel a cest atp.), vytváří příznivější podmínky pro všeobecný rozvoj kultury. Pozitivně přitom působí nejen bezprostřední technologické požadavky nového způsobu získávání potravy (nutnost výroby nářadí, pomůcek pro sklizeň a uskladnění produktů, pro mlácení obilí, zpracování potravin a krmiv atp.), ale i dostatek některých surovin, vedlejších produktů zemědělské výroby (kůží, vlny, žíní, peří, lnu, slámy, sena atp.), který spolu s novými nároky usedlého způsobu života (potřebou reprodukce obydlí a provozních budov včetně kuchyňského a hospodářského vybavení atp.) vyvolává tlak na vývoj abiotických technologií v rámci nadále převažující technologie zemědělské.¹¹

Užitečný efekt zemědělství byl však od samého počátku limitován přírodními biologickými i společenskými faktory: nejen povahou přirozené reprodukce živých systémů a produktivní schopností půdy (zčásti přirozeného a zčásti uměle získaného ekosystému), nýbrž i sociálně ekonomickými poměry a rozvojem abiotické technologie řemeslné.

Protože téměř všechny životní prostředky se získávaly z organických látek a dřevo bylo velmi dlouho (až téměř do začátku dvacátého století) hlavní stavební i technickou konstrukční surovinou, vesnické naturální hospodářství se nemuselo starat o zakončení koloběhu většiny produktů a užitných hodnot, které vstoupily do lidského kulturního života.¹² V zemědělství, které ještě nepoužívá anorganická hnojiva ani jiné chemické prostředky, neexistuje problém nebezpečných odpadů, ale ani dnešní problém biologicky závadných potravin a krmiv. Naopak, zemědělský odpad, zejména chlévský hnůj, má vysokou užitnou hodnotu: napomáhá reprodukci přirozené úrodnosti půdy; jeho návrat

11) Jen obtížně se dnes dopátráme, kdy byl např. paleolitický princip lukového (smyčcového) vrtáku, který translační pohyb převáděl na rotační a který sloužil také k rozdělování ohně, prakticky využit pro soustružení dřeva. Při návštěvě Tanzanie v roce 2002 jsem na vlastní oči viděl, jak tamní řemeslníci lukem poháněnými soustruhy na veřejném tržišti vytvářeli umělecké předměty pro turisty. Protože pravou rukou pohybovali lukem (poháněli soustruh), levou rukou a jednou nohou byli nuceni pevně přidržovat dláto (obráběcí nůž).

12) A. Gehlen ukazuje vnitřní souvislosti pomalého kulturního vývoje. „Dokud bylo dřevo stěžejní surovinou a výkon domestikovaného zvířete nejvýznamnějším zdrojem energie, platila určitá mimotechnická, předem daná hranice, spočívající v pomalém tempu organického růstu a v skrovném rozsahu organického množení, a ta vymezovala tempo a růst materiální kultury.“ Gehlen, A.: *Duch ve světě techniky*. Praha, Svoboda 1972, s. 33.

na pole, pokud je dobytek ustájen ve chlévě, uzavírá umělý bezodpadový koloběh látek, podobný tomu, jaký zjišťujeme v přirozených ekosystémech.¹³

Instrumentální perioda zemědělství

Postupné zdokonalování zemědělského nářadí¹⁴ bylo jistě důležitým faktorem růstu produktivity lidské práce v této oblasti. První nástroje pro obdělávání půdy – *hák a motyka*, jakkoli byly původně dřevěné, jsou dobrým příkladem průniku instrumentální abiotické techniky do fundamentální linie techniky biotické. Avšak v období, v němž je v systému *člověk-nástroj* lidský prvek jednoznačně dominantním činitelem a předmětné tělo techniky ještě prvkem nerozvinutým a nesamostatným, dosahuje se vyššího efektu lidské práce také pokrokem na straně organizační a společenské složky výrobních sil. Nová životní a pracovní motivace, dělba práce, kooperace, řízení, nové společenskoeconomické vztahy jsou také významnými faktory účinnosti systému člověk-technika.¹⁵

Až do nástupu buržoazních poměrů a průmyslové revoluce v Evropě (tj. v otrokářské i feudální formaci) bylo však zemědělství příkladem spíše pozitivní symbiózy umělých a přirozených ekosystémů. Přestože všude tam, kde se rozšiřovalo, bylo příčinou rozsáhlého odlesňování, a způsobovalo proto nevratné změny přírodního prostředí, nebylo nikdy tak jednoznačně zaměřeno proti přírodě jako řemeslo a průmysl. V podmínkách řídkého osídlení a nedostatečně rozvinuté zbožní výroby, kdy i poptávka po zemědělských produktech a výrobcích řemeslníků byla nutně omezená, byl zájem na zvyšování zemědělské výroby, a tedy i na růstu produktivity lidské práce v zemědělství, předsdem ohraničený: potraviny ani jiné produkty z organických látek nemohly být snadno hromaděny a dlouho skladovány.¹⁶

-
- 13) Je obtížné přesně zjistit, kdy v našich podmínkách došlo k trvalému ustájení dobytka, a tím i k nutnosti pravidelného vyvážení chlévského hnoje na pole. Patrně to souviselo nejen s ústupem od úhorování, které bylo spojeno s vypásáním luk i ladem dočasně ležící půdy, ale také s možností hnůj snadno vyvážet a zaorávat jej do půdy vhodným pluhem, tj. takovým, který půdu dobře převracel.
 - 14) Ruční překopávání a rozrývání půdy byly prvními základními způsoby její přípravy pro pěstování plodin. Nejstarší doklady o orbě půdy, která je-li prováděna za pomoci těžkých zvířat, patří již do fáze „biotické mechanizace“ polních prací, pocházejí ze čtvrtého tisíciletí př. n. l. z Mezopotámie. Jednalo se o primitivní rádlá se symetrickou radlicí pro rozrývání a setí osiva do zkyplené půdy. Pro naši zemi je v této souvislosti zajímavé, že nový typ pluhu s válcovitou radlicí, tzv. ruchaadlo, sestrojili bratřenci Veverkové v Rybitví u Pardubic v letech 1824-1827. Před jejich ruchaadlem, které mělo vodorovný břit a válcovitou radlici, se používaly méně vhodné pluchy s radlicí šroubovitou. Srov. *Vývoj oradel*. Zemědělské muzeum Kačina u Kutné Hory 1977, s. 48.
 - 15) Otázkami organizačních změn v zemědělství a pracovní motivací pracovníků (otroků, poddaných, bezzemků, pachtýřů, svobodných vlastníků půdy atp.) se tu ovšem zabývat nemůžeme.
 - 16) I potraviny z tradičního zemědělství mohly být při nesprávném skladování a způsobu přípravy nebezpečné pro lidské zdraví. Obsahovaly nejen parazity a škodlivé bakterie, nýbrž i mykotoxiny, z nichž některé byly karcinogenní.

Ekologicky pozitivně působila zejména povinnost reprodukovat úrodnost půdy. Všude tam, kde nepostačovalo pouhé obdělávání (jako v černozemních oblastech, v nivách řek s pravidelnými záplavami atp.), bylo úhorování či návrat veškeré organické hmoty do půdy předpokladem trvalých výnosů. Umělá reprodukce půdní úrodnosti, o které dnes víme, že souvisí s podporou bakteriálního života v půdě, byla tedy důležitým ekonomickým i ekologickým imperativem. Jeho plnění (zajišťované patrně i morálními sankcemi) znamenalo, že primitivní zemědělská technologie byla – analogicky jako kterýkoli jiný přirozený ekosystém – víceméně uzavřeným, bezodpadovým a energeticky minimálně náročným produktivním procesem. Ale nejen to. Byla výrobním procesem, v němž člověk reprodukoval nejen společenské, ale zčásti i přírodní předpoklady příštího výrobního cyklu. Řečeno moderní terminologií, v zemědělství musel člověk obnovovat společenský i přírodní kapitál: společenské a organizační vztahy, pracovní sílu, nářadí, budovy, osivo, sadbu, domácí zvířata, úrodnost půdy atp.). Pouze některé složky přírodního kapitálu např. okolní ekosystémy, cyklické proměny klimatu, dešťová voda, vzduch či sluneční svít, se i nadále reprodukovaly samovolně.

Vycházíme-li z dochovaných obrazů vyrytých na skalních stěnách a hliněných tabulkách, pak první motyky (háky) na kypření a rozrývání půdy nejprve tahali sami lidé. Ale již tento princip, analogický rozrývání půdy vepřem, byl patrně modelem pro pozdější „biotickou mechanizaci“ orby za pomoci těžných zvířat. „Zvířata,“ píše Bernal, „byla zprvu ochočována a pěstována pro potravu, aby se v hojnější míře uspokojily potřeby lovců. Nyní dostala nový úkol – tahat kolové *káry* a nahradit ženy při tahání motyky; ta se přeměnila v *pluh*.“¹⁷

Sklizení a mláčení obilí cepy byly v instrumentální periodě zemědělství téměř zcela záležitostí ruční práce. Pozůstatky klasické technologie sklizně – obilí se seká srpem (od 15. století také občas krátkou kosou), sbírá a svazuje do snopů, z nichž se na poli stavějí tzv. panáky – se sice v některých chudých oblastech světa zachovaly dodnes, ale ve střední Evropě, kde se od 18. století prosadilo sklizení dlouhou kosou (hrabíci), zmizely koncem padesátých let minulého století. Právě tak zaniklo i tradiční ruční mláčení obilí cepy na mlatech venkovských stodol. Dnes je známe jen z vyprávění nejstarších lidí, ze starých filmů a obrazů.¹⁸

Mechanická fáze zemědělství

Na rozdíl od zemědělství je průmyslový produktivní proces nejen procesem převážně abiotickým, ale také procesem neuzavřeným, lineárním. O ekologicky šetrný návrat amortizovaného průmyslového zboží do půdy, či o jeho dů-

17) Bernal, J. D.: *Věda v dějinách*. Sv. 2. Praha, SNPL 1960, s. 94.

18) Jako student gymnázia jsem na začátku padesátých let minulého století doma nejen ruční kosou sklízel naše vlastní obilí, nýbrž také v tehdejší strojně traktorové stanici pracoval jako obsluha „samovazače“ (mechanického sklízecího stroje, který snopy posekaného obilí sám svazoval) taženého traktorem.

sledné využití jako druhotné suroviny, pokud by tyto činnosti nepřinášely zisk, by nepečovaly ani státní instituce. Také ekonomické a politické teorie se tímto problémem, až na výjimky, v lokálním ani globálním měřítku nezabývají.¹⁹ Průmysl téměř nereprodukuje, nýbrž pouze čerpá, poškozují a postupně rozvrací (zvláště zábořem půdy, odpady, rostoucí produkcí zboží a spotřební techniky) základní přírodní předpoklady svého dlouhodobého fungování. Protože také veškerá použitá energie se koneckonců přeměňuje v odpadní teplo, tento výrobní proces, využívající zejména fosilní paliva, nutně způsobuje nebezpečné tepelné „znečištění“ biosféry.

Naproti tomu reprodukce půdní úrodnosti, která vedle přiměřeného obdělávání zahrnuje také návrat využitých organických substrátů do půdy, je fakticky kulturní substitucí komplexního pozitivního vlivu přirozeného ekosystému na příští organickou produkci. Je nejen zárukou výroby požadovaných organických látek, ale i trvalým podnětem k dalšímu technologickému rozvoji zemědělství. Její zajišťování ukládá člověku i společnosti jisté povinnosti, ostře kontrastující s pozdější praxí rabování surovin, fosilních paliv i ostatních přírodních zdrojů.²⁰

Zemědělskou technologií se člověk sice vyřadil z regulačního působení přirozených potravních řetězců (nalezl způsob jak čerpat ekosystémovou energii z více úrovní potravní pyramidy), avšak nevyřadil sféru zemědělství z dosahu ostatních negativních zpětných vazeb původní biosféry. Spíše naopak. Zemědělství se stalo víceméně funkčním prvkem přirozených ekosystémů. Empiricky nalezená forma všestranného využívání domestikovaných zvířat sehrála pozitivní roli při vzniku podmínek jeho vnitřní soběstačnosti a rovnováhy s okolním přírodním prostředím.

19) Jistou výjimkou je kniha *Přírodní kapitalismus*. Hawken, P., Lovins, A., Lovins, H.: *Přírodní kapitalismus. Jak se rodí další průmyslová revoluce*. Praha, Mladá fronta 2003. Tato kniha, která nejen analyzuje současný neudržitelný stav světové ekonomiky a snaží se být návodem k novému ekologickému podnikání, připomíná i dva velké intelektuální posuny na konci 20. století. „Tím prvním posunem byl konec studené války a pád komunismu. Druhým posunem, který se nyní tiše vynořuje, je konec války proti životu na Zemi a definitivní převaha toho, čemu říkáme 'přírodní kapitalismus'.“ *Tamtéž*, s. 22.

20) Tento problém můžeme nepřímo pochopit z argumentů, které uvádí již A. Smith: „Na usedlostech příliš vzdálených od měst, odkud by se mohlo dovážet hnojivo, to znamená na převážně většině usedlostí každé rozsáhlé země, musí být množství řádně obdělávané půdy úměrné množství hnoje, které si ona usedlost sama vyrobí, a to musí být zase úměrné množství dobytka, který se tam chová. Půda se hnojí buď tím, že se na ní nechává dobytek pást, nebo tím, že se dobytek chová v chlévech a odtud se vyváží mrvna na pole. Ale dokud cena dobytka nevynese na rentu a zisk z obdělávané půdy, nemůže si pachtýř dovolit nechat dobytek pást na oné půdě, a tím méně si může dovolit krmit jej v chlévě. Krmit dobytek v chlévě je možno jedině produktem půdy obdělávané a zušlechtěné, neboť sklízet hubený a porůznu roztroušený produkt na půdě ležící ladem a neobdělávané by si vyžadovalo příliš mnoho práce a bylo by příliš nákladné.“ Smith, A.: *Pojednání o podstatě*., s. 225.

Z hlediska našeho zájmu o zemědělskou abiotickou techniku je však nejdůležitější to, že dávno před průmyslovou revolucí domestikace hospodářských zvířat umožnila i zvláštní formu „biotické mechanizace“ polních prací. Technologický problém mechanizace těchto procedur (orby, přípravy půdy, setí, sklizně a mlácení obilí) byl však spojen, schematicky řečeno, s nutností vytvořit pohyblivou strojovou kostru uvnitř plošně rozsáhlé, střídáním ročních období i změnami počasí ovlivňované biotické zemědělské výroby. A to byl problém, který muselo mezi dvěma světovými válkami řešit např. i evropské vojenství.

Biotická mechanizace polních prací, zejména sklizně a mlácení obilí, které předpokládaly využití dostatečně účinného otáčivého pohybu (kroutícího momentu pro pohon pracovní části stroje), byla tedy na jedné straně technologicky náročná a komplikovaná, ale na druhé straně ji ulehčovaly tři důležité okolnosti: 1. Každé tažné zvíře je fakticky motorem, jehož relativně dostupným palivem je potrava; 2. nejdůležitější operace při orbě a úpravě půdy nevyžadovaly aktivní uplatnění kroutícího momentu; 3. dostatečně silný a rychlý kroutící moment pro sklízecí stroje bylo možné získat pouhým tažením stroje po poli, tj. vhodným převodem z násilně otáčených pojezdových kol stroje na jeho příslušné pracovní agregáty.

Vzhledem ke snadné využitelnosti translační síly zvířat se nejdříve podařilo bioticky mechanizovat orbu. O používání dobytka (volů a oslů) jako tažných zvířat pro tuto základní zemědělskou operaci a pro dopravu nákladů na dvoukolových vozech máme nepřímé důkazy již ze 4. tisíciletí př. n. l. Kůň, který byl zkrocen později, se v Evropě jako tažné zvíře nejprve používal ke slavnostním účelům: zejména do kočárů a v průvodech králů. Jízda na koni byla objevena teprve kolem roku dva tisíce před naším letopočtem a rychle se uplatnila ve vojenství.²¹

Průnik koně jako tažného zvířete do zemědělství a dopravy nákladů byl ovšem mimořádně významný. Koně bylo možné zapřáhat (i v několika párech) nejen do vozů s těžkými náklady, do pluhů a dalšího zemědělského nářadí, ale později je také využívat k tažení a pohonu prvních skutečných zemědělských strojů a automatů.²² Šlo na jedné straně o mechanické žací stroje na píci (lišťové sekačky) a obilí (složitější hrstovky) i o samovázací žací stroje na obilí (samovazače) tažené jedním nebo dvěma páry koní. Na druhé straně byla síla koní využita také pro pohon automatických sklízňových mlátiček (kombajnů), používaných ve druhé polovině 19. století zejména v USA. K tažení těchto

21) „Opravdové jezdeckví“, píše Bronowski, „mohlo vzniknout jen u těch nomádských kmenů, které koně chovaly. Byli to lidé ze střední Asie, Íránu, Afghánistánu a dalších oblastí.“ Bronowski, J.: *Vzestup člověka...*, s. 70. „Jezdec na koni je přece na první pohled víc než člověk: tyčí se nad ostatními a pohybuje se tak mocně a rychle, že se stává pánem světa. Zkrocení koně symbolizuje nadvládu člověka nad vším živým.“ *Tamtéž*, s. 70.

22) J. D. Bernal připomíná, že středověký vynález koňského chomoutu měl mimořádný význam pro obdělávání další zemědělské půdy. Zpětinasobil využitelnou sílu koně. Srov. Bernal, J. D.: *Věda v dějinách.*, s. 239.

prvních kombajnů pro sklizeň obilí, jejichž veškerý rotační pohyb byl získáván z násilného otáčení pojezdových kol, muselo být ovšem použito deseti (výjimečně i dvaceti) párů koní.²³

Nejen biotická, nýbrž i abiotická mechanizace orby časově mírně předcházela analogické způsoby mechanizace sklizňových prací. Již v první polovině 19. století probíhají v Anglii pokusy s využitím samochoďných parních strojů (primitivních předchůdců nynějších traktorů) pro orání půdy. Byly to tzv. *parní pluh* a *parní traktory*. První *parní orba lanová*, tj. orání pomocí jednoho či dvou stacionárních parních strojů (lokomobil), které navjely tažné lano se zavěšeným víceradličným pluhem na huben umístěný na stroji (obvykle na rámu mezi pojezdovými koly) se zkoušela téměř souběžně s parními pluhy. V Anglii byla tato pozoruhodná metoda technicky uspokojivým způsobem vyřešena (tzv. systém John Fower) již v roce 1858. V Rakousko-Uhersku se taková orba poprvé uskutečnila na jihu Slovenska v roce 1861, později dosáhla značného rozšíření u většiny velkostatků²⁴ a naposledy proběhla o 110 let později v roce 1971 poslední funkční soupravou (garniturou) na státním statku u Mladé Boleslavi.²⁵

Lokomobily, tj. stacionární parní stroje opatřené podvozkem a přemísťované obvykle koňským potahem (později také vlastním pohonem), se od poloviny 18. století používaly také k pohonu stacionárních zemědělských strojů, zejména různých typů mechanických mlátiček na obilí. Jejich výkony na řemenici byly různé, obvykle se pohybovaly v rozmezí 3-30 koňských sil. Analogickým způsobem byly asi o padesát let později používány (pro pohon mlátiček, lisů na slámu, šrotovníků, řezaček píce i okružních pil na dřevo) na podvozku umístěné spalovací motory. Ty byly pochopitelně lehčí, výkonnější a bezpečnější z hlediska možného vzniku požáru.

Oba výše uvedené typy pohonu mechanických strojních agregátů v zemědělství před zavedením elektrifikace doplňoval však ještě jeden technicky pozoruhodný způsob získávání prakticky využitelného kroutícího momentu: dnes již téměř zapomenutý *žentour*. Toto důmyslné zařízení, které bylo relativně dostupné pro menší zemědělské usedlosti, převádělo tažnou sílu lidí nebo zvířat (která byla nucena při pohybu po kruhové dráze otáčet silnou dřevěnou ojí) na technicky využitelný rotační pohyb. Relativně dostupné žentoury

23) Na internetu je pod heslem „history of agriculture“ uveřejněn obrázek sklizně obilí v USA z roku 1862, na němž je zachycen jeden z prvních kombajnů tažený deseti páry koní. Záběr těchto největších strojů (používaných zejména v Kalifornii) se zvětšoval až na 10 m a jejich hmotnost dosahovala až 35 tun.

24) „V roce 1902 bylo v českých zemích 363 zemědělských závodů se zařízením pro parní lanovou orbu, což byla naprostá většina zemědělských závodů z celého Předlitavska, kde parními orebními soupravami disponovalo celkem 383 závodů (tj. téměř 95% jich bylo v českých zemích).“ Tempír, Z. a kol.: *Historické traktory v Československu*. Praha, Zemědělské muzeum 1987, s. 22.

25) „Lanová orba pomocí elektromotorů byla poprvé u nás uplatněna v roce 1911. Bylo to vlastně první použití elektromotoru k orbě v bývalém Rakousko-Uhersku.“ Tempír, Z. a kol.: *Tamtéž*, s. 23.

vyráběly továrny na zemědělské stroje od začátku 19. století v několika modifikacích a výkonnostních kategoriích (např. pro jedno až dvanáct tažných zvířat; s převody v poměru 1:16 až 1:36). Podle katalogu firmy Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth (největší továrny na zemědělské stroje v Rakousku-Uhersku) z roku 1815 bylo možno zakoupit stabilní i pojízdná žentourová mláticí složení (žentour spolu s mlátičkou). Vedle žentourů byly však pro drobné zemědělce vyráběny také malé mechanické mlátičky na ruční pohon, tj. s jednou nebo více klikami.

Univerzálním motorem komplexní abiotické mechanizace orby i sklizňových prací se ale parní stroj stát nemohl. Byl málo výkonný, příliš hmotný, a proto nevhodný do málo únosné zemědělské půdy. Také náklady na jeho zhotovení i provoz byly neúměrně vysoké. Tímto motorem, který ve spojení s pracovními zemědělskými stroji nakonec vytvořil *pohyblivou strojovou kostru* dnešního mechanizovaného *zemědělství*, se stal lehčí a výkonnější motor spalovací. I když intenzivní zkoušky různých typů motorových pluhů a traktorů probíhaly v Evropě již od počátku dvacátého století, hromadně vyráběné traktory různých amerických i evropských firem se na našem území prosadily o deset až dvacet let později, tj. až mezi dvěma světovými válkami, a zcela všeobecně až po druhé světové válce.²⁶

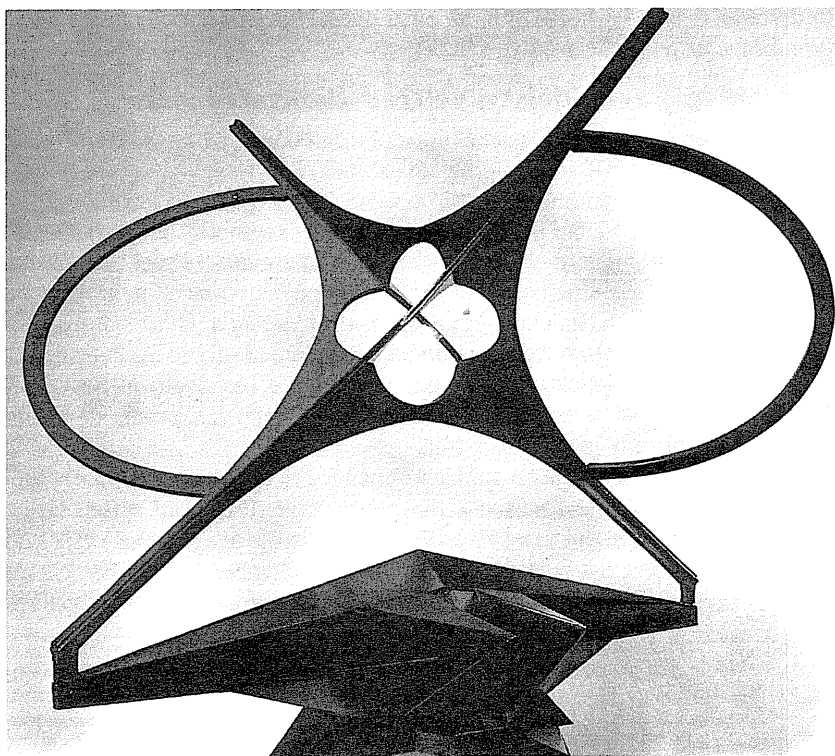
Problémy zemědělství ve třetí civilizační vlně

Oblast zemědělství, tj. klasické biotické technologie, již kdysi klestil cestu oheň a do níž relativně snadno pronikala abiotická instrumentální i mechanická technika, je dobrým modelem pro obecné úvahy o evoluci techniky a lidské kultury vůbec. Máme-li však v úvaze o evoluci techniky bez rizika nedorozumění použít *pojem technický pokrok*, pak je zřejmé, že tento pojem má smysl pouze pro částečné postižení evoluce techniky abiotické: pokrokem lze označit vzestupnou technickou linii *nástroj, stroj, automat*. Uvažovat o analogickém pokroku v oblasti techniky biotické je ovšem absurdní. Jakkoli se dnes experimentuje s geneticky upravenými rostlinami a klonovanými hospodářskými zvířaty, delší perspektiva těchto vědomých lidských zásahů do implikátního řádu přírody je spíše chmurná.

Také dnešní experimenty s aplikací principů abiotické automatizace v biotické oblasti zemědělství nejsou zatím přesvědčivé. Produkují spíše otázky: Může být vysoká produktivita živé lidské práce jediným kritériem vyspělosti zemědělství? Může být odlesněná jednotvárná krajina bez lidí a zvířat kritériem vyspělosti kultury? Má hlubší smysl rušit seberealizační pracovní příleži-

26) „Ve Spojených státech severoamerických byl sestrojen prakticky použitelný traktor (1901, Hart-Parr), který se pak šířil do ostatních částí světa. Krátce nato se v Evropě, především v Německu, Francii a Rakousku-Uhersku, začaly konstruovat a vyrábět motorové pluhu buď samojízdné, nebo traktorové...“ Tempř, Z. a kol.: *Tamtěž*, s. 22-23. „Koncem dvacátých let se podle tehdejších údajů používalo v Československu asi 35 000 traktorů.“ *Tamtěž*, s. 35. „K 1.1. 1947 překročil početní stav traktorů v osvobozené republice 140 000 fyzických jednotek.“ *Tamtěž*, s. 66.

tosti pro lidi s empatickým vztahem k živým bytostem, kteří navíc již bydlí na venkově, a vystavit je hledání drahého bydlení bez trvalého příslibu práce a seberealizace ve velkých městech? Lze vychovávat psychicky zdravou generaci dospělých bez dostatečně dlouhého neverbálního působení volné přírody na děti ve formotvorné senzitivní fázi jejich ontogeneze? Lze děti a dospívající mládež bez rizika psychického narušení vystavit jen vlivu umělého městského prostředí a bytů přesycených informační abiotickou technikou?

Antoine Pevsner: Konstrukce v prostoru, 1929

Obraz Romů v denním tisku v roce 2005

KLÁRA DOBIAŠOVÁ

Úvod

Podle odhadů demografů žije v Česku kolem 200 tisíc lidí romského původu. Otázka vztahu české neromské majority k nim je v současnosti hojně diskutována. Zatímco nejrůznější agenturní výzkumy každoročně upozorňují na značně odmítavé postoje českého obyvatelstva vůči Romům¹, nemálo laiků i odborníků se domnívá, že je přehnané mluvit o Češích jako o národu xenofobním, či dokonce rasistickém. Proto jsem se rozhodla prozkoumat vztah české neromské majority k české romské minoritě, nikoli však na základě osobních výpovědí respondentů, ale skrze mediální obraz, jaký o Romech vytvořila šestice celostátních deníků v loňském roce. Mediální stereotypy, které se snažím popsat, jsou zdrojem informací o vztahu majority k Romům, protože s nimi korespondují. Analýza mediálního obrazu Romů je schopna odhalit, co je typické pro vnímání Romů a postoj majority k nim.

Množství článků o romské menšině

V období od 1. ledna 2005 do 31. prosince 2005 jsem zaznamenala 585 statí týkajících se romského etnika (v nichž se objevila slova „Rom“ a „Cikán“ a další tvary odvozené od kořenů těchto slov jako „romský“ apod.). Výběr zahrnoval deníky MF Dnes, Lidové noviny, Právo, Blesk, Hospodářské noviny a Haló noviny. Všechny sledované deníky dohromady denně otiskly průměrně 1,5 článku, tedy přibližně 11 článků za týden. Články samozřejmě nebyly publikovány pravidelně. Navíc některé se Romů týkaly pouze okrajově.

Shodné množství článků o romském etniku otiskly Lidové noviny (136) a Právo (135). Srovnatelné množství článků přinesla svým čtenářům MF Dnes (126) a Haló noviny (110). Haló noviny se častokrát věnovaly specifickým regionálním problémům s romskou menšinou, v jejichž řešení hráli hlavní úlohu místní straničtí funkcionáři. Blesk se romské problematice věnoval zejména skrze články o kriminální činnosti (spolu s černou kronikou tvoří články o páchání trestné činnosti Romy polovinu všech otištěných článků). Sporadic-

1) Šetření agentury Focus z října 2000 potvrzuje negativní vnímání příslušníků romské menšiny majoritou. Do příbuzenstva by Romy přijalo pouhých 3 % respondentů, zatímco vyhostilo by je celých 11%. Podobně tak šetření Centra pro výzkum veřejného mínění v roce 2005 zjistilo, že Romy by nechtělo za sousedy 75% dotázaných a na otázku „Jaký je Váš vztah k Romům?“ agentury STEM v roce 2005 odpovědělo 1 % respondentů, že velmi dobrý, 4 %, že dobrý, zatímco 20% respondentů označilo svůj vztah k Romům jako jednoznačně odmítavý a 33% jako mírně odmítavý.

ky se věnovaly romské menšině *Hospodářské noviny* (23). Kvalita jejich článků ale převyšuje kvantitu ostatních deníků.

Titul (%)	Absolutní četnost	Relativní četnost
Lidové noviny	136	23
Právo	135	23
MF Dnes	126	22
Haló noviny	110	19
Blesk	55	9
Hospodářské noviny	23	4
Celkem	585	100

Tab. 1:

Počet článků týkajících se Romů otištěných v jednotlivých denících v roce 2005

Žádný ze sledovaných deníků nemá rubriku, která by se sledovanému tématu věnovala systematicky. Sdělení o romské problematice jsou rozptýlena v celém rozsahu deníku. Z hlediska žánrů je převážná většina článků o romském etniku zprávami.

Obsahová stránka článků o romské menšině

Na základě kontextu, do něhož byla sdělení o romském etniku zarámována, jsem články rozdělila do 30 kategorií. Největší pozornost věnovaly deníky těmto tématům: Lety u Písku (75 článků), rasismus (48 článků), kriminalita (45 článků), hudba (43 článků), Romové na Slovensku (34 článků), diskriminace (33 článků) a bydlení (31 článků)². Podrobně jsem se věnovala především těm sdělením, která ukazují zkeslení při informování o Romech.

Charakteristické rysy článků o Romech

Co se týče mediálního obrazu romského etnika, deníky píší o Romech jako o homogenní skupině obyvatel se společnými rysy. Rom v novinách je v první řadě příslušníkem etnika, ostatní role jsou v pozadí. Nemá mnoho šancí vystoupit jako individualita se specifickými potřebami a životním stylem. Píše-li se o jednom Romovi, píše se vlastně o celém etniku. Ne každý Rom krade nebo obývá sociální byty. Nedostávají příležitost říct o tom ostatním. Noviny ani

2) Další témata a jejich četnost: film (21), soužití majority a Romů (20), festivaly a přehlídky (19), politika (18), literatura (15), reflexe (15), výroky majority o Romech (15), práce (14), sterilizace (14), soutěže (13), výstavy (12), holokaust Romů (10), pomoc a podpora (9), romské organizace (9), vzdělávání (8), černá kronika (7), konec Romů v Česku (7), zdraví (7), romské osobnosti (6), gheta (5), Romové proti Romům (5), drogy (3), divadlo (2), Hodonín u Kunštátu (2), jiné (20).

nerozlišují, že na území České republiky žijí minimálně čtyři větve Romů: slovenští, maďarští, olašští a několik německých Sintů.

Články informují o Romech z pohledu neromské většiny. Zatímco se hojně dovidáme, jaké problémy má majorita s Romy, naprosto chybí pohled romské minority, jaké problémy má ona v české společnosti. Jen výjimečně jsou čtenáři informováni o všedních problémech charakterizujících každodennost romské menšiny. Hodnocení Romů a událostí z jejich života provádí ojedinele někdo jiný než příslušník české bílé majoritní populace. Řadoví Romové a jejich zástupci vyjadřují v člancích svá stanoviska zřídka. Pokud jsou Romové citováni, tak pouze v záležitostech týkajících se jejich etnika. Nevyjadřují se k problémům celé společnosti. Pro porozumění jednání toho druhého přitom potřebujeme znát také jeho výpověď. V naprosté většině jsou v rámci nějaké události oslovenými informátory mluvčí policie, starostové obcí, zástupci ministerstev nebo ředitelé škol a učitelé. Romské organizace dostávají prostor jen někdy, samostatní jedinci, kterých se problém týká, téměř nikdy.

Novináři obvykle na tuto výtku reagují vysvětlením, že deníky jsou založeny především na krátkých zprávách, ve kterých není možné dát prostor všem stranám, jichž se článek dotýká. Pokud ovšem porovnáme články z hlediska toho, kdo v nich mluví, popř. čí výpověď je v článku reprodukována, je nepochopitelné mezi tím, kolik prostoru dostávají Romové (nebo organizace, které je reprezentují) a kolik zástupci majority, opravdu nápadný. Prostoru v novinách je málo, ale tím, kdo ho získá, zpravidla není Rom.

Nepochopitelné je to například u tématu sterilizace romských žen. K tomuto problému se v novinách vyjádřil kdekdo (ombudsman, ministerstvo zdravotnictví, pracovníci neziskových organizací, právní zástupkyně postižených, žalovaná nemocnice i soudkyně) mimo samotné postižené, ačkoli jsou hlavními aktérkami. Nemají snad postižené ženy k případu co říci? Bylo těžké je vyhledat? Jedna z postižených žen H. Ferenčíková je například na dvou fotografiích poté, co u soudu vyhrála. Slovo ale nedostává. Zcela zásadní chyba, když je celá kauza spojována s romskými ženami. Zamysleme se nad tím, jak to může působit na romskou menšinu nebo na samotné postižené. Těto skutečnosti připisují velkou výpovědní hodnotu o vztahu majority k Romům. Jde o podceňování, nezáměr, ignoraci, nepochopení?

Pomineme-li uměleckou sféru, jsou Romové v novinách nejčastěji zmiňováni v souvislosti s problémy (kriminálnost, chudoba, nezaměstnanost, sociální byty), což vytváří asociaci Rom – společenský problém a přispívá ke stvrzování obrazu Romů jako zdroje nepořádku ve společnosti. Skutečnost, že některá média si z informací o Romech vybírají jen určitá témata a jiná ignorují, způsobuje, že život romské menšiny není zobrazován komplexně. I když nemusí jít o záměr, výběrem témat, v souvislosti s nimiž jsou Romové zmiňováni, je zdůrazňováno, že jaksí nejde o běžné občany státu, ale skupinu specifickou, problémovou.

Například co se týče tématu bydlení, pozornost novinářů si získaly pouze problematické romské čtvrti a neplatiči nájemného. To pro Romy nevyznívá

příznivě. Není se proč divit, že 70% českých občanů odmítá mít za souseda Roma. Noviny výběrem událostí v rámci tohoto tématu totiž vytvářejí představu, že soused Rom znamená vždy problémy. Přitom nikde v člancích není hlouběji popsáno, jak Romové žijí a jaké konkrétní problémy s nimi jsou.

Zvýšila se ochota novinářů pojmenovávat a odsuzovat rasové násilí vůči Romům. Před deseti lety novináři psali o rasových útocích skinheadů na Romy jako o potyčkách či půtkách mezi dvěma od přírody znesvářenými stranami a o příslušnicích hnutí skinheads jako o partě mladíků, kteří převzali spravedlnost do vlastních rukou. Podsovali tak čtenářům názor, že útoky jsou vlastně celkem přirozená věc a bagatelizovali odpovědnost konkrétních pachatelů. Na začátku 90. let také převládala představa, že obětí rasově motivovaného trestného činu může být jen tzv. „slušný Rom“, který je víceméně asimilován, nemá potíže se zákonem, posílá své děti do školy a nijak neobtěžuje okolí; dnes už našťestí bývají pachatel a jeho oběť v novinách jasně označeni a rozlišení.

Kromě rasově motivovaných trestných činů si novináři začali všimnout také diskriminace romské menšiny, a tím vnesli toto téma do povědomí české společnosti. Ta se mohla dozvědět, že skutečně existují případy diskriminace Romů při vstupu do některých podniků, v zaměstnání a ve vzdělávání, a to na případech konkrétních jedinců, kteří se rozhodli bránit se proti takovému jednání soudní cestou.

Jan Macků: Zkratky

Vagon: Sotva se jeden zapojí, už s ním šibujou!

Pařez: Já si na Vás posvítím!

Pila: Nevíte o něčem, do čeho se smí řezat?

Plán: Plňte mě údivem!

*Citováno z časopisu Plamen
roč. 1964, č. 5, s. 109*

Z historie a současnosti univerzity

Naše Collegium musicum

RUDOLF PEČMAN

Hodlám zde připomenout, že *Collegium musicum* na naší Filozofické fakultě bylo vůbec prvním univerzitním sdružením pro pěstování hudby na našich vysokých školách. Karlova univerzita žádný takový ansámbl nezaložila a my v Brně jsme byli v nové době v tom smyslu průkopníky. Dnes jako by vše již málem zapadlo do hlubin zapomnění. Málokdo si vzpomene na 27. listopad 1928, a přece to bylo datum pro Masarykovu univerzitu významné. Právě tehdy vzniklo při tehdejších seminářích hudební vědy uvedené *Collegium musicum*.

Latinský název *collegium musicum* znamenal v 16. až 18. století sdružení přátel hudby, v 16. věku převážně hudby vokální, později hlavně hudby instrumentální. Tím se *collegium* lišilo od *kantorátu*, jehož úkolem bylo naplňovat hudbou bohoslužbu, zatímco hudba v *collegiu* byla prezentována pro radost a osobní potěšení. *Collegium musicum* diferencovalo se ovšem také od sdružení zvaného *convivium musicum*, jehož hlavním úkolem bylo obohacovat hudbou slavnostní hostiny. Nic nevadí, že názvy *collegium* a *convivium* byly leckdy zaměňovány. Kolegia označovali jejich provozovatelé leckdy také jako hudební společnosti, hudební sdružení nebo hudební věnečky či kroužky.

V 17. století vyvinula se *collegia musica* ve spolky pevně organizované, ale se střídavým přílivem a odlivem členů. Tyto společnosti tvořili měšťané. Pronikly i na univerzity. Příležitostně s nimi spolupracovali i hudebníci z povolání, například *musices* měšťtí. Ansámblы *collegií* pěstovaly převážně soudobou, dnes bychom řekli moderní hudbu. Zaměřovaly se hlavně k orchestrální a vůbec instrumentální produkci. *Johann Mattheson* se často zmiňuje, že cílem *collegií* je také studium a poznávání provozovaných kompozic, ale i diskuse o nich. Tím bylo naznačeno, že vzorem *collegií* jsou také například staré *accademie*. V 17., ale zejména v 18. věku stála *collegia* u zrodu veřejného koncertního dění a provozu. Nejprve bylo běžné, že jejich členové přiváděli s sebou přátele a známé, aby si vyslechli jejich produkce. Od 1660 se uskutečňovala veřejná koncertní provedení *collegia* v Hamburku. Brzy následovalo Lipsko. Tak mohlo obecenstvo poznávat mnoho příležitostné hudby, ale i oratorní, pasionální a jinou tvorbu. Oratoria se takto například dostávala z původního kostelního prostředí do koncertní síně, která již nebyla vázána na aristokratický zámecký provoz. Podobně tomu bylo i s jinou hudbou. V Lipsku bylo tamní *Collegium musicum* svázáno s univerzitou i s městem. Řídil je například *Telemann*. Když byl v jeho čele *Bach*, připravoval půdu pro pozdější provoz *Gewandhausu*. Od 1729 bylo tak lipské *Collegium musicum* vlastně veřejnou institucí. Zaznívaly v něm mj. i Bachovy kantáty.

V době, kdy *Vladimír Helfert* (1886-1945), zakladatel brněnské hudební vědy, žák Gollův a Hostinského na Karlo-Ferdinandově univerzitě, studoval v Berlíně na Univerzitě Bedřicha Viléma u profesorů *Johannesa Wolfa*, *Hermannu Kretzschmara* a *Carla Stumpfa* (ve školním roce 1906/07), mělo lipské *Collegium musicum* působící ve svazku univerzity velmi dobrý zvuk. Zároveň však v Berlíně nastávala doba, kdy *Hugo Riemann* založí (1908) na Univerzitě Bedřicha Viléma *Collegium musicum instrumentale* a položí před ně úkol provozovat zapomenutou hudbu baroka, tedy „údobí generálního basu“ (takto Riemann totiž označoval čas hudebního baroka). Navázal na zářný vzor Lipska a pronikavě zasáhl do svého berlínského *Collegia* také tím, že pro ně začal vydávat například staré triové sonáty a jiná instrumentální díla. Svou sbírku nazval titulem souboru: „*Collegium musicum*“. Jeho iniciativa měla ohlas. *Wilibald Gurlitt* založí v zimním semestru 1919/20 na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau *Collegium musicum vocale et instrumentale*, v němž nastudovává sborovou a nástrojovou hudbu baroka a renesance, ale rozšiřuje repertoár také o díla středověku. Podníti i *rekonstrukci* starých hudebních nástrojů. Tím vlastně podepře budoucí iniciativu Scheringovu a Haasovu (1931), kteří zdůrazňovali, že starou instrumentální hudbu dlužno hrát na *muzeální* nástroje. Gurlitt provede se svým *Collegiem* 1922 v Karlsruhe (*Badische Kunsthalle*) poprvé veřejně díla středověké hudby.

Vladimír Helfert se habilituje na Masarykově univerzitě 26. února 1921 pro hudební vědu. V habilitační komisi zasedají vedle předsedy, filozofa a estetiky *Otakara Zicha*, ještě historik *Bohumil Navrátil* a romanista *Prokop Miroslav Haškovec*. Helfert stane se docentem (1921), mimořádným (1926) a řádným (1931) profesorem hudební vědy. V roku své habilitace založí *seminář hudebně-vědecký* a je jmenován jeho ředitelem. To už má za sebou důležitý čin: založení *Hudebního archivu* při Zemském moravském muzeu v Brně (dnes oddělení dějin hudby Moravského zemského muzea, Smetanova 14). Helfert si tehdy (1919) plně uvědomuje, že moderní hudební vědu nelze dělat bez archivního studia hudebních aj. pramenů. Pramenem pro něho je nejen mrtvý písemný dokument přinášející například zápis hudebního díla, nýbrž i živé kompoziční opus. Rozpomene se na zkušenosti z Berlína, a když se jako dirigent postaví (1920) do čela *Orchestrálního sdružení* v Brně, začne do tohoto tělesa zvát od dvacátých let minulého století své univerzitní posluchače hudební vědy, například hobojistu *Roberta Smetanu*, pozdějšího olomouckého ordinária hudební vědy. Orchestrální sdružení má rysy *collegia*. Scházejí se v něm hudební nadšenci, brzy také doplňovaní o hráče orchestru brněnské rozhlasové stanice, a tvoří jednotu s hudebníky z Masarykovy univerzity.

Sdružení neprovozuje jen díla 19. a 20. století (s mimořádným úspěchem například *Mou vlast* a skladby soudobých autorů), nýbrž i velký repertoár zahraniční (jenž sestává z děl Mozartových, ale i Haydnových a Beethovenových, kterého náš muzikolog považuje oprávněně za hudebního myslitele a v tom smyslu za přímého předchůdce Bedřicha Smetany). Nezapomíná na Bacha, praotce moderní polyfonie. V Brně tedy *Orchestrální sdružení* (zal.

1906) je vlastně jediným zdejším orchestrálním tělesem s veřejnou působností (nepočítáme orchestr divadelní). Rozhlasový orchestr je tehdy příliš malý a zaměřený nejen k vážné, nýbrž i k populární hudbě. Velká doba *Břetislava Bakaly* je dosud před ním.

Helfert, jak známo, odhaluje již během univerzitních studií význam tzv. *české hudební emigrace*. Objeví důležitost starých českých hudebníků v zahraničí. Nastíní hlavní emigrační proudy (Německo, Rakousko, Francie, Itálie – dnes „rakouskou“ emigraci považujeme pouze za migraci uvnitř Rakouska), ale podcení význam „východního“ toku (Polsko, Rusko). Z Itálie přiveze r. 1935 vlastní mikrofilmy závažných oper a oratorií *Josefa Myslivečka*, osvětlí pronikavost *Václava Pichla* (šéfa milánského divadla La Scala), *Antonína Rejchy*, *Voříškovu* nebo *Tomáškovu* (ten ovšem působil v Praze); znovu přemýšlí o *mannheimské škole* a domnívá se dokonce, že tzv. sonátová forma vznikla na Moravě asi o 10 let dříve než v Mannheimu (*František Václav Miča* na zámku v Jaroměřicích n. Rokytinou). Badatelské sondy spojuje Helfert se zájmem o dění v českých zemích. Opětovaně se vrací k *Jiřímu Antonínu Bendovi*. Napíše o něm (žel nedokončenou) monografii a považuje ho za Beethovenova předchůdce, neboť zhodnotí význam Bendova singspielu *Der Dorfjahrmarkt* (Vesnický trh) pro *Fidelia*. Všechny tyto Helfertovy lásky a zájmy se promítají také do jeho dirigentského působení v *Orchestrálním sdružení*. Nastudoval s ním mj. díla připravená přímo z archivních pramenů.

V. Helfert byl vynikající univerzitní učitel. Žáky vybízel k *diskusi*, měl s nimi plodný styk i mimo vysokoškolské škamny. Stál za nimi v jejich osobních záležitostech. Protivil se mu jakýkoliv akademismus. Věřil v hudební pramen. Ale uvědomoval si, jsa sám také praktický hudebník, že hudba žije jen tehdy, když zní. V jeho době vznikl *Československý rozhlas*, jenž začal vysílat r. 1923 v Kbelích. Dvě léta poté pronikl *Radiojournal*, jak se tehdy rozhlasu říkalo, také do Brna. Helfert se stane častým spolupracovníkem zdejší rozhlasové stanice. Je pravděpodobné, že ředitel rozhlasu v Brně (inženýr *Antonín František Slavík*, popravený nacisty) inspiruje V. Helferta nejen ke spolupráci s rozhlasem, ale i k založení univerzitního *Collegia*. Sám se také stane Helfertovým posluchačem v oboru hudební vědy.

Collegium musicum pojímal Helfert podle německého vzoru. Jeho posluchači sestavovali partitury z hlasů starých skladeb, museli dobře znát problémy orchestrace a vše, co souvisí s rekonstrukcí starého díla. Helfert ale nebyl vyznavačem staré provozovací praxe, jak ji požadovali *Gurlitt*, *Schering* nebo *Haas*. Zájem o věrnou historickou interpretaci se sice teprve nesměle rozvíjel (dosáhl vrcholu od šedesátých let minulého věku), ale Helfert alespoň záhy pochopil, že reálný starý zápis je nutno podrobovat přísným požadavkům, jak je bylo možno poznat například studiem starých hudebních traktátů. O historický dobový nástrojový zvuk Helfertovi dosud nešlo. Stačilo mu, slyšel-li starou hudbu na moderních nástrojích. Ostatně v jeho době bylo zcela běžné hrát díla minulosti na nástrojích dneška, ba dokonce staré skladby domýšlet a upravovat (Busoni, Schönberg, Stokowski, ale i Stravinskij, Respighi aj.).

Staré partitury dával Helfert k provozování svému *Collegiu musicu*. Díla řídil sám nebo je svěfoval nadaným žákům a spolupracovníkům. Mezi kooperující umělce patřil i přítel *Břetislav Bakala* nebo nadaný posluchač *Bohumír Štědroň*, pozdější brněnský profesor hudební vědy, který mj. řídil *Mou vlast* ve Varšavě v čele tamního rozhlasového orchestru, nebo pozdější národní umělec, sbormistr *Josef Veselka*. V *Collegiu* mnozí z posluchačů interpretovali i sólové skladby, zejména klavírní. Z Helfertových žáků se v *Collegiu* pronikavě uplatnili například *Julie Čuprová* (zpěv), pozdější vysoký ministerský úředník *Čeněk Gardavský*, sólový houslista *Karel Heusler*, sólová pěvkyně (altistka) *Marie Juřenová*, flétnista *Hynek Kašík* (pozdější člen Symfonického orchestru brněnského rozhlasu a zdejší Státní filharmonie). Na cembalo a na varhany hrál pozdější asistent *Vincenc Straka*, na housle virtuos a pedagog *Jaroslav Svozil*, v klavírní hře exceloval *Bohumír Štědroň* (absolvent Mistrovské školy ve třídě Viléma Kurze). Vystupoval i pozdější skladatel, Bohumírův bratr *Vladimír Štědroň*. Jak vidno, vyrostlo na půdě Helfertova *Collegia* mnoho interpretačních osobností. Ostatně tato tradice pokračovala i po Helfertově smrti, neboť pod křídly *Collegia musica* „rozum a umění bralo“ také *Janáčkovovo kvarteto* (zal. 1947), z řad *Collegia* vzešel profesionální soubor *Collegium musicum brunense* s koncertním mistrem *Mirolavem Matyášem*; prožilo pak metamorfózu v *Komorní orchestr Bohuslava Martinů* a v *České komorní sólisty*. (Oba posledně jmenované ansámbly působí doposud.) *Collegium* žije i anno 2007. Dnes je řídí Mgr. *Jan Špaček*.

Helfert nepovažoval práci v *Collegiu* za pouhé nezávazné muzicírování. Pro rozhlas připravil asi 20 relací, do kterých přizval i *Orchestr Československého rozhlasu Brno* za *Bakalova* řízení. Roku 1934 připravilo *Collegium musicum* zásluhou *Václava Kaprála*, jenž byl mj. lektorem hudební teorie při semináři hudební vědy, cyklus čtyř večerů z tehdejších děl sovětských skladatelů. Kaprál přivezl hudební materiály z cesty po SSSR, večery se konaly v aule Filozofické fakulty a byly přímo vysílány rozhlasem nejen k našim rozhlasovým předplatitelům, nýbrž přímo i do Sovětského svazu. O akci se hojně zasloužila brněnská stanice a její ředitel Slavík.

Tak spojoval Helfert muzikologickou práci s hudební praxí. Bylo to u nás tehdy ojedinělé. Rád se ovšem vracel k české hudební minulosti. Za pozoruhodný čin považujeme rozhlasové uvedení *Bendova* singspielu *Der Dorffjahrmarkt* (Vesnický trh). Celé dílo zaznělo na půdě *Collegia musica* – ovšem na vlnách rozhlasu – v lednu 1935. V knihovně dnešního Ústavu hudební vědy (FF MU) máme dochovanou partituru *Bendova* díla s četnými vpisky a poznámkami psanými tužkou. Jejich autorem byl Vladimír Helfert, který také přeložil libreto z původní němčiny do českého jazyka a zasáhl i do živého tvaru, neboť doporučil na některých místech drobné retuše. Postavil se pak za dirigentský pult a provedení v rozhlase řídil v přímém vysílání. Do svého tělesa, tj. do *Collegia musica*, vtělil i členy brněnského rozhlasového orchestru a pracoval s vynikajícími brněnskými sólisty. Po rozhlasovém studiu požadoval,

aby mělo dobrou akustiku. Po uvedení díla přistoupil k mikrofonu a přečetl jména všech studentů, kteří spolupracovali na realizaci díla.

Ale své *Collegium musicum* Helfert neustále spojoval s výukou na univerzitě. Na základě živých provedení skladeb diskutovali v semináři posluchači se svým učitelem Helfertem o vzniku sonátové formy a o dalších problémech. Muzikologická diskuse rostla z živých vzorů a ze znějících forem. To byl smysl *Collegia musica*: podnítit studenty k úvahám nad živým hudebním tvarem. Nejednou Helfert a jeho žáci objevovali v *Collegiu* i díla zcela neznámých mistrů. Jedním z nich byl *P. Amandus Ivanschicz*, řádový skladatel 18. století. Helfert se domníval, že jde o Čecha, ale po letech zjistil profesor lublaňské univerzity *Dragotin Cvetko*, jenž studoval mj. také u Helferta, že je to skladatel slovinský. *Djura Jakčič* míní, že jde o autora buďto chorvatského, nebo slovinského původu; zároveň zjistil, že žil v letech 1725/30 – 1780 apod. Helfert dal provozovat Jihoslovanova díla výběrem v rozhlasu a připravil o něm a o jeho instrumentálních skladbách samostatnou relaci (červen 1938). Sám jsem se tímto autorem také zabýval (objevil se na kůru frýdeckého kostela se svou skladbou *Gemitus crucifixi*). Helfert a jeho posluchači byli Ivanschiczem nadšeni. *Theodora Straková* vzpomíná: „Ráda vzpomínám na studijní rok 1937-1938, kdy jsme v semináři studovali tehdy ještě zcela neznámého skladatele 18. století P. Amanda Ivanschitze. (...) Při zpracování tohoto tématu jsme měli možnost aplikovat poznatky z historie a pomocných historických věd a postupovat od heuristiky pramenů přes dešifraci, spartaci k jejich hudebně-vědeckému a estetickému hodnocení a ke kritickému srovnávání s dobovými hudebními prameny.“

Z toho, co jsme tu uvedli, vysvítá, že Helfertovo *Collegium musicum* bylo tvůrčí dílnou muzikologů i hudebních praktiků. Výsledky své činnosti pak prezentovali na veřejnosti a v rozhlasu. Helfert tedy převzal starý německý model znovu prohlubovaný na německých univerzitách zejména v Lipsku, Berlíně a ve Freiburgu im Breisgau. Obohatil jej o sondy do staré české hudby a o trvalou spolupráci s nově se rozvíjející institucí, totiž s *rozhlasem*. Spojil práci svého *Collegia musica* s činností pedagogickou na brněnské univerzitě. Propojil činnost *Collegia* s prací svého *Orchestrálního sdružení* (od 1945 *Helfertovo OS*) i s brněnským rozhlasovým orchestrem a s pěveckými i jinými sólisty. Dal *Collegium* také do služeb i soudobé tvorby a oddaně rozvíjel činnost nejen jako muzikolog (hudební historik a estetik), nýbrž i jako dirigent a organizátor hudebního dění. Hle, pravý typ vědce, který neutonul v archivní práci, ale chápal svou hudební vědu jako pevnou součást širokého hudebního dění a jako platformu pro výchovu posluchačských zástupů. Anticipoval dokonce dnešní anglo-americký model hudební vědy, která je na anglických a amerických univerzitách dnes trvale spojena s hudební praxí a přímo zasahuje do veřejného uměleckého dění.

Literatura je k dispozici u autora.

Ze současné medicíny

Síla lékařova slova

VĚRA LINHARTOVÁ

Slovo je pro lidské vědomí velmi silným signálem. Člověk je jeho mocí natolik ovládán a natolik síle slova věří, že ho předsunul i samému vzniku světa – nejvelkolepější mýtus začíná snad nejznámější větou: Na počátku bylo slovo – *Stañ se; Bud'...* byla v něm touha (plán), vůle a čin, tvořivá síla. Mimořádný účinek si slovo podržuje stále. Každý máme tu zkušenost – dlouho si pamatujeme slova libá, vzbuzující pozitivní emoce, a nezapomeneme na ta, která se našeho ega nešetně dotkla.

Lidská zkušenost učí, že slovo v ústech lékaře může být stejně lékem a nadějí jako vražedné beznadějí, hrubstvím, surovostí. Pacienti si při nejrůznějších příležitostech více než na léčbu stěžují na komunikaci s lékařem (ve zdravotnickém zařízení obecně), na nedostatečnou komunikaci, popřípadě na vůbec žádnou. To, že z ordinací mizí slovo, není jev posledních let; slovo se vytrácí zhruba od konce předminulého století, úměrně tempu, jímž postupně pronikala do lékařovy ordinace diagnostická technika. Když lékař neměl možnost podívat se do člověka rentgenem, musel s ním rozmlouvat, aby zjistil, co, kde, kdy a jak ho bolí, vyšetřoval poklepem a poslechem, dotýkal se ho. Stále dokonalejší diagnostické přístroje a moderní laboratorní vyšetřování poskytují lékaři mnohdy dostačující množství informací o tělesném stavu, aby mohl stanovit diagnózu a léčbu, netřeba se proto zdržovat rozhovory s pacientem. Možná, že znáte Jiránkův obrázkový vtip – sestra říká pacientovi: „Svlékat jste se nemusel, pane, mám vás tady celýho na disketě“. Docela výstižné pro odhumanizovaný přístup k nemocnému člověku.

Dehumanizace medicíny je obecně veřejností přijímána s nelibostí a ne jeden lékař je kritizován za to, že s pacientem mluví nedostatečně, popřípadě vůbec.

V r. 2004 prováděl Institut zdravotní politiky a ekonomiky v Praze zajímavý výzkum vztahu pacientů k nemocničním, praktickým a ambulantním lékařům. Jeho výsledky zveřejnily Zdravotnické noviny (č. 47, 2004) v článku P. Klusákové *Jak pacienti hodnotí své lékaře*. Jako nejčastější nedostatek v něm pacienti uváděli právě komunikaci. Dotazovani ji charakterizovali přívlasky – špatná, nedostatečná, hrubá, zlehčující, nepřiměřená situaci či chápání pacientovu. Obecně sdělovali, že očekávají u lékaře otevřený a rovnocenný dialog, to, aby jim lékař o jejich zdravotním stavu říkal pravdu a srozumitelným jazykem. Chtějí slyšet dostatečné množství informací nejen o svém akutním stavu a o nemoci, jíž trpí, ale také o jejím obvyklém průběhu, o perspektivě, o možné léčbě, popřípadě o různých léčebných alternativách, ale ne jednu také o prevenci, o rekonvalescenci, i o tom, kde se na typ jeho choroby specializují, kde ji léčí jinak a s jakými výsledky, kde může svoji diagnózu

ještě konzultovat... Otázek velmi mnoho, podle Práv pacientů, etického kodexu, který Centrální etická komise Ministerstva zdravotnictví České republiky přijala 25. února 1992, mají na takové informace právo.

Lékaři se kritice brání, argumentují velkými počty pacientů, nedostatkem času na jednu návštěvu; podle rozhodnutí pojišťoven je to pět až deset minut, výjimečně dvacet. Jak vidno – pojišťovací praxe žene lékaře do pastí, do zjevného rozporu s lékařskou etikou, ale také s obecnými zásadami správné komunikace. Podle zákona o veřejném zdravotním pojištění nedostane lékař čas věnovaný pacientovi nad stanovenou míru zaplacen. Edukační rozhovory o prevenci, o životním stylu, nutný rozhovor s rodinnými příslušníky je hrazen pouze v případech zvlášť definovaných a specifikovaných zákonem. K rozhovorům nad stanovenou normu je lékař motivován jen svou ctí, vztahem k nemocnému, odpovědností. A tak altruisté a nadšenci cítící lékařské etické kodexy platí za to stálým nedostatkem času, stresem.

Ale i ve vymezených minutách k rozhovoru lze uplatnit zásadu vlídného a přímého jednání a ohleduplného zacházení s pacientem. A na co si pacienti v citovaném výzkumu nejvíce stěžovali? Na nedostatečné informování – o léčbě, o nemoci, na nesrozumitelné lékařské termíny, na zlehčování svých problémů, na ponižující zacházení („jednají se mnou jako s dítětem“), dokonce na hrubosti a vulgárnosti. Také jim vadí, že nikoho nezajímá jejich názor, že není respektován jejich strach, že jim lékař nevěří bolest, že se nezeptá na jejich souhlas s léčbou, že je mnohdy vyšetřován v přítomnosti dalších osob, aniž s tím vyslovil souhlas, a že bez souhlasu jsou informace o jeho zdravotním stavu sdělovány třetím osobám. Téměř všem účastníkům výzkumu vadily dlouhé objednávací lhůty na ošetření i dlouhé čekání v čekárnách. Jsou tak pojmenovány skutečně nejčastější chyby zdravotníků, bez ohledu na jejich pracovní zařazení a charakter zdravotnického zařízení. Dokonce i lékaři sami mají se svými kolegy stejné zkušenosti, ocitnou-li se v roli pacienta anebo doprovázejí-li partnera či dítě.

Článek *Doktor u doktora aneb všední praxe v našem ambulantním zdravotnictví* napsal např. do Zdravotnických novin MUDr. J. Kovalský (4. 5. 2005). Líčí zážitky z pohotovosti, kam přišel se synem, u něhož začínala spála:

V čekárně mě klidně přijala sestra a usadila na židličku. **Dvacet minut se nic nedělo**, třebaže jsem upozornil, že chlapec je velmi špatně. Dveře se otevřely až poté, kdy skončila první třetina přenosu hokejového utkání, což bylo do čekárny jasně slyšet. Lékař vyšel **upocený, neholený, v kdysi bílém plášti s mastnými vlasy a povoleným páskem u kalhot...** **Nepozdravil** a ani se na nás **nepodíval**. Přes rameno se zeptal sestry: „Co to je?“ Ta vlídně odpověděla a on ponurým **zhnuseným** hlasem vyzval dítě, aby otevřelo ústa. Následovala stejně **odpudivým** hlasem směrem k sestře pronesená věta: „Bude to spála, pošli to na píchané péňák (**rozuměj píchaný penicilin**) na Bulovku.“ A zmizel **bez pozdravu** za postranními dveřmi, za nimiž začínalo drama další třetiny utkání Zlín – Vsetín.

Když se autor tohoto článku sám ocitl v roli pacienta, o své návštěvě v Medicentru mj. napsal:

„Dědula, lehce parkinsonický praktik, mě uložil na vyšetřovací lůžko v kalhotách – přes ně naznačil vyšetření břicha. při tom jednovteřinově přiložil fonendoskop... (při mé sportovní bradykardii mohl zaslechnout nejvýše jeden úder)... následovalo polechtání fonendoskopem vždy v délce jednoho nádechu po stranách hrudníku někde tam, kde člověk cítí bazální plíce... Na poslední rektální vyšetření se ani nezeptal, snad z obavy, že by si musel navléci rukavici a do rekta sáhnout.

V prvním případě všechna zvýrazněná slova svědčí jednak o tom, jak odpudivě působil lékař svým neuspořádaným zevnějškem, jednak o nezvládnuté komunikaci a o jednání nepřiměřeném situaci. Druhý je příkladem neprofesionálního, ledabylého a neodpovědného přístupu k výkonu povolání.

I mně řekla klinická lékařka:

„Žerete antibiotika, trajdáte do práce, tak se netvařte tak blbě, když na vás křičím.“

Křičela hlavně proto, že jsem se dožadovala po několikahodinovém čekání ošetření, měla jsem limeskou boreliózu komplikovanou neurologickým zánětem a nutně jsem potřebovala ztlumit dlouhotrvající bolest.

A ještě jednu osobní negativní zkušenost. Nedávno jsem musela na funkční vyšetření plic. Poslali mě do místnosti, kde už sedělo několik lidí. Našla jsem si volnou židličku a čekala, co se bude dít. U stolu s hlavou obrácenou ke zdi, seděla sestra a psala. Po chvíli, aniž by jakkoliv změnila polohu, řekla: „Vyndejte si z pravého ucha náušnici.“ Pokyn zcela přesný, ale nikdo nemohl vědět, komu patří. Zareagovala jsem na něj až napotřetí, seděly tam další ženy, a já jsem proto hned nepochopila, že pokyn patří mně, protože sestra mluvila do zdi. Její chování mě dost rozčílilo, ale ona si ničeho nevšimla, protože se na mě vůbec nepodívala. Pak spíše po paměti mi strčila do ruky navlhčenou gázu a poručila: „Třete si ucho.“ Teprve teď jsem si všimla, že si vlastně všichni pacienti třou ušní lalůčky, a tak jsem je kopírovala. Po chvíli mě začal boltec silně pálit, a než jsem se dozvěděla, že právě proto ten úkon dělám, zažila jsem strach, že jsem si tím usilovným třením rozedřela kůži a tou neznámou tekutinou si způsobím nepříjemnost. Zuřila jsem, závěr byl jednoznačný – do tohoto zařízení už nikdy nepůjdu.

Tentokrát se neprofesionálně chovala sestra. Ale se sestrami se také musí setkávat, sestry také musí dodržovat zásady správné komunikace a hlavně se podle nich chovat.

Ve všech výše uvedených případech jsou zřetelné zásadní chyby v komunikaci zdravotníků, a to v její složce neverbální (oděv, vzezření, absence očního kontaktu) i verbální (nepříjemný hlas i tón, hrubá až vulgární mluva). Kolik času věnuje lékař, popřípadě sestra pacientovi a jak s ním oba mluví, značně ovlivňuje kvalitu vzájemně se vytvářejícího vztahu, který by měl být

vztahem důvěry. Míra uspokojení pacienta se neřídí jen kvalitou poskytované péče, ale jak se tu snažíme přesvědčit, také kvalitou komunikace lékaře s pacientem. Lékař, který se svým pacientem umí dobře promluvit, už tím jej vlastně začíná léčit; celkový dojem z rozhovoru pacient málokdy přehlédne.

Pacient přichází do ordinace v jistém diskomfortu; má problémy, něco ho bolí, má strach, co se bude dít v ordinaci, ale i mimo ni, jak eventuálně nemoc ovlivní jeho dosavadní osobní život, popřípadě jeho rodinu, zaměstnání. To, co nás trápí, bývá většinou doprovázeno strachem nejružnějšího původu, ale nejčastěji z bolesti a z obav špatné prognózy. Je nám nepříjemně, „necítíme se ve své kůži“ (takové metaforické pojmenování jsme si vymysleli pro tento zvláštní psychický stav). A právě ten také způsobuje, že jsme mnohem zranitelnější a citlivější na každé slovo, dokonce i na každý pohyb, jsme vztahovační, máme sklon spíše k emocionálním než k racionálním reakcím – prostě ocitáme se zcela přirozeně v „roli dítěte“, jdeme k lékaři, od něhož jako „od rodiče“ očekáváme účast a pomoc, někdy dokonce žádáme i záznaky. Zkušený a dovedný lékař to všechno ví, a proto mluví a jedná tak, aby emocionální rozpoložení převedl na racionální spolupráci a spoluúčast a aby pacient odešel z ordinace, pokud možno „jako dospělý“, to znamená s nadějí, zklidněný, poučený.

Samozřejmě, že jsou sestavovány obecné modely chování pro lékaře i pro sestry (srv. např.: Tate, P., Komunikace pro lékaře. Praha: Grada, 2005), ale ty mají jen doporučující charakter. Každá situace je jiná, protože každý pacient je jiný. Po lékaři se vyžaduje, aby bylo jeho jednání i konání profesionální (do jisté míry naučené), ale také aby byl dobrým psychologem a sociologem, aby projevil pacientovi empatickou účast, ale jeho přístup musí být současně i individualizovaný, tvůrčí, takřikajíc pacientovi „šitý na míru“.

Komunikace s lékařem začíná vlastně otevřením dveří do místnosti. Ještě než z přítomných kdokoliv promluví, proběhne mezi nimi řada interaktivních informací, které vytvářejí první dojem, velmi důležitý pro další jednání, navozující celkovou atmosféru, v níž by se měl odvíjet (více či méně) důvěrný a důvěryhodný rozhovor. Lékař by měl zásadně přijímat každého pacienta jako jedinečnou osobu, do ordinace totiž nevstoupila nemocná ledvina, ale pan Novák. Nikdy by neměl chybět pozdrav, doporučuje se podat ruku. To podání ruky by ovšem ze strany lékaře nemělo být pouze zformalizovaným společenským gestem, ale pokud možno provázeno „odebíráním informací“ – ta ruka je teplá nebo studená, suchá či vlhká, mnoho prozradí způsob stisku, chvěje se anebo je pevná – to jsou psychosomatické informace, které mají svou vypovídající hodnotu. Lékařův hlas, jímž se k pacientovi obrací, by měl být klidný a vlídný, dostatečně slyšitelný, lékař by měl zřetelně artikulovat, zásadně mluvit směrem k pacientovi, udržovat s ním oční kontakt, zase nejen proto, že je slušné dívat se na toho, s kým mluvíme, ale že svůj protějšek sleduje vědomě, vidí na něm, v jakém je psychickém komfortu, dovede z mimiky odhadnout pacientovu upřímnost, otevřenost či uzavřenost atd. Mnoho přece přečte v pacientově obličejí, v jeho gestech, ze způsobu jak sedí či naopak (klidně anebo neklidně) stojí. To jsou všechno informace získatelné během vteřin, jež velmi

pomohou při vedení rozhovoru; lékař na ně může reagovat, aniž by byl utrácen čas nadbytečnými dotazy. V ordinaci by měl probíhat rozhovor, nikoliv výslech a lékař by měl pacienta oslovovat jménem (titulem), neměl by se na pacienta dívat přes jakoukoliv překážku, ani ne přes počítač. Jeho mluva by měla být laická, pacient musí rozumět všemu, co mu lékař sděluje, proto je vhodné občas se o tom přesvědčit. Nikoliv pouze dotazem – Rozumíte tomu? Tomu pacient přikývne, i když nerozumí. Vidí-li lékař neklid či strach, je možné nabídnout i papír na poznámky, nechce-li, aby bylo opomenuto z jeho návštěvy něco důležitého.

I pacient musí dostat možnost zeptat se, říci svůj názor, vyslovit pochybnost, musí se přece dozvědět co nejvíce, pokud má např. podepsat informovaný souhlas. Informovaný souhlas je nový fenomén a lékař se ho musí naučit využívat tak, aby byl chráněn a pacient spokojen, protože se nic neděje proti jeho vůli a bez jeho vědomí. Psát do zdravotní dokumentace – pacient byl informován – je z hlediska právního nedostatečné. A počítejme s tím, že si pacient nikdy nezapamatuje všechno, i když je to sebedůležitější. Lékařovo mluvené slovo je nenahraditelné. Ani tehdy, dáme-li pacientovi informační letáčky či brožury. Lékař musí dodatečně najít příležitost, jak zkontrolovat, zda tomu všemu psanému dobře pacient porozuměl; často musí svá doporučení i několikrát opakovat, aby je vzal pacient na vědomí.

Špatně pochopený pokyn, význam anebo i gesto může pacienta poškodit, mnohdy významně. Stačí někdy, aby lékař snímek či laboratorní výsledky doprovodil nějakou nápadnou mimikou, nejasným gestem anebo nevhodnou poznámkou typu – „no, to jsem si myslel“ – bez jakéhokoliv dalšího vysvětlení a problém – a to velký – je na světě. Pacient je zpravidla náchylný vysvětlit si vše ve svůj neprospěch, a když právě v tu chvíli nenajde odvahu (a to bývá často), aby se zeptal, jak to vlastně lékař myslel, propadne úzkosti, strachu, panice, nejednou až depresi, zvláště jedná-li se o pacienta úzkostného, citlivého. Jednou jsem byla svědkem, jak paní nadšeně svému manželovi sdělovala, že má nádor, ale *solidní!* Termínu solidní nádor, onkologické diagnóze, která je neradostná, rozuměla po svém; solidní znamená přece dobrý!

Onkologická onemocnění jsou obecně přijímána jako ortely smrti. Při sdělování takové diagnózy, a obecně špatné zprávy vůbec, záleží na lékařově chování a na jeho slovech velmi mnoho.

Vžívá se tendence sdělovat pravdivou diagnózu, nic nezastírat, ale neznamená to, že ten způsob sdělování bude surový. Mýlí se lékaři, kteří bezohlednou přímočarost považují za profesionální jednání s odůvodněním, že vyhověli požadavku pravdivosti.

Jedna sestra mi vyprávěla o tom, jak primář při vizitě mluvil s pacientem způsobem, který je omráčil. Pacient se právě probral z narkózy po operaci žlučníku s přesvědčením, že je tím jeho zdravotní problém vyřešen, ale primář mu stroze sdělil: „Tak jsme vás otevřeli a moc jsme toho neudělali. Máte plně břicho metastáz, do měsíce umřete.“ A opustil místnost. Navíc to bylo před ostatními pacienty. Hrubě tím porušil pacientova práva na ohleduplné zachá-

zení. Zpráva, vyslovená tak tvrdě, bez jakékoliv empatie a bez naděje, způsobila pacientovi hlubokou psychickou trýzeň.

Na sdělení špatné zprávy musí lékař připravit sebe i pacienta. Musí se naučit profesionálně empatické účasti. Sdělování špatné zprávy „tváří v tvář“ je psychickou zátěží pro oba. Sdělení diagnózy musí být pravdivé, ale současně ohleduplné a šetrné, s ohledem na psychický stav pacienta, účastně doprovázeno také neverbálními prostředky, přesvědčivou mimikou a gesty. Oznamit přicházející a neodvratnou smrt (a současně nezbatit naděje na dobrou smrt, bez zbytečného utrpení), nevést monolog, ale rozmluvu s pacientem o jeho vzniklých sociálních potřebách, reagovat na jeho šok věcně, eticky, umět ho podpořit v nejtěžší chvíli a taktně nabídnout případnou pomoc, doporučit paliativní léčbu či umístění v hospici, když už jiná léčba je nevhodná – to všechno je komunikační umění, dovednost, která se ovšem od lékařů očekává. V praxi se sdělování špatných zpráv nejednou odehrává naprosto špatně – hlavně na nevhodném místě, v rychlosti, bez spoluúčasti, bez naděje. Právě v krajních životních situacích se prokáže skutečná lékařova profesionalita, k níž promyšlená, nikoho nepoškozující komunikace patří jako samozřejmost. V ústech lékaře má slovo mimořádný význam, zvláště neumí-li dosud problém současná medicína vyřešit, podstatně ovlivňuje psychiku pacienta, kvalitu jeho života.

Odpovědnost, citlivý i citový vztah k pacientovi si mnozí z lékařů uvědomují. MUDr. J. Daneš v předmluvě ke knize O. Walló *Sekundární zisky* (2005), v níž se vyznává ze svých prožitků při léčbě onkologických pacientů, píše:

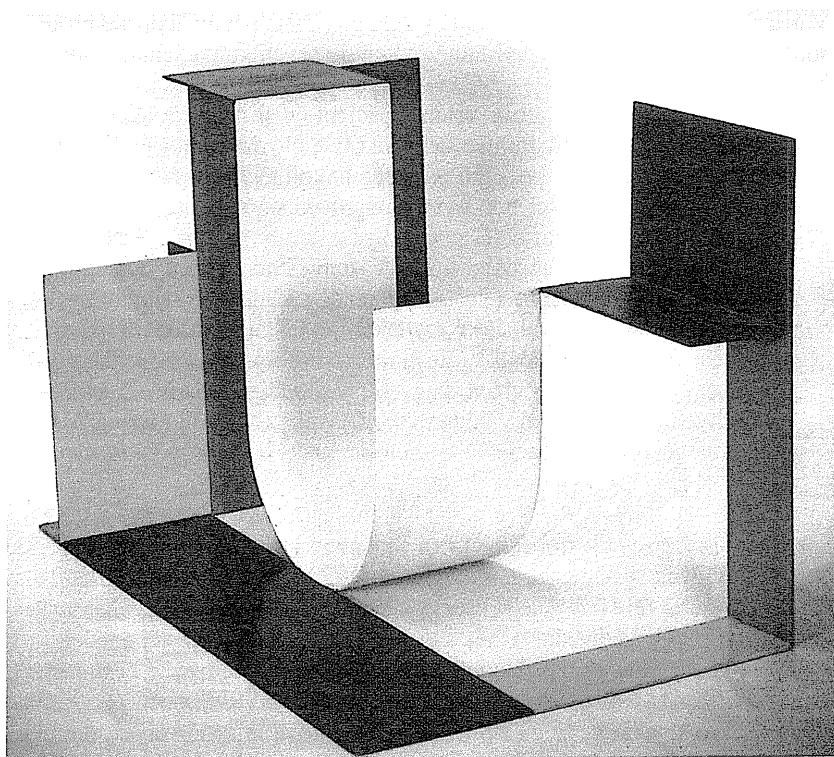
„Včerejší, vlastně dnešní noc jsem nemohl vůbec usnout, je bolestivé a zároveň poučné se dozvědět pocity žen z ‘druhé strany’. Naslouchal jsem dostatečně pozorně přáním každé ženy? Sděлил jsem ohleduplně a jasně té pozitivní ženě neradostnou diagnózu a udělal maximum nejen pro její tělo, ale i duši? Jak často my lékaři podléháme pokušení být příliš profesionální, nepouštět si neštěstí druhých k tělu, brát práci jako rutinní! Jak často jsme uspěchaní, unavení, rozhodujeme o věcech pro život druhých tak zásadních v běhu, bez zastavení a vlídného slova! Místo spokojenosti našich pacientů hodnotíme počty výkonů a fakturované částky.“

Komunikace se stává obecným problémem, částečně je na vině technika, kterou se člověk spíše nechá uhranout, ovládat, místo aby ji ovládal sám; stačí se podívat na mládež, více si esemeskuje, než spolu mluví a znalost mateřštiny nepovažuje za důležitou, neuvědomuje si, že jazyk také učí myslet.

Ze vztahu lékař – pacient (je interaktivní!) se slovo nemůže a nesmí vytratit, spíše naopak. Každý institucionální dialog má však své specifické zásady. Snažili jsme se ukázat, že na něm záleží pacientova informovanost, potřebná a účinná spolupráce s lékařem a přinejmenším pacientův psychický komfort. Slovo v ústech lékaře by mělo být stejné jako skalpel v ruce zručného chirurga – promyšlené, přesně cílené, hojivě „zraňující“, pacientovi na míru, při-

nášejší naději a úlevu. Také srozumitelné, ale i respektované. Částečně záleží na vlohách a povaze lékaře, částečně se dá dobré komunikaci naučit, částečně se přejímá (slyší) od „vzorů“ v praxi. Příprava na komunikaci s pacientem představuje komplex psychologických a medicínských problémů i řečových dovedností, měla by být organickou součástí pregraduální přípravy a samozřejmě součástí lékařovy profesionality, hodnotou, jíž lze tuto profesionalitu také měřit.

Literatura: Linhartová, V., Praktická komunikace v medicíně.
Praha: Grada, 2007. (Tam také další literatura.)

Katarzyna Kobro, **Prostorová konstrukce 4**, 1929

Potíže s češtinou

Hranice

MILAN JELÍNEK

Asi si řeknete, co může být na slově **hranice** divného, když mu věnujeme jazykový koutek. A přece jsem nedávno odpovídal na dotaz, zdali je možné ve významu 'pomezí čára oddělující od sebe území nebo jiné útvary' užívat singular. Otázka zněla: Lze napsat *na česko-rakouské hranici*, či je nutné dát zde přednost plurálu *na česko-rakouských hranicích*? Dodejme k tomu ještě puristické pochybnosti o správnosti slovesa *hraničit* s čím a o přípustnosti vazby s předložkou *na co* (*hraničit na co*). A abychom vyřešili všechno, co nám při užití slova *hranice* a jeho odvozenin vytane na mysl, vysvětleme příbuznost německého slova *Grenze* se slovanskými výrazy pocházejícími z původní podoby *granica*.

Začneme etymologií slova *hranice*. V. Machek v Etymologickém slovníku jazyka českého (z r. 1997) konstatoval, že „původ slova je málo jasný“. Přesto se o jeho etymologii pokusil: „Vzhledem k tomu, že hranicí dvou zemí býval hluboký příkop [...], je možno vyjít z **grab-nica*.“ Přijmeme-li tuto dost odvážnou hypotézu, pak by šlo o odvozeninu od slovesa *grabati*, čes. *hrabati*. Autor novějšího Českého etymologického slovníku J. Rejzek (2001) o této etymologii právem pochybuje a základ slova *hranice* vidí ve slově **granь*, popřípadě *grana*, znamenajícím asi 'větev, výrůstek'. Protože se toto slovo může opřít o příbuzná slova některých indoevropských jazyků, Rejzkův výklad je pravděpodobnější než výklad Machkův. Slovanské slovo *granica* převzala němčina a hláskově je přetvořila v *Grenze*. V etymologické literatuře se obvykle uvádí, že se toto slovo dostalo do němčiny z polštiny, ale jeho zdrojem mohla být i stará čeština. V každém případě je to slovo slovanského původu.

Jak je to s konkurencí singularu a plurálu ve slově *hranice*, které označuje 'pomezí čáru' nebo vůbec 'předěl, rozhraní mezi dvěma věcmi'. Akademický Slovník spisovného jazyka českého zaznamenává v prvním významu častější výskyt plurálu, např. *jazykové hranice*, *vytyčit státní hranice*, *posun národnostních hranic*. Zvolíme-li však v těchto případech singular, nijak neporušíme český úzus: *jazyková hranice* aj. V některých spojeních se však ustálilo užívání jen plurálu, např. *vystěhovat se za hranice*, *žít za hranicemi*, *obětavost bez hranic*, v jiných jen singularu, viz např. historický termín *Vojenská hranice* (= území v jižní a jihovýchodní části bývalé rakouské monarchie, spravované kvůli obraně proti turecké expanzi vojensky). Čím více se význam slova *hranice* blíží významům 'předěl, rozhraní, mez', tím větší zde pozorujeme sklon k singularu.

Řekneme spíše, že *jsme (ne)překročili dovolenou hranici rychlosti* nebo že někdo *dosáhl požadovanou věkovou hranici*. Ale i v těchto případech dochází

ke kolísání mezi plurálem a singulárem, a proto je třeba nechat výběr, který učiní původce promluvy, bez regulace. Upozorňujeme jen na povinný plurál v místním jméně *Hranice*, např. *projeli jsme Hranicemi*.

Puristická praxe až do vydání Slovníku spisovného jazyka českého (1. svazku v r. 1960) žádala u slova *hranice* ve významu 'pomezí čára' a někdy i 'předěl, rozhraní' plurál. Někteří puristé viděli v singuláru vliv němčiny, protože ta dává jednotnému číslu přednost. Např. spojení *das Gebiet hinter der Grenze* bychom přeložili do češtiny spíše plurálem než singulárem: *území za hranicemi*. Variantu se singulárem však za jazykovou chybu považovat nemůžeme.

Uvedme několik puristických hlasů z minulosti. Fr. Bartoš v Nové rukověti spisovné češtiny (1901) žádá opravit spojení *na česko-moravské hranici* plurálem: *na českomoravských hranicích*. Ant. Geissler začal vytýkat singulár v Naší úřední češtině od r. 1925. Vyslovil pochybnost o tom, že se singulárový tvar dostal do češtiny vlivem ruského slova *granica*. Je prý to „hrubý, ale i nesmyslný germanismus“. Geisslerův článek odmítl Oldřich Hujer (1929), který uvedl řadu dokladů na singulár z právnické literatury a z lidové řeči. Geissler se však přesvědčit nenechal. V roce 1928 odsoudil singulár Fr. S. Jaroš v Naší úřední češtině. Žádal místo vyjádření *zákon o hranici příjmu* plurál: *o hranicích příjmu*. Roku 1931 upozornil v Naší řeči Emil Smetánka na nepřipustnost singuláru ve spojení *na hranici normy* a opravil singulár plurálem *na hranicích normy*. Ještě ve Vášově-Tráníčkově Slovníku jazyka českého (ve 4. vydání z r. 1952) tvrdí se o slově *hranice*, že je zpravidla pomnožné. Jak o tom svědčí výše uvedené doklady, pomnožné není.

Je možné, že němčina měla vliv na šíření singuláru u slova *hranice*, ale v češtině tím došlo k významovému odstínění 'předělu, rozhraní'. Náš jazyk se tímto rozlišením významů obohatil o výrazové odstíny, které se nenásilně umísťují do širokého významu slova *hranice*. Nic na věci nemění, jde-li od původu o germanismus.

A když už jsme probrali slovo *hranice*, všimněme si ještě slovesa *hraničit*, které je od něho odvozeno. Proti slovtvorné stránce námitky vznášet nemůžeme, jde o běžný způsob odvozování slovesa od substantiva. Protože však sloveso *hraničit* je doloženo teprve od doby obrozenské, budilo u některých autorů nedůvěru. Ta byla o to větší, že některé významy slovesa *hraničit* byly v Jungmannově Slovníku česko-německém (z r. 1835) doloženy z polského slovníku Lindeho. Proto se někteří autoři přimlouvali za to, aby se nezapomínalo na sloveso *mezovat*, např. Fr. Št. Kott v Česko-německém slovníku. Také maticí Brus jazyka českého už r. 1877 u hesla *hraničit* nabádal: „, nebudíž zapomínáno na starší a obyejnější slovo *mezovati*.“ Jako příklad uvádí Brus souvětí z Komenského: *Kde s zemí mezuje moře, zátoky, předhoří a okřídlí jsou*. Brus výslovně poznamenal, že sloveso *hraničit* neznal ještě Veleoslavín.

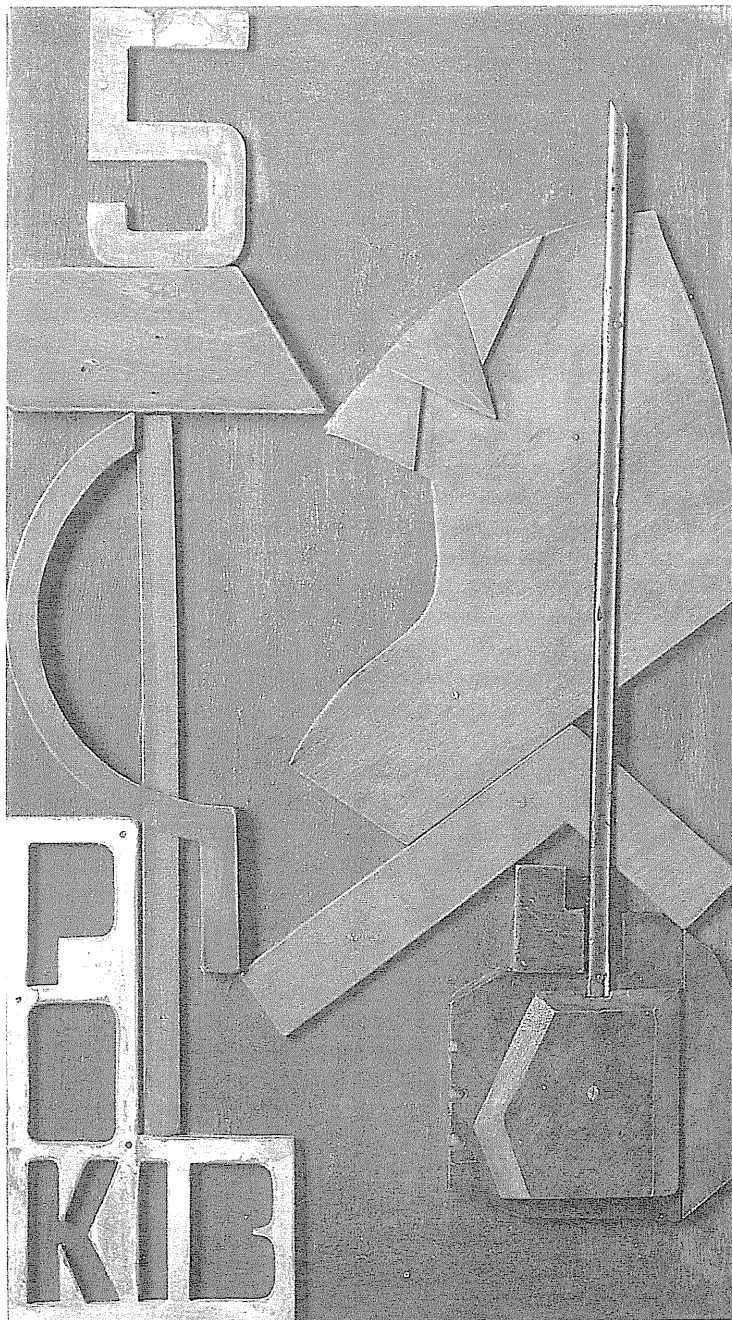
Není důvod, proč by se sloveso *hraničit* mělo nahrazovat slovesem *mezovat*, třebaže i to je dobře tvořeno. Jenže *mezovat* pocítujeme jako slovo zastaralé a někteří uživatelé je znají jako prvek nářeční. Takové stylistické zabar-

vení výrazového prostředku zřejmě bránilo jeho šíření. A tak ho musíme ponechat jen jako archaizační slovo třeba pro historické texty, např. Z. Winter píše o hospodě, kteráž *mezuje s* radním *domem*.

V předrepublikové češtině byly potíže s vazbou slovesa *hraničit*. Vlivem němčiny (*grenzen an etwas*) volili někteří autoři vazbu *hraničit na co*. S ní však soutěžila mnohem běžnější vazba *s čím*, a jak se zdá, naprosto zvítězila. Z jazykovědné literatury můžeme uvést desítky příkladů, kdy se vazba *na co* odsuzovala jako nečeská. A protože se u nás strašilo germanismy, mohli bychom citovat jazykovědce, kteří vazbu *na co* zakazovali právě poukazem na její německý původ. Např. ještě Fr. Trávníček ve stati O jazykové správnosti, která byla v r. 1942 otištěna ve sborníku Čtení o jazyce a poezii, odsoudil vazbu *na co* jako germanismus. Stejný postoj zaujal ve Slovníku českého jazyka (ještě ve 4. vydání v r. 1952). Také akademický Slovník jazyka českého (1960) označil *hraničit na co* jako vazbu nesprávnou.

Myslím, že je vhodnější odsouvat ji ze spisovné češtiny pro její zastaralost než pro její německý původ, neboť po stránce významové by mohla předložka *na co* obstát. Bylo by však nesmyslné, kdybychom živou vazbu *s čím* nahrazovali zastaralou vazbou *na co*.

Ani vyřešením vyhaslé konkurence *s čím // na co* nejsme u konce. Někteřím oprávcům češtiny se nelíbila ani vazba *hraničit s čím*, i tu chtěli z jazyka vypudit. Např. Fr. Bačkovský doporučil, aby se výraz *hraničit s nemožností* nahradil *být téměř nemožné* (Oprávrce poklésků mluvnických, 3. vyd., 1882), nebo Jan Mašín opravil větu *Požadavky hraničí s nemožností na jsou přílišné* (Slovník českých vazeb a rčení, 1916), a tak je tomu v několika dalších brusech. Také Petr Zenkl radil odstraňovat výpovědi typu *Vaše požadavky hraničí s nemožností* primitivními výpověďmi se sponou *je*: *Vaše požadavky jsou nemožné* (Rádce správné češtiny, 1911). Je samozřejmé, že jazykovědec dbalý odpovědnosti v kultuře jazyka nemůže takovým nesmyslným požadavkům ustupovat.

Vasil Jermilov, **Pamětní tabule**, 1924

Očima ekonomů

Zpracování starých výrobků je stále problém

RADOSLAV ŠKAPA

Úvod

Logistika je obor, který se zabývá optimalizací toků (především materiálních) v síťových strukturách. Typickým příkladem je přeprava surovin, polotovarů a výrobků mezi podniky. S logistikou se jako občané a spotřebitelé setkáváme denně, ale vzpomeneme si na ni nejčastěji v situaci, když něco nefunguje, jak má – není-li v obchodě výrobek, který jsme šli koupit, obdržíme-li výrobek z internetového obchodu až po Vánocích, uvízneme-li v dopravní zácpě. Důležitost logistiky si uvědomíme v kritických situacích, jako jsou převozy raněných při hromadném neštěstí, při rychlém převozu orgánů k transplantaci.

Zůstaňme ale v oblasti hospodářských aktivit, kdy se snažíme organizovat a řídit toky výrobků, resp. jejich součástí. Několik desítek let teoretici i praxe zdokonalují způsoby řízení toků. Snaží se o co nejvíce ekonomicky efektivní řešení. Nutno přiznat, že v této oblasti nastal významný pokrok. Veškerý materiál přetvořený do podoby výrobků se ke spotřebitelům dostane za kratší dobu a současně při nižších nákladech, než tomu bylo v 60. či 70. letech. Jinými slovy – materiálový tok, který „putuje“ od místa těžby surovin přes několik zpracovatelů a výrobců až ke spotřebiteli, umíme řídit poměrně efektivně. Nároky na logistiku se ale zvyšují a současně i mění.

Řada zemí již zavedla do své legislativy opatření vyžadující od podniků, aby zajistily (částečnou) recyklaci svých výrobků a obalů nebo jejich likvidaci způsobem, který stanovuje stát. Podniky jsou nuceny k odpovědnosti za výrobek během celého jeho „životního cyklu“, tj. od získávání surovin, od výroby až po jeho likvidaci. V některých případech je dána podniku povinnost odbírat použité výrobky zpět (např. baterie či zářivky) a zajistit jejich likvidaci v souladu se zákony. Tím dochází k situaci, kdy mnoho výrobků musí „técť“ od spotřebitele, který přestal výrobek používat, k původnímu výrobcí nebo k firmě, která je pověřena jejich dalším zpracováním. Aktivita vedou k materiálovému toku, který má opačný směr než v klasickém zásobovacím řetězci. Řízení takového „zpětného“ toku (tzv. zpětná logistika) má svá specifika a můžeme říct, že z hlediska efektivity stále zaostává za řízením klasického řetězce – tj. suroviny – producenti – spotřebitelé.

Zatímco materiálové toky plynoucí od výrobců k zákazníkům byly pod drobnohledem manažerů, otázka co s výrobkem, až doslouží, byla zodpovězena velmi rychle. Výsledkem, byly skládky obsahující ve velké míře i nebezpečné látky. Cílem zpětné logistiky je omezit tyto nežádoucí jevy a to tím, že se prodlouží využitelnost starých výrobků prostřednictvím recyklací, oprav, použitím některých součástek apod.

Aby nevznikl mylný dojem, dodejme, že idea zpětné logistiky je ve skutečnosti velmi starou záležitostí. Ještě před pár desítkami let nebylo běžné vyházet staré výrobky, pokud měly nějakou zůstatkovou hodnotu, ale naopak tuto hodnotu (svěpomocí) zužitkovat. Archeologické nálezy dokládají, že lidé se tímto způsobem k věcem chovali už v antickém Římu. S nástupem masové výroby a spotřeby vzaly tyto postupy za své. Dnešní tlak k účelnějšímu využívání starých výrobků je svým způsobem návrat zpět. Návrat, který je ovšem možný po jiné cestě.

Můžeme tedy říci, že zpětná logistika se pokouší kombinovat ekonomické a ekologické cíle. **Hlavní snahou těchto činností je omezit plýtvání se zdroji, a to tím, že prodlouží životnost výrobků nebo jejich součástek. Druhým krokem je uzavření materiálových toků do pomyslného cyklu prostřednictvím recyklací.**

Význam zpětné logistiky

Činnosti zpětné logistiky jsou oborově velmi specifické. Ocelářské firmy řeší, jakým způsobem přeměnit vedlejší produkty výroby železa a oceli na suroviny dále využitelné v průmyslu. Výrobce elektroniky musí navrhnout takovou konstrukci svých výrobků, aby obsahovaly méně nebezpečných látek a byly snadněji demontovatelné, což mj. usnadní jejich opravy. Ve spolupráci s obchodníky je výrobce nucen zajistit efektivní zpětný odběr reklamovaného zboží či výrobků, na které se povinnost zpětného odběru vztahuje ze zákona (baterie, ledničky aj.). K výrobci potravin se naproti tomu sotvakdy nějaké zboží vrátí (je snědeno). Zpětná logistika se zde týká hlavně obalů. Speciálním a z logistického hlediska o to kritičtějším případem je situace, kdy se zjistí zdravotní závadnost nějaké potraviny a nezbytné její urychlené stáhnutí z trhu.

Nevyužívat toky znehodnocených, fyzicky či morálně zastaralých výrobků, obalů a reklamovaného zboží neznamená ztrátu pouze pro společnost jako celek kvůli ekologickým dopadům, ale pochopitelně také pro jednotlivé podniky. Zbytečně tak přicházejí o možnost snížit své náklady, např. tím, že použijí funkční součástky starých výrobků v nové produkci (typicky např. kancelářské kopírky), nebo tím, že ušetří na poplatcích za skládkování.

Pro zajímavost uvedme, že náklady připadající na zpětnou logistiku v USA činí podle odhadů půl procenta. V roce 1999 toto půl procenta představovalo 35 miliard dolarů v nákladech amerických společností (Meyer, 1999). Z průzkumu mezi americkými společnostmi rovněž pochází následující údaj: Pře-

nechají-li se činnosti zpětné logistiky specializovaným firmám, které disponují odpovídajícím know-how, lze snížit celkové logistické náklady firem v rozsahu až 10%, přičemž pětina připadá na úspory práce a zbytek na dopravu a skladování (McKeefry, 1997).

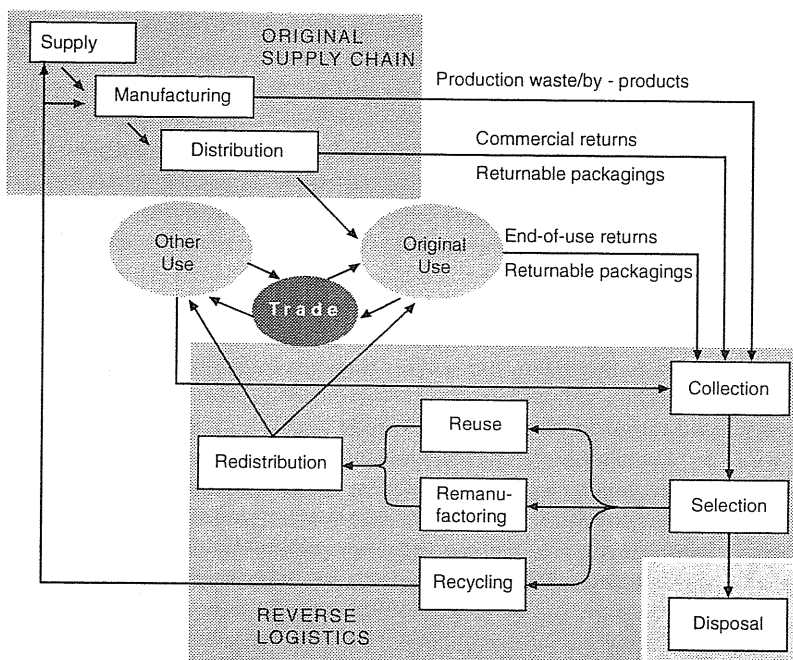
Uvedené údaje – byť staršího data – dokládají, že se jedná o aktivity, které jsou pro podniky významné. S jakým výhledem se dá počítat do budoucna? Podle předpokladů se budou náklady na zpětnou logistiku (resp. objem zpětných toků) zvyšovat. Tento trend má dvě příčiny: Za prvé je to rostoucí tlak na zodpovědnější chování podniků v oblasti životního prostředí. Druhým faktorem je rozvoj elektronického obchodování (e-commerce). To proto, že internetové obchody (de facto zásilkové obchody) vykazují vyšší procento vráceného zboží, než je obvyklé u klasických kamenných obchodů. Některé kategorie zboží dosahují při prodeji prostřednictvím internetu až 20% vráceného zboží, naproti tomu v kamenných obchodech je to 6%. Vysoký podíl „vracení“ zboží je dán charakterem nákupu, neboť zákazník vidí své zboží pouze na fotografii a nemá možnost si jej „osahat“. Právo vrátit výrobek nakoupený „na dálku“ bez udání důvodů v určité lhůtě dává zákazníkům i legislativa (včetně té české). Dodejme, že je to ku prospěchu i prodejcům. Zákazníci by jinak nakupovali přes internet velmi opatrně, neboť by se obávali chybné koupě.

Aktivity zpětné logistiky

Podívejme se trochu blíže na jednotlivé činnosti, které jsme souhrnně označili jako zpětnou logistiku. Srozumitelně jsou znázorněny na následujícím grafu č.1.

Výrobky se dostávají na trh prostřednictvím běžného logistického řetězce (Supply – Manufacturing – Distribution – Original Use), viz šedý obdélník v levém horním rohu. Většina výrobků je užívána způsobem, pro který byly navrženy a určeny. Po jisté době není výrobek pro původního majitele nadále použitelný (z řady různých důvodů). Může být odprodán za sníženou cenu, a to i vícekrát, což naznačuje smyčka mezi „původním využitím“, „jiným využitím“ a trhem (Originál use – Trade – Other use). Samozřejmě po určité době i tento výrobek přestane být použitelný a stane se součástí toku výrobků určených k likvidaci (End of use returns), čímž se stává předmětem zájmu zpětné logistiky – viz činnosti uvedené v spodním šedém obdélníku.

- Abychom byli přesní, shrňme, že zpětná logistika může mít tyto vstupy:
- **použitě výrobky od spotřebitelů** (End of use returns),
 - **odpad a materiálové ztráty v souvislosti s výrobou** (Production waste/by-products),
 - **zboží vrácené obchodníky** (distribution returns či commercial returns), včetně obalů.

Graf 1. Obecné schéma toků v logistice

Zdroj: Upraveno podle Kokkinaki, I. et al., 1999, str. 5

Z výroby tedy vstupují do zpětného toku zbytky surovin, nejakostní mezi-produkty a vedlejší produkty výroby. Do kategorie zboží vrácené obchodem patří neprodané výrobky, které se výrobce zavázal převzít zpět (např. sezonní zboží, výměna starého typu zboží za novější verzi). Dále pak výrobky poškozené při přepravě, s prošlou záruční dobou (klasicky – rychle se kazící zboží) a obaly. Koncoví zákazníci vracejí vadné výrobky v záruční lhůtě, výrobky, u kterých je možnost vrátit zakoupené zboží v případě, že se nakonec nehodí, nespĺňuje jejich očekávání. Samozřejmě největší podíl mají výrobky spotřebované, na konci své fyzické či morální životnosti.

Systém zpětné logistiky je postaven na čtyřech základních činnostech (Rogers, Tibben-Lembke, 1998):

- 1. Gatekeeping** – tedy „vstupní inspekce“, která rozhoduje o tom, zda připustit výrobek či materiál k dalšímu zpracování. Tento krok se týká zejména výrobků, které reklamují zákazníci.
- 2. Collection** – sběr, shromažďování výrobků a materiálu pro další zpracování.
- 3. Sortation & Separation** – statky jsou tříděny podle způsobu, jakým budou dále zpracovány.

4. Disposition/Re-processing – výrobky jsou podle svého charakteru a důvodu vstupu do zpětného toku zpracovány – opraveny, demontovány použitelné funkční díly, recyklovány, uloženy na skládku nebo spáleny.

„*Gatekeeping*“ znamená prověřit výrobky a materiál před vstupem do dalších činností zpětné logistiky. Spadá sem otázka autorizace zboží: Vrací zákazník výrobek, který jsme vyrobili či prodali my? Vztahuje se na něj reklamační lhůta či jiná směrnice reklamačního řádu? Zákazníci nejčastěji vracejí zboží, protože výrobek neodpovídá potřebám, zákazník neví, jak výrobek správně používat, výrobek byl vadný, zákazník zneužívá reklamaci. Obchodníci naproti tomu vracejí zboží kvůli prošlé záruční době, kvůli sezonnosti výrobků, protože výrobek byl nahrazen novější verzí. Kvalitní kontrola na vstupu je prvním kritickým místem pro efektivní řízení zpětných toků, potažmo pro ziskovost podniku.

Druhým krokem je proces shromažďování (*collection*) výrobků, přebytků, vedlejších produktů či materiálu a jejich přesun do místa, kde dochází k dalšímu zpracování. Tyto procesy jsou do určité míry vyžadovány legislativou v závislosti na typu produkce. Zjednodušeně lze říci, že sběr starých výrobků od spotřebitelů může probíhat třemi základními způsoby:

- **Zákazník zasílá zboží přímo výrobcí.**
- **Výrobky odebírá obchodník,** který je odprodává výrobcí.
- **Výrobky sbírá třetí nezávislý subjekt.**

Podniky si vytvořily několik způsobů, jak podpořit přísun těchto vstupů. Například se jedná o zálohování (obalů), odkoupení výrobku zpět za nižší cenu, poskytnutí slevy na nový výrobek při dodání za starý výrobek, pronájem výrobků místo jejich prodeje.

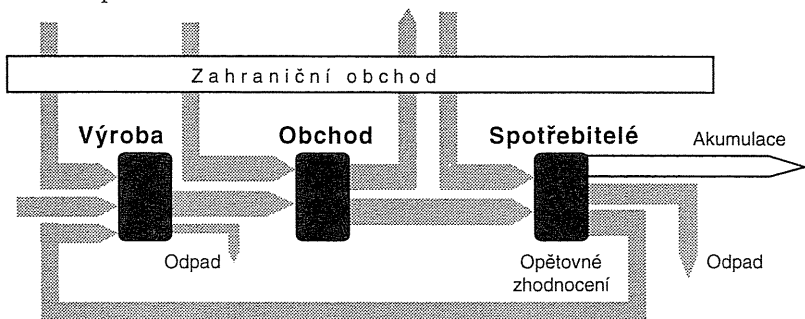
Po sesbírání vstupů je třeba rozhodnout, jak s produktem naložit (fáze *sortation*). Jinými slovy podnik musí zjistit, kolik ekonomické hodnoty obsahuje konkrétní výrobek (či jiný vstup), a podle toho rozhodnout, do kterého místa zpracování poputuje. Třídění je náročný úkol, neboť nezřídka vyžaduje fyzickou prohlídku konkrétních kusů.

Možností jak naložit s vráceným zbožím (*reprocessing/disposal*) existuje teoreticky velké množství. Skutečné možnosti jsou ovšem limitovány charakterem výrobku (jeho konstrukcí, životností, způsobem, jakým byl využíván) a samozřejmě ekonomickými kritérii (včetně toho, existuje-li pro získané materiály, díly i celé výrobky poptávka na trhu). Nejčastější způsoby zpracování jsou:

- **Direct reuse** – přímé použití bez předchozích oprav, zpravidla po vyčištění (např. vratné láhve) a přebalení.
- **Oprava** – Jde o opravu či výměnu pokažených součástí, čímž se výrobek stane opět funkčním. Dodejme, že např. v případě spotřební elektroniky se rozsah oprav do budoucna snižuje, a to z ekonomických důvodů. Opravy se totiž stávají stále dražší v porovnání s koupí nového výrobku.

- **Recyklace** – výrobek nebo jeho díl je rozebrán na své základní materiály, které jsou po zpracování znovu použity. Zatímco ostatní způsoby zachovávají strukturu produktu a jeho dílů v co největší míře, recyklací je struktura ztracena stejně jako původní funkce. Recyklované materiály někdy vykazují horší fyzikální vlastnosti (tzv. downcycling), což je zapříčiněno snížením látkové čistoty.
- **Přepřerování** – Přepřerování opotřebovaných výrobků vyžaduje značné množství práce. Někdy je nutné výrobek zcela rozebrat na jednotlivé součásti, které jsou důkladně kontrolovány. Vadné i opotřebované komponenty jsou nahrazeny novými. Výsledný výrobek je tedy seskládaný ze starých i nových dílů a je kvalitativně srovnatelný s novým výrobkem. Nejběžnějším příkladem výrobků zpracovávaných tímto způsobem jsou kancelářské kopírky.
- **Upgrade** (refurbishing) – tento způsob je podobný opravě, ale s tím rozdílem, že zde je třeba vynaložit více práce a výsledný výrobek má vyšší kvalitu i hodnotu než pouze opravený. U rozebraného výrobku jsou jednotlivé moduly prověřeny, opraveny a některé vyměněny za dokonalejší. Typickým produktem, který prochází tímto procesem, jsou letadla (vojenská i civilní), částečně počítače.
- **Kanibalizace** – je způsob zhodnocení, kdy je jedna nebo několik částí (např. nefunkční) výrobku vyjmuto a použito pro opravu jiného výrobku. Na rozdíl od předchozích postupů zde dochází k využití (zhodnocení) pouze menší části výrobku.

Po provedení tohoto čtvrtého kroku se výrobky a zpracované materiály dostávají zpět do klasického materiálového toku, který směřuje ke koncovému spotřebiteli. Tím se uzavírá oběh látek v hospodářství, jak naznačuje následující graf č. 2. Tento koloběh v rámci státu „narušuje“ zahraniční obchod. Ale i bez ohledu na něj nepřekvapí, že v cyklu neobíhá 100% materiálů, neboť to není technicky a ekonomicky možné, a tak část materiálů končí na skládkách nebo ve spalovnách.

Graf 2. Princip bilance materiálového toku v otevřené ekonomice
Zdroj: podle Windsrenger, Hintermeier, 2002

Závěr

Jak jsme uvedli, organizace a řízení (logistika) zpětných toků poněkud zůstává za dalšími oblastmi, kde logistika působí. Dilem proto, že tato oblast byla v minulosti přehlížena, a také pro některé své zvláštnosti, které komplikují situaci. Pro vstupy zpětné logistiky je např. charakteristická územní rozptýlenost jejich výskytu, vysoká heterogenost a nízká hodnota, což prodražuje dopravu a vyvolává nutnost komplikovaného třídění.

Hlavní potenciál k zefektivnění zpětné logistiky je třeba hledat jinde, a to v oblasti návrhu výrobků. Je to především stát, kdo se snaží přimět podniky k produkci takových výrobků, které budou více vyhovovat požadavkům zpětné logistiky (tj. výrobky budou snadno demontovatelné, recyklovatelné, výrobky s delším životním cyklem, výrobky standardizované). Evropská unie tyto požadavky konkrétně vtělila do koncepce integrované výrobkové politiky.

Tyto kroky by měly vést k hospodárnějšímu zacházení se zdroji a přispět tak k ochraně životního prostředí. Je ovšem obtížné přesvědčit výrobce k takovýmto změnám – část z nich je sice výhodná pro producenty samotné, některé jdou ale přímo proti jejich zájmům. Např. snaha vytvářet výrobky s delší životností (fyzickou i morální) je alespoň u spotřebního zboží pro producenty nevýhodná, neboť snižuje budoucí tržby. Těžko tak od výrobců očekávat dobrovolné závazky a vlastní iniciativu v tomto směru.

Literatura:

- KOKKINAKI, I., et al. An Exploratory Study on Electronic Commerce for Reverse Logistics. In *Econometric Institute Report EI-9950/A*. Rotterdam, 1999.
- McKEEFY, H. L. Reverse logistics' finding a ready market in high tech – returned products yield savings for many OEMs. *Electronic Buyers' News*, MBC UP, 1997, no. 17.3., p. 78.
- MEYER, H. Many happy returns. *Journal of Business Strategy*, NY : Elsevier Science Ltd., 1999, vol 30. no.3, pp. 145-155.
- ROGERS, D. S., TIBBEN-LEMBKE R. *Going backwards: Reverse Logistics Trends and Practises*. Reno : University of Nevada, 1998
- WINDSPRENGE, A., HINTERMEIER, G. Verwertungspotenziale einzelner Produktberiche in Österreich. *Österr. Wasser- und Abfallwirtschaft*. Wien, Vol. 54, no. 3/4.

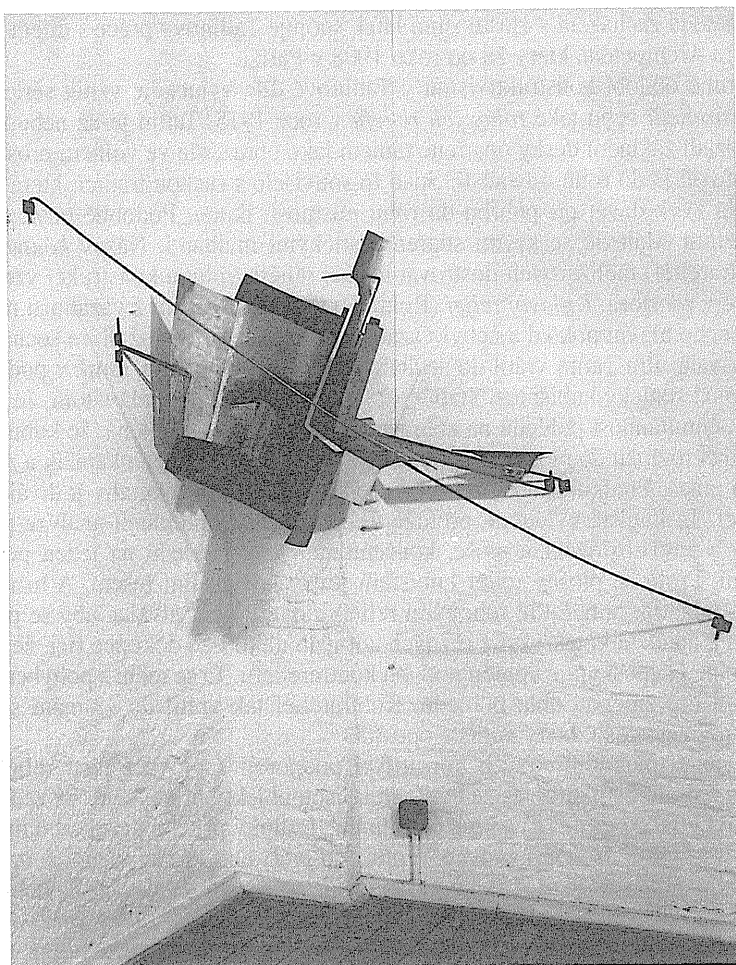
Kultura a umění

Konstruktivistické sochařství

JAROSLAV SEDLÁŘ

V prvních deseti až patnácti letech 20. století zaznamenáváme ve světovém sochařství, podobně jako ostatně i v malířství, směřování k abstrakci, jak se to projevilo naprosto přesvědčivě u Constantina Brancusiho, který sotvaže ukončil akademickou dráhu, toužil po návratu k přísné, jasné, silné formě, jež by směřovala k architektonickému řádu a v něm dospěla k novému trvanlivějšímu výrazu. V souvislostech s rozvojem nových vědeckých poznatků, např. se vznikem nových geometrií v 19. století, to bylo především úsilí o geometrismus, které vedlo brzy k rezignaci na figurální nebo předmětné zobrazení. V umění jde v této době stále výhradněji o ryzí tvarové kompozice nebo o tvarové konstrukce. A po Brancusim v centru těchto tendencí stojí nepochybně konstruktivismus, který se manifestoval v plastické, i v malířské tvorbě a vždy nakonec vyústil v konstruktivistické a později funkcionalistické architektuře. Z povahy věci, z orientace na geometrii, jasně vyplývá i architektonický charakter konstruktivistické skulptury, která se plně rozvinula zhruba od roku 1912 až do počátku dvacátých let 20. století. Novým prvkem v ní je také to, že nevzniká výhradně v umělecké metropoli té doby, v Paříži, nýbrž ve východní Evropě, ale také v Holandsku a v Německu. Přesto základní podnět vyšel i tentokrát z kubismu. Konstruktivismus založil v Rusku Vladimír Tatlin, a to brzy po návratu ze svých studijních cest po Evropě, z Berlína a Paříže (1913). Právě v Paříži ho inspirovaly Picassovy reliéfy z různých hmot, které Picasso zhotovoval v letech 1912-1914, např. ona proslulá *Guitare* (Kytara, 1912), složená z papíru, plechu a drátu. Zážitek kubismu a především plastické experimenty Picassovy otevřely dveře konstruktivismu. Také někteří další ruští umělci byli při svém kratším nebo delším pobytu v Paříži ovlivněni tímto novým způsobem plastické tvorby, tak např. Vladimír Baranoff-Rossiné, ale především Alexandr Archipenko, který kolem roku 1914/15 v Nizze vytvořil řadu kubistických, pestře pomalovaných skulptur a reliéfů. Svou formální dynamikou stojí tyto práce ovšem blíže italskému futurismu než srovnatelně „klidnému“ (statickému) kubismu.

Tatlin rozvinul v zimních měsících na přelomu let 1913-1914 tzv. *Živopisnyje reljefy* (Malířské reliéfy) a vystavil je na výstavě s názvem *Pěrvaja vystavka reljefov* ve vlastním ateliéru v moskevské ulici Ostoženka 37. Z vystavených děl známe dnes již jenom pět, a to pouze z dochovaných fotografií nebo z reprodukcí přetištěných na letáčích. Název *Živopisnyj reljef* (Malířský reliéf) je autentický a ukazuje na souvislost s malířstvím. Už v nich lze hledat návaznost na Picassovy konstruované reliéfy z let 1912-1914. Analýza předmětu v kubistickém stylu je přítomná ještě v Tatlinově reliéfu *Butylka* (Láhev),

Vladimir Tatlin, *Rohový reliéf*, 1915

kteřý byl sestaven z plechové fólie, tapety a dalších materiálů (je neznámý, byl asi zničen). Pro *Maliřské reliéfy* používal dřevo, kov, sklo, štuk, lepenku, plavenou křídu a tyto materiály mezi sebou spojoval, lepil, pomalovával a poprašoval. Tyto nové materiály mu nesloužily k zobrazování předmětu ani k jeho analýze. Pro něho bylo rozhodující především rozlišení vlastností použitých materiálů, čímž se snad poprvé v sochařství narušuje kontinuita napodobování skutečnosti. Podle Tatlina látka existuje díky svým vlastnostem a hranice vlastností jednotlivých materiálů jsou nepřekročitelné. Průhlednost a tvrdost skla není možné nahradit jiným materiálem nebo imitovat na plátně. Použití surových materiálů a nalezených předmětů souvisí ještě s dílem Picassovým,

ale metoda zacházení s vlastnostmi látek spojuje Tatlinovy práce s dílem Alexandra Archipenka, který žil od roku 1908 v Paříži.

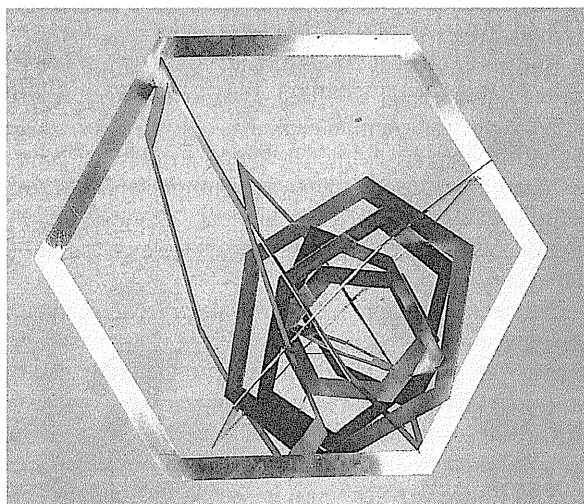
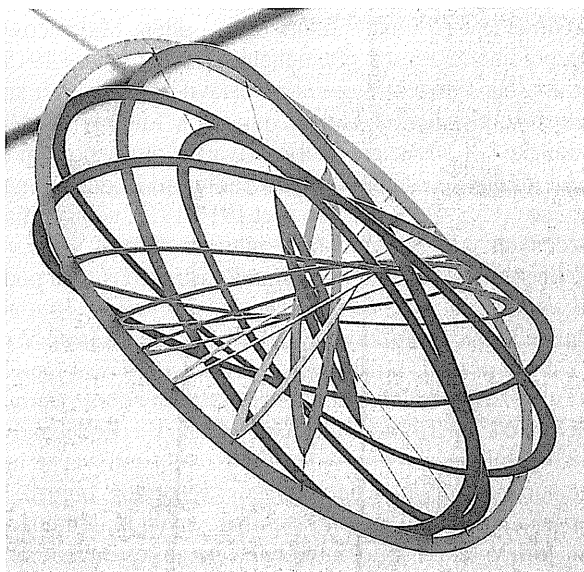
Druhé období konstruktivismu v Tatlinově díle vymezuje vznik série tzv. *kontrareliéfů* nebo také *rohových reliéfů* v roce 1915. Tatlin je už nebudoval na pozadí základní desky opatřené rámem jako obraz, ale ve volném prostoru, umísťoval je do rohů místností. Snad to souviselo s ruskou tradicí, která udržovala zvyk dávat při pohybu do rohu místnosti ikonu. Podobně postupoval i Kazimír Malevič se svými suprematistickými malbami. Název *kontrreliéf* (kontrareliéf) měl zároveň ilustrovat negaci reliéfu volnou konstrukcí vzrůstající se v prostoru. *Uglovoj reljef* (Rohový reliéf) se vymanol z vázanosti na jediný nebo hlavní pohled a nebyl vázán ani na sokl, bez něhož dříve socha neexistovala. Jím Tatlin vrátil do sochařského díla opět pohyb, čímž v podstatě překonal statický kubismus. Statičnost kubismu totiž spočívala v tom, že používal simultánnost pohledů na zobrazený předmět – to znamená, že kubismus předmět rozložil do plochy, a tak umožnil nahlížet ho v jeden okamžik a z jednoho místa. Předkubistická klasická socha však vyžadovala, aby ji divák obcházel. To kubisté vyloučili, protože to odporovalo simultánní analýze předmětu a jeho rozložení v ploše, koncentraci všech pohledů na jeden pohled hlavní. Proto se plošný reliéf kubistům jevil jako ideální řešení. A tu náhle v protikladu k nim Tatlin rohovými reliéfy donutil opět diváka, aby se pohyboval a nahlížel konstrukci z různých zorných úhlů. Lze dokonce říci, že žádný pohled neposkytuje úplnou podobu kontrareliéfu. Ta se mění s pohybem diváka a tím změnou úhlu pohledu. Kontrareliéf tak vrátil do vnímání sochy opět moment času, který kubisté opustili.

Dynamismus Tatlinových konstrukcí podporují spojovací části reliéfů – šňůry a dráty evokující jakési čáry, jimiž jsou objekty přichyceny na zeď. Tyto křivky (siločáry) nazýval Nikolaj Punin, Tatlinův přítel a první jeho monografista, rytmy. Jsou dynamické, protože je tvoří buď křivky, nebo se opakovaně sbíhají a rozbíhají. Latentní kinetismus se skrývá v nahrazení mechanického pohybu sochy vymezením pohledu na její objem. Tatlin znázorňoval v kontrareliéfu možnost, jak věc zcela vymanit z vlastností určených materiálem a převést ji do nových funkčních sestav, které mají své vlastní konstruktivně dané podmínky, to znamená, že Tatlinovy kontrareliéfy už neukazují věci takové, jaké jsou, například šňůru, drát nebo dřevo, nýbrž jejich možnosti fungování ve specifické konstruktivní souvislosti. Ve svých kontrareliéfech nebo rohových reliéfech, které zpočátku rozvíjely prostorovost z ploch, dosáhl naprosto osobitého plastického konceptu, odlišného od Picassa. Rázil jimi nové cesty v sochařství 20. století. Byl to nový způsob artikulace na zónách bohatých na napětí, které v nich vzniká mezi plochami zdí, obvykle v pravém úhlu. Co se zde děje, jaké síly zde působí nebo jsou možné? Tatlin neúnavně vytváří „virtuální dění“ v tomto prostředí z plechů, tyček a drátů, zviditelňuje prostorové výtvořiny, nastolují otázky, jak je v úplně jiných formulacích, v naší době nastaví jednotliví zástupci minimal artu a konceptualismu. Bohužel známe tyto Tatlinovy práce většinou jen z fotografií a podle nich zhotovených re-

konstrukcí. Ale přesto přese všechno nám dávají dostatečnou představu o novotách Tatlinova zkoumání. Byl přesvědčen, že každý materiál vyvolává jemu odpovídající formy a že on sám hledá ve svém díle takové formy, které přinejmenším nevedou k falešnému kultu materiálu, přestože v reliéfech, které sám označoval jako selekci materiálů, stála v popředí právě relaceforma-materiál.

V prosinci roku 1915 vystavil své rohové reliéfy v Petrohradě na výstavě nazvané *Poslednaja futurističeskaja vystavka kartin 0,10*. Na ní došlo k zásadní roztržce mezi Tatlinem s Malevičem. Od té doby se odlišují od sebe převážně skulpturální konstruktivismus od převážně malířského suprematismu, které získaly i své přívržence.

Oba však vycházely z geometristmu. K Tatlinovi se přihlásily například Naděžda Udalcovová a Ljubov Popovová, k Malevičovi El Lisickij, Alexandr Rodčenko. Rodčenko se ovšem zúčastnil i Tatlinovy výstavy *Magazin* (1916) a stal se brzy jedním z nejraznějších zástupců konstruktivistického hnutí. Od roku 1913 do roku 1916 vytvářel kresby tužkou a kružítkem, které byly ještě

Alexandr Rodčenko, Visící konstrukce č. 10, 12, 1920-1921

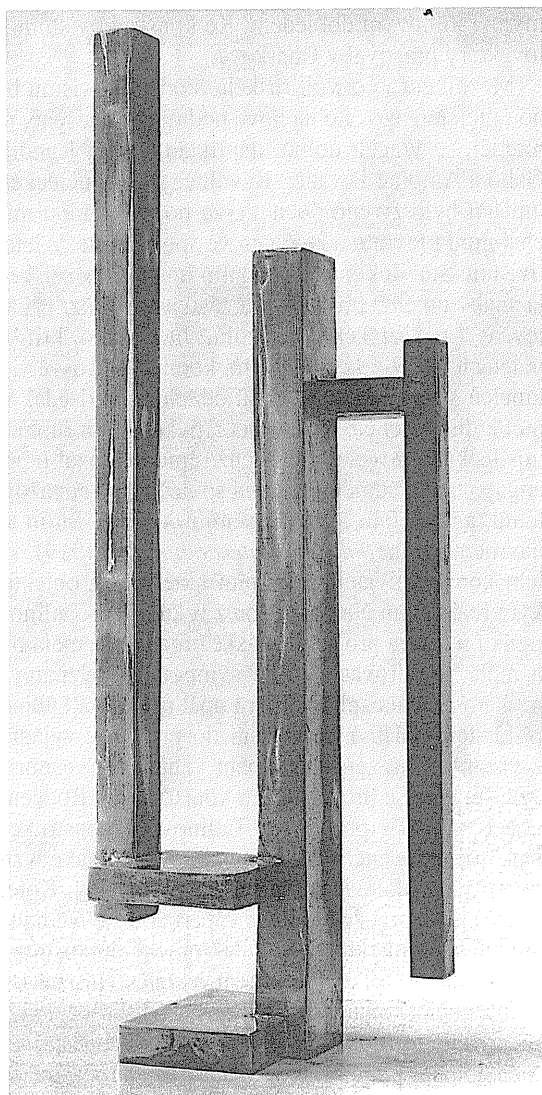
předmětné a ovlivněné futurismem i dílem Malevičovým. Na ně navazovaly bezpředmětné kresby pravouhelníků, které v roce 1915-1916 překresloval do kruhů. Na výstavě *Magazin* představil pět takových kreseb a v následujících letech se hlásil jak k Malevičovi, tak k Tatlinovi. K Malevičovi odkazují dynamické osy a ryze geometrické tvary v ploše, později trojrozměrné konstrukce a mobily (z roku 1920). Od Tatlina se Rodčenko naučil zájmu o materiál, což se odráží v jeho pracích z let 1916-1917, nejprve malovaných, později provedených v konkrétním materiálu. Ze spojení obou vlivů vyvinul Alexandr Rodčenko velmi osobitou formu konstruktivismu a podílel se tak na využívání *skutečných materiálů ve skutečném prostoru*. To u něho vyvolalo tížďadost stát se umělcem-inženýrem, jak ukázal další vývoj. V roce 1918 vznikla řada *Černých obrazů*, které představil roku 1919 na výstavě *Bezpředmětné umění a suprematismus* v Moskvě. Zde vystavený obraz *Černá na černé* patří k té sérii obrazů, které otevírají důležitou fázi v Rodčenkově zacházení s barvou a které nakonec vedly roku 1921 k úkolu zabývat se malířstvím. Pomocí černé barvy popřel umělec výpovědní schopnost obrazu, lineárním rozčleněním prvků a odlišením jednotlivých barevných tónů umožnil poznat nebo zdůraznit formy, takže obraz mohl být vnímán ještě jako obraz. Rodčenko si velmi dobře uvědomoval ambivalenci těchto obrazů, když hovořil o tom, že u obrazů černé periody je těžké stanovit, co je prostor a jak existuje a co je forma v něm a jak existuje, když má ještě váhu.

Dalším důležitým krokem ve vývoji Rodčenkova díla i konstruktivismu je série objektů z let 1920-1923. Jsou to *Zavěšené kompozice*, které se vznášejí volně v prostoru bez jakéhokoliv zakrytí. V originální verzi byly vyrobeny z překližky, ze které umělec vyřezal nejrůznější geometrické formy: čtverce, šestiúhelníky, elipsy aj. Z těchto figur pak opět vyřezal stejně široké soustředné prvky, které se v prostoru automaticky vyklápějí, takže z ploch vzniká trojrozměrná skulptura. Pohybem se pak stále proměňují úhly pohledu a dopadající světlo.

Rodčenko se intenzivně věnoval společně se svou ženou Varvarou Stěpanovovou uměleckým experimentům, byl současně výzkumníkem i vědcem: konstrukce, systém, užití přiměřeného materiálu stálo v popředí jeho umělecké tvorby. Rodčenko a Varvara Stěpanovová byli ústředními figurami druhé fáze ruské avantgardy, konstruktivismu s jeho zdůrazňováním technického rozvoje, produkce, přiměřenosti. Při veškerém praktickém zaměření ale pronikl do Rodčenkových teorií konstruktivismu utopický rys, a to víra v neměnný řád.

K Tatlinovi, k jeho konstruktivismu a práci s novými materiály se hlásili kromě Rodčenska také další avantgardisté, a to i následovníci Malevičovi. Ti ovšem často obměňovali konstruktivismus a tím jej také obohacovali. Tak Ivan Puni se zajímal zcela jiným způsobem než Rodčenko o materiál, když chtěl vyrovnat ve svém abstraktním, kubisticko-plošném malířství ztrátu vztahu ke skutečnosti. Svinoval a ohýbal, podobně jako Jurij Aněnkov, jednotlivé plochy papírů nebo plechů ven do prostoru, tedy do reliéfů nebo v roce 1915/16 do

svých obrazových tabulí občas vmontoval reálný předmět – porcelánový talíř, kladivo, pilu – jako téměř dadaistický rušivý faktor, jako jakousi myšlenkovou překážku pro přemýšlení o protikladu věcné a obrazové reality, jak dokládá např. jeho *Zátiší – reliéf s kladivem* (1914). Z Tatlinových a Rodčenkových snah (stejně jako o něco později a ještě výrazněji z Gabových a Pevsnerových obměn konstruktivismu) vyjádřit v konstruktivistických dílech prostor, čas a dynamiku, vyšli také Kazimír Meduněckij ve své *Abstraktní skulptuře, Konstrukce č. 557* (1919) a Lev Bruni v *Konstrukci* (1918), i když nedosáhli propracovanosti a jemnosti pozdějších konstruktivistických děl hlavních protagonistů konstruktivismu. Také Konstantin Vijalov sestavil v duchu Tatlinově svou *Konstrukci* (1919) z disparátního nalezeného materiálu – dřeva,

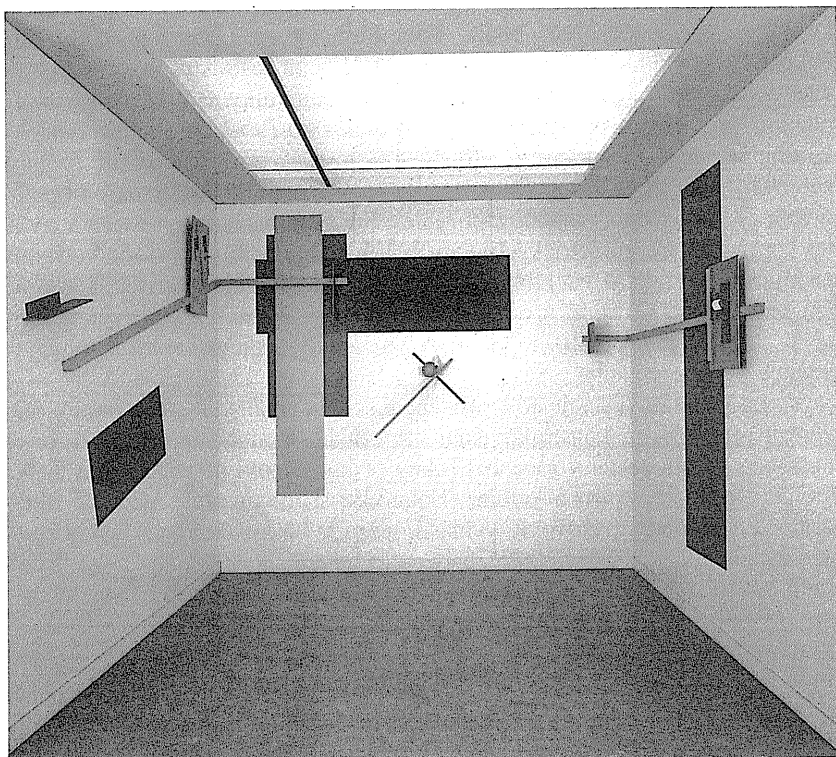

Georges Vantougerloo,
Konstrukce $y=ax^3-bx^2+cx$,
1935

v ateliérech Aristarcha Lentulova, Alexeje Morgunova a Vladimíra Tatlina. Byl ovlivněn především Tatlinem, ale také Alexandrem Rodčenkem a stejně jako oni rezignoval vědomě rovněž na to, aby tyto surové materiály zpracovával a proměňoval v jejich vzhledu. Ostatně jeho *Konstrukce* vznikla pod pří-

mým Tatlinovým dohledem. Ke konstruktivistům se hlásil také Vasilij Jermilov, který pracoval v Charkově.

Mezníkem v rozvoji ruského konstruktivismu byla říjnová revoluce. Mnoho umělců reagovalo na nové podmínky nadšeně, mnozí z těch, kteří žili v zahraničí, se vraceli domů, například Vasilij Kandijkskij, Marc Chagall, Naum Gabo a Antoine Pevsner. Revoluce dala uměleckému snažení nový cíl a úsilí umělců bylo živeno pocitem, že poprvé budou mít možnost napomáhat epochálnímu převratu a změnám ve společnosti. V letech 1917-1921 se konstruktivismus stal dokonce oficiálním uměním sovětského státu. Vláda podporovala snahy umělců obrovskými částkami peněz. Při komisariátu Anatolije Vasiljeviče Lunačarského, filozofa, literárního kritika a publicisty, který byl v letech 1917-1929 lidovým komisařem osvěty, bylo vytvořeno kolegium umělců, jehož moskevskému oddělení předsedal Vladimír Tatlin. Komisarát měl k dispozici částku čtrnáct a půl milionu rublů, kterou využíval k realizaci uměleckých projektů, v jejichž rámci usiloval o přechod umělců od formálně angažovaného umění k umění společensky angažovanému, k architektuře, užitému, agitačnímu a propagačnímu umění. Tatlin tuto změnu orientace uvítal návrhem *Pamjatnika III. Internacionala* (1919), který byl manifestačním dílem konstruktivismu a prvním kinetickým objektem předcházejícím kinetickým realizacím Nauma Gabo z roku 1920. Tatlinova utilitární kombinace pomníku a centra pro společenské organizace měla být vysoká až čtyři sta metrů a měla vyjadřovat některé symbolické významy. Základním konstrukčním prvkem se stala spirála, která opět negovala kubismus. Stala se nejznámějším příkladem dalšího rozpřážení do prostoru, vyjádřením touhy po osvobození z vázanosti na zem a stoupání vzhůru do vesmíru, jak se to projevilo už ve vznášejících se prostorových konstrukcích Rodčenkových nebo v orientaci na letací aparáty v pozdějších Tatlinových konstrukcích *Letalina*. V podobném smyslu, obráceném ke spiritualitě, jsou také vznášející se suprematistické kompozice Malevičových prostorových vizí. Kolem roku 1920 Malevič totiž dospěl k názoru, že malba je vyčerpána a novému vstřebávání myšlenek je přístupnější architektura. Architektonické činnosti se věnoval především během svého pobytu v leningradském *Inchuku* (Institut chudožestvennoj kultury, Institut umělecké kultury), jehož se stal v roce 1922 ředitelem. Se svým spolupracovníkem Iljou Čašnikem rozpracovával principy suprematismu v trojdimenzionální podobě. Trojrozměrnými se vlastně stávají dřívější suprematistické kreace; dřívější čtverec se proměnil v krychli, obdélník v hranol a podobně. Vzniklé projekty pak Malevič nazýval *architektony*, suprematistické plastiky architektury rozvíjené v bohatě členěné útvary, například na půdorysu kříže. Vedle ideálních plastik – architektur – projektoval tzv. *planity*, modely budoucího bydlení. Zabýval se v nich překonáním zákona zemské tíže a rozvinutím forem do volného prostoru. Měla to být jakási vznášející se obydli, pro něž bude země jen mezistanicí. Zde předběhlo umění realitu létání do vesmíru o celé půlstoletí. Úsilí proniknout do prostoru ohlašují také konstrukce zdviží a mostů bratrů Vladimíra a Georgie Stenbergových, kteří představili své mo-

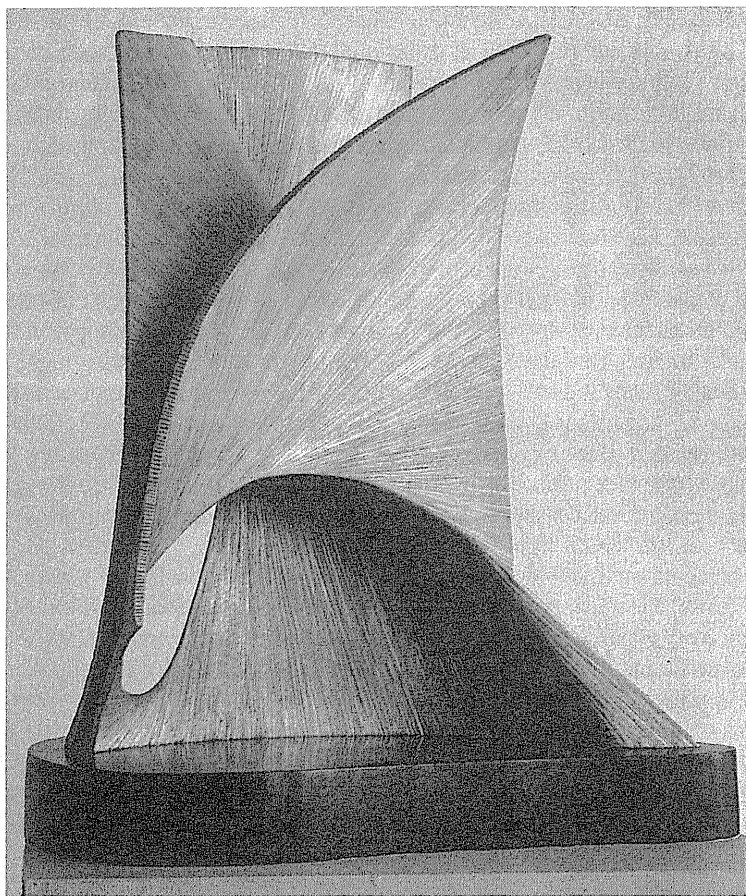
El Lisickij, **Prostor Praun**, 1923/1965

děly veřejnosti zároveň s Rodčenkem. Na druhé straně vnitřní výstava *Paměťníku III. internacionály* s gigantickými shromažďovacími sály, určenými pro obrovskou byrokratickou mašinerii, odkazuje na utopistický charakter mnohých projektů v raných letech Sovětského svazu. Jen málo z nich se uskutečnilo.

Významnou osobností ruského konstruktivismu byl Lazar (Eliezer) Markovič Lisickij (El Lissický), původem z ruské židovské rodiny. Stál svým dílem mezi Malevičem a Tatlinem, byl napůl vizionář, napůl inženýr. Pohyboval se v umění, ale šlo mu i o to změnit skutečnost. Od začátku revoluce byl členem uměleckých komisí a pracoval ve Vitebsku na fakultě architektury a grafiky, kam ho povolal Marc Chagall. Od roku 1916 ilustroval knihy v duchu figurativního expresionismu a kubofuturismu. Teprve ve Vitebsku roku 1919 odvrhl předmětné umění a obrátil se k Malevičově suprematismu, který ovšem očistil od jeho mysticko-iracionálního nánosu. V roce 1920 vytvořil své první *Prouny*, které patří k jeho historicky nejdůležitějším přínosům k avantgardnímu umění 20. století. Jimi navázal na tvorbu suprematistické skupiny *Unovis*, kterou založil Malevič v letech 1919-1920 ve Vitebsku a která pracovala až do ro-

ku 1927; její členové Ilja Čašnik, Věra Jarmolajevová, Nina Koganovová, Nikolaj Sujetin a Lev Judovin aplikovali Malevičův abstraktní suprematismus na architekturu a uživatelské předměty vyráběné z keramiky, skla a textilu. *Proun* používal Lisickij místo termínu obraz jako zkratku *Pro-Unovis*, přihlášení se ke skupině *Unovis* a k ideji vytvářet nové formy univerzálního umění. *Prouny* spojovaly geometrii a senzibilitu, vědu a umění, architekturu a malbu i politickou agitaci vjedno, obměňovaly Malevičův suprematismus. Lisickij vytvářel kompozice stereometrických tvarů volně zavěšených v prostoru, většinou na bílém pozadí. Používal bílou, černou, šedou, často přidával signální červec. Od Maleviče se lišil také prostorovostí obrazových prvků a tlumenou barevností, jakož i prací s reálnými prostorovými znaky, v nichž vymezuje objemy a jejich prostorové úhly.

V období po revoluci došlo k rozštěpení skupin umělců, které se jinak v názorech protagonistů konstruktivismu na formální podobu umění shodovaly. Počátek rozkolu nastal v roce 1917, kdy se k Tatlinovi přimkli Naum Gabo (Naum Neemia Pevsner) a Antoine (Natan) Pevsner a manželé Alexandr Rodčenko a Varvara Stěpanovová. Vyhlásili teorii tzv. produktivismu, který zpočátku chápali jako studium tvarů, barev a technologických kvalit látek i materiálů používaných v umění, jež byly schopny vyjádřit moderní technický pokrok. Po revoluci v roce 1917 se zapojili Tatlin, Rodčenko i Stěpanovová do výstavby nové společnosti, do spolupráce s dělníky, vědci a inženýry. To bratři Pevsnerové odmítli, stejně jako Tatlinův *Pamjatnik III. Internacjonala*, který považovali za pouhou nápodobu stroje, a v srpnu roku 1920 publikovali *Realističeskij manifest* v podobě katalogu, který doprovázel jejich výstavu pod širým nebem. Katalog mohl vyjít jen proto, že sestra Trockého jako hlavní cenzor nepochopila nebo nečetla jeho obsah a podle názvu se domnívala, že se autoři hlásí k realismu. Pevsnerové ovšem název realismus chápali jako v někdejší středověké sporu realistů s nominalisty právě obráceně. Šlo jim síce o sepětí umění se životem, nikoli ovšem o politickou angažovanost a ideologickou služebnost, ale o ryzí umění, o esteticky čistý umělecký projev. Vyhlásili zde požadavek racionální a promyšlené tvorby: „My neměříme naši práci loketní mírou krásy. My konstruujeme naše dílo tak jako univerzum, s olovnici v ruce, očima, tak přesně jako pravítkem (...), jako inženýři své mosty, jako matematici své vzorce planetárních drah.“ Nově definovali vztah umění a života v tom smyslu, že umění má usilovat o vyjádření jeho podstaty. Z toho důvodu žádali, aby se umění zřeklo zobrazování vnějškového zdání reality. Odmítli objem, masu a statiku jako jediné prvky výtvarného umění, ale i barvu: „Barva je náhodná, nemá nic společného s vnitřní podstatou těla. My tvrdíme, že jedinou malířskou a plastickou hloubkou je forma prostoru. Ve skulptuře odmítáme hmotu jako formu prostoru. Jedinými formami, v rámci kterých je budován život a ve kterých proto musí být budováno i umění, jsou prostor a čas...Ve výtvarném umění objevujeme nový prvek, kinetické rytmy jako základní formy našeho vnímání reálného času.“

Atoine Pevsner, **Dernier Élan**, 1961-1962

V roce 1922 byl lidovým komisařstvím osvěty Naum Gabo pověřen, aby odcestoval do Berlína a tam dohlížel na *1. ruskou výstavu umění* v galerii van Diemen, která poprvé představila současné umění nového Ruska na Západě. Sám tam vystavil vedle figurativních konstrukcí hlav z let 1915 – 1920 také tři prostorové konstrukce. V *Kinetické konstrukci* z roku 1920 těžil z mechanicko-technických prostředků a do katalogu pod její reprodukci umístil programový podtitulek *Čas jako nový prvek plastických umění*. Využíval tehdy (např. při prostorových konstrukcích) moderní průmyslově vyráběné materiály, sklo, ocel, umělou hmotu. Protože rezignoval na tvarování opláštěné formy, na definici uzavřené formy a objemu, staly se jeho skulptury *průhlednými*, geometrické prostorové konstrukce byly sestaveny z četných jednotlivých částí. Osobní rukopis umělce byl v technickém pracovním procesu zcela eliminován. Jasná forma, moderní materiály, pravidelnost geometrie a precizní

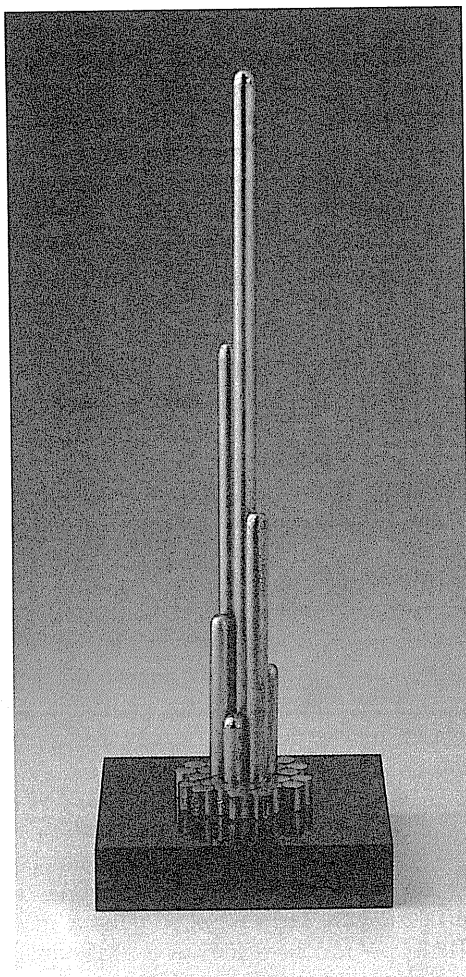
kalkulace inspirované inženýrskou fantazií se staly uměleckými prostředky, které nastolily úplně novou estetiku. Gabovým cílem ovšem nebylo pouze změnit realitu uměleckého díla, nýbrž prostřednictvím uměleckého díla proměňovat také realitu života. Tak konstruoval architektonické prvky, jako např. mezi lety 1920 a 1923 vzniklé *Sloupy* a také architektonické skulptury, např. *Věž* (1921/1922), několik modelů pro kašny a *Památiky pro letiště* (1924-1926 a 1932-1948). Kromě toho se zúčastnil soutěže na stavbu *Paláce sovětů* v Moskvě. Jeho bratr Antoine Pevsner s ním vystavoval v Berlíně na *1. ruské výstavě* svou kompozici nazvanou *Zátiší*. Byla rovněž reprodukována v katalogu a sestávala z ploch s polyperspektivními, volně v obrazovém prostoru plujícími náznaky stolu, zrcadla a květinové vázy. Zobrazovala v podstatě kubistický interiér. Zajímavě zachycený obrazový prostor nebyl však pouze plošně perspektivně předstírán, protože pastózně nanesené barvy jakoby mu dávaly zároveň materiální kvalitu. Odtud pak byl už jen krok k prostorovým plastikám, které zpočátku vycházely z organických výtvorů lidského těla a hlavy a pak se stále více proměňovaly v anonymní tvary, v živou sílu silokřivek, které již nevycházejí z tělesnosti, nýbrž prostorem probíhají, opisují prostorové útvary ve vzduchu a vytvářejí z nich dominující prvky. Pevsnerova převážná orientace na malířství se změnila až po jeho odchodu do Paříže v roce 1923, kdy přešel k sochařství a od poloviny třicátých let vytvářel již velmi osobité prostorové plastiky, jakými jsou například *Projekce v prostoru* (1928-1929), sletovaná z mědi, mosazi a bronzu, jejíž stáčeující se plochy sledují svižný lineární pohyb, *Rozvíjející se plocha* (1938), *Sloup* (1952) nebo *Poslední vzlet* (1961-1962), která stojí na konci jeho sochařské tvorby a dochovala se ve dvou odličích, z nichž jeden zdobí jeho hrob v Paříži, vdovou nazvaný *Dernier élan*. Je vystavěna z vyklenutých, navzájem se překrývajících forem, pojednána ze všech stran, prorýta zářícím vrubováním, které sleduje její tvary, a ukazuje tak směr prostorového rozvíjení.

Na *1. ruské výstavě umění* v Berlíně byl zastoupen rovněž Karl Ioganson. Byl známý jako člen *INChuKu* (Institut umělecké kultury) a už v roce 1921 byl přizván na třetí výstavu *OBMOChu*, kde vystavil svoji laboratorní práci s titulem *Studie rovnováhy*. László Moholy-Nagy ji vysoce ocenil a popsal jako konstrukci z lineárních prvků, ve které při natažení šňůry může být proměněna její pozice i konfigurace, aniž by přitom došlo k porušení rovnováhy. Byly to flexibilní a variabilní studie, které bazírovaly na skulpturální kvalitě a mohly být také ihned modelem pro jiná rozmanitější užití, např. pro účelově určitelné výtvary jako pro přenosné, skládací kiosky nebo sestavovací nábytek. Jeho práce byly v úvodu ke katalogu charakterizovány jako exemplární díla produkčního umění, jehož producenti rezignovali na malířství a předběžně vystavili bezpředmětné konstruktivistické formy, „které nevykazovaly utilitaristické vlastnosti“. Ioganson sám narýsoval v roce 1922 svůj umělecký vývoj slovy: „Od malířství k sochařství, od sochařství ke konstrukci, od konstrukce k technologii a vynálezu – to je cesta, kterou jsem zvolil, a to by měl být konečný cíl každého revolučního umělce.“ Tím formuloval pozici, kterou zastá-

valí mnozí konstruktivisté, kteří se v Moskvě spojili do skupiny *OBMOChu* (Společnost mladých umělců). Prohlásili uměleckou práci za vědeckou laboratorní činnost, ve které měly být zkoumány prvky malířství, kresby a soulptury.

Rodčenko a Stěpanovová po zveřejnění Realistického manifestu představili program *Produktivismu*, ve kterém požadovali místo experimentování pracovat v oblasti průmyslového návrhu (designu) a architektury. Roku 1921 Rodčenko, Stěpanovová, Popovová, Alexandr Vesnin a Alexandra Exterová uspořádali výstavu $5 \times 5 = 25$ a vyhlásili pět tezí, kterými vyzývali k likvidaci malířství na stojanu. Roku 1921 Rodčenko, Stěpanovová, Kazimír Meduněckij, bratři Vladimír a Georgij Sternbergovi, Karl Joganson a Alexej Gan založili první pracovní konstruktivistickou skupinu, kterou teoreticky vedl Alexej Gan. Skupina prosazovala Tatlinovu tezi: *Umění do života! Pryč s uměním! Ať žije technika!* Vznikaly další manifesty, které otiskovaly časopisy *Lef* (Levá fronta), později *Novyj*

Lef. Alexej Gan vydal roku 1922 knihu *Konstruktivismus*, teoretické zásady konstruktivismu formuloval rovněž Mojsejev. Jakovlevič Ginzburg už v roce 1923 spolu s Vesninem vyprojektoval pro Moskvu vzorový konstruktivistický *Palác práce*. V Ganově knize se objevují nejprve hesla: „*Umění je mrtvé, nebezpečné jako náboženství, útěk ze světa... Dejte nám pokoj se spekulativní činností (malováním obrazů) a dovolte nám přenést zdravé základy umění – barvu, linii, materiály a tvary – do oblasti skutečnosti, na praktickou konstrukci!*“ Pojem krystalizoval v díle a výrocích Vladimíra Majakovského a později v článcích, které v časopise *Lef* uveřejnili teoretici Osip Brik a Boris Kušner. Ke konstruktivismu se hlásil i Vsevolod Mejerchold v tzv. ‘biome-

Étienne Béothy, *Zlatá série*, 1919

chanické' teorii divadla. Hlavní ideou konstruktivismu bylo nahradit styl technikou: „Věcná tvorba objektu má nahradit uměleckou skladbu. Objekt má být pojednán jako celek; nesmí být zastoupen žádný poznatelný styl, nýbrž musí být představen výlučně produkt průmyslového řádu, jako například vagon nebo letadlo. Konstruktivismus znamená ryze technické mistrovství a sestavu materiálů podle tří principů: 1. tektoniky (tvůrčího aktu), 2. faktury (povrchové úpravy), 3. konstrukce.

V první polovině dvacátých let navrhovali produktivisté vše – od typografických úprav tiskovin přes nábytek a keramiku až po oděvnictví. Olga Rozanovová, Gustav Klutsis, Georgij Jakulov a El Lisickij aplikovali abstraktní tvary na průmyslové výrobky. Olga Popovová, Jakulov a Stěpanovová navrhovali vzory na textilie, Lisickij i Rodčenko vynikli v typografii, výstavnictví a fotografii. První konstruktivistickou typografií představuje patrně obálka druhého čísla časopisu *Lef* z roku 1923 s básní Vladimíra Majakovského, fotomontáží a konstruovanými písmeny od Alexandra Rodčenko.

Entuziasmus, s jakým se konstruktivističtí umělci dávali do služby Sovětského svazu, ve většině případů velmi brzy ochabl. Jednoho dne bylo zřejmé, že těžko srozumitelné umělecké experimenty už nebyly žádoucí, ba jako *buržoazní* byly přímo odmítány. Osobitě tvůrčí práce umělců byly pod záminkou potřebné praktické činnosti soustředovány do kulturních institucí. Jednotliví umělci přerušili svou individuální uměleckou produkci a obrátili se k pochybným užitkovým pracím. To platí ve vysoké míře o Rodčenkovi, který svou činnost přenesl postupně na fotografické a grafické práce. Byla-li dále rozvíjena vlastní umělecká práce za zády příslušného lidového komisaře, pak to byla často otázka občanské odvahy.

Konstruktivismus se stal na Západě ve dvacátých a raných třicátých letech v mnoha směrech nejvýznamnější možností racionální tvorby. Prvními impulzy byly v únoru roku 1923 diskuse skupiny konstruktivistů v Berlíně, kterých se zúčastnili Naum Gabo a Antoine Pevsner, ale také László Moholy-Nagy a László Péri, který přišel po porážce maďarské republiky rad přes Vídeň do Berlína. V té době se Péri zabýval abstrahujícími studiiemi prostoru. Malba *Pokoje* (Konstrukce prostoru) *Zimmer* (Raumkonstruktion, 1921/1922), ukazuje konstelaci z monochromních geometrických barevných polí. Hrany ploch ubíhají perspektivně do obrazové hloubky a vyvolávají iluzi obrazového prostoru pokoje s naznačenými předměty zařízení. Protože průběh hran neustí centrálně perspektivně do jednoho úběžníku, jsou současně zobrazeny náhled i frontální pohledy a hranami vymezený mnohoúhelník dodatečně dotváří prostorovou dimenzi vyobrazení. S tímto *Pokojem* (Konstrukcí prostoru) Péri narušil pravoúhlý formát obrazu a opustil hranice tabulového obrazu. Další radikální rozšíření obrazu představuje utváření prostoru pro *Große Berliner Kunstausstellung* roku 1923, pro kterou Péri koncipoval tři asymetrické, černo-červené formy. Už ve fázi návrhu předvídal zcela určité umístění těchto forem, které plánoval zavěsit na zeď. Měly mít výšku sedm metrů a šířku sedmáct metrů. Odlišily buď do betonu, nebo vyřezány ze dřeva měly být proraženy pravoúh-

Konstantin Vjalov, **Konstrukce**, 1919

lým portálem. Byla to prostorová plastika, která měla být vázána bezpodmínečně na určité místo určité architektury.

László Moholy-Nagy studoval v Budapešti práva; teprve v lazaretu během první světové války začal kreslit. Už roku 1919 odešel do Berlína. Tam se začal intenzivně zabývat konstruktivismem, zejména dílem Kasimira Maleviče a El Lisického. R. 1923 byl povolán na Bauhaus do Výmaru. Moholy-Nagy byl umělecky aktivní v mnoha oblastech, experimentoval s novými technikami ve fotografii a ve filmu, vytvářel světelné stroje a pohyblivé objekty. Slavnými se staly jeho *Telefon-Bilder*, provedené podle telefonických návodů. Obraz *Grauschwarz-Blau* (Šedá-černá-modrá, 1920) patří do skupiny koláží, které Moholy-Nagyemu sloužily k tomu, aby vyzkoušel kresby a malby v podobě skic. Z bližšího pohledu pojednány ukazují, že barevné pruhy nejsou ani kresleny,

aní malovány, nýbrž jsou většinou vytvořeny z papíru nebo z fólie, které se dají snadno posunovat sem a tam na nosiči obrazu a lze je označit za konstrukce. Od roku 1921 se Moholy-Nagy zabýval problémem světla v malířství a s tím spojeným transparentním působením barvy a světelnými plastikami. V roce 1923 vytvořená malba *Auf weißem Grund* (Na bílém podkladu) se stala prvkem jeho nového *Licht Malerei* (Malířství světla), objasnila dynamizaci a světelnou transparenci, zatímco dřívější koláže sledovaly zcela ryzi geometricko-lineární konstrukci. Problémy světla řešil v mimořádně úspěšných kinetických plastikách, jakými byl např. *Modulátor světla – prostoru* (1922-1930), konstruktivistické skulptury vytvářel z moderních materiálů, oceli, niklu, plexiskla, *Nickel Konstruktion* (1921).

Vedle Moholy-Nagye a Périho vynikl další Maďar v konstruktivistické plastice, a to Étienne Béothey, který odešel roku 1925 do Paříže. Vypracoval se v perfektního konstruktéra, který navázal na požadavky bratří Pevsnerů vyhlášené v jejich *Realistickém manifestu*. Ostatně v Paříži žil v neustálém kontaktu s Gabem a Pevsnerem a s nimi také vstoupil do skupiny *Abstraction Création*. Od roku 1919 zpracovával *Zlatou sérii* (Serie d'Or) s cílem rozvíjet umění dále na základě matematického způsobu myšlení. V této řadě vznikly také bronzové plastiky *La Serie d'Or* nebo *Aranysor* (1919) a teprve v roce 1957 realizovaná *Hierarchie*. Jsou to uskupení vertikálně postavených, mírně rytmicky vzhůru směřujících přímk, konstelací, které bazírují na zlatém řezu jako ideálním měřítku pro harmonické proporce a váhy. Přírodovědně objektivní založení umění jako protipólu k intuitivně tvořené kompozici dovoluje označit Béotheyho za průkopníka konkrétního umění.

K vývoji konstruktivismu přispěli, vedle jednotlivých Rusů, Maďarů (László Moholy-Nagy, Alexander Bortnyik, Lajos Kassák, Etienne Béothey, László Péri) rovněž Poláci, především *Skupina konstruktivistů* kolem časopisu *Blok*. Vedle Strzemińského tam patří jeho manželka Katarzyna Kobra, snad nejsobitější tvůrčí osobnost. Její *Prostorové kompozice*, vystavěné z ohraněných nebo ohnutých plechů, většinou barevně pojednaných, jdou ve své přísnosti a chladu (nebo lépe řečeno jasnosti) daleko nad kubofuturistické experimenty Rusů v rovině reliéfu jako prostorových plastik. Tyto kompozice mají důrazné architektonické, prostorové plastické kvality překvapivé modernity. Kdyby byly provedeny ve velkých prostorových rozměrech, mohly by být v moderních městech koncipovány jako městská nebo průmyslová architektura nebo inteligentní haly pro různé společenské produkce a potřeby městské komunity. Plastické ideje Tatlinovy a Rodčenkovy působily dále, např. ještě i na tzv. mobilní prostorové konstrukce Georgese Rickeye, které stojí někde mezi pracemi Kobra, prostorově plastickými experimenty Moholy-Nagye na Bauhausu a plastickými experimenty Georgese Vantongerloa. Najdeme mezi nimi četné vztahy a shody. Z těchto různých předpracování obdrželi v poválečné době podněty k vlastním plastickým experimentům osobnosti, jakými byl např. Max Bill.

Po odchodu Gaba, Pevsnera a Lisického do Německa a do Francie stal se konstruktivismus západoevropským hnutím. V Düsseldorfu se konal roku 1922 konstruktivistický kongres, ve Výmaru konstruktivistický Dada-kongres.

Po roce 1923 se slily ideje konstruktivismu s nizozemským paralelním hnutím De Stijl a rozvinul se do internacionálního stylu, který pak zastupoval především Bauhaus. Velký význam pro mezinárodní rozšíření konstruktivistických idejí ve výtvarném umění mělo umělecké a publicistické působení Ela Lisického, Thea van Doesburga a umělců Bauhausu, kteří od dvacátých let zaváděli konstruktivistické formy do architektury a designu. S rozpadem holandského De Stijlu kolem Pieta Mondriana a Thea van Doesburga a s ukončením činnosti Bauhausu v Německu se rozložil matematicko-technický a na tvorbu prostoru zaměřený směr konstruktivismu, aby v dalším období působil v podobě jeho různých odnoží, například funkcionalismu, elementarismu, racionalismu apod. Po druhé světové válce se ke konstruktivistickým tendencím hlásil op-art, kinetické umění, minimal art a další umělecké směry.

Jan Macků: Zkratky

Podstatou zkratky je snaha říci pravdu dřív, než nám vezmou slovo.

Odsuzoval pozici síly, ale skláněl se před silou pozice.

Sebekritika je forma samoobsluhy, která se u nás neujala.

Nedávejte za nikoho ruku do ohně. Posudkový lékař vám to neuzná.

*Citováno z časopisu Plamen
roč. 1964, č. 5, s. 109*

Co nového v přírodních vědách

Nízkoenergetické stavění jako standard

JINDŘIŠKA SVOBODOVÁ, JIŘÍ SVOBODA

Úvod

Počátkem devadesátých let spojených s nástupem výrazného zdražování energie jsme si začali uvědomovat, jak je náš tehdy 15 let starý řadový rodinný dům z hlediska spotřeby energie na topení špatně postaven. Již v době stavby tohoto domu nám byly známy údaje z norem o tepelné ochraně budov platné v severských státech, kde úspory energie při provozování budov byly vždy nutností, tehdy jsme však těmto skutečnostem nepřikládali váhu. V polovině devadesátých let jsme vytvořili jednoduchý fyzikální model tepelných ztrát a zisků domu a začali počítat ekonomiku investic a provozu domu pro různé varianty zateplení v našich klimatických podmínkách. Tehdy se jasně potvrdila správnost čísel z norem severských států a také fakt, že s rozmyslem navržený dům s velmi dobrou tepelnou ochranou nemusí představovat výrazné navýšení investičních nákladů. Stavba takového domu je rentabilní v jakýchkoli klimatických podmínkách v naší republice nezávisle na speciálním umístění či orientaci domu a na jeho stavbu nejsou třeba žádné zvláštní materiály či technologie. Model ukázal, že je třeba zejména navýšit a pečlivě provést tepelnou izolaci obálky domu a šikovně vyladit vytápění a větrání domu.

Toto téma jsme se již v polovině devadesátých let snažili rozvíjet na několika stavebně-energetických fórech ve snaze získat u realizátorů a investorů podporu pro inovovaný způsob stavění. Chtěli jsme též iniciovat stavbu dobře zatepleného experimentálního domu pro studijní účely. Bohužel u stavebně-energetických expertů se v té době pro náš projekt nenašlo pochopení. Postupně jsme si uvědomili, že drtivá většina stavebně-technických opatření v obytných budovách je realizována jen na základě postupně získávaných empirických zkušeností a nikoliv na základě vědeckých výzkumů. Tato skutečnost a silný vliv komerčních zájmů mají za následek neuvěřitelnou setrvačnost myšlení v tomto odvětví.

Projevy nezájmu nás přiměly ověřit si náš jednoduchý model využitím certifikovaného softwaru pro simulace dynamického teplotního chování budovy, kde se uvažují nejen vnitřní tepelné zdroje, sluneční záření, tepelná akumulace či časové průběhy charakteristických venkovních denních teplot, ale zohledňují se i dynamické přenosy tepla mezi místnostmi s ohledem na jejich vzájemné vazby. Simulace byly provedeny pro dva rozměrově stejné rodinné domy s různou úrovní tepelné ochrany. Jednou jako běžný dům s konstrukční-

mi prvky splňujícími požadavky na tepelnou ochranu podle doporučených hodnot tehdejší verze ČSN 73540 a jednou jako nízkoenergetický dům vzniklý optimalizací s použitím našeho jednoduchého modelu. Naše původní představy získané použitím jednoduchého modelu o nízkoenergetickém nízkonákladovém domu z běžných stavebních materiálů se potvrdily. Rozhodli jsme se proto v roce 1999, že takový dům svépomocně postavíme a naše představy prakticky ověříme.

Pojem pasivního domu

Původní myšlenka pasivního domu vznikla počátkem devadesátých let a zřejmě vycházela z předpokladu, že snížíme-li únik tepla z domu pod jistou hranici, nemusíme v něm v zimě vůbec topit. Nepatrné ztráty tepla obvodovým pláštěm či výměnou vzduchu mohou vykompenzovat zisky slunečním zářením pronikajícím okny, produkcí tepla bytovými elektrickými spotřebiči či biologickým teplem bydlících. Takový dům nepotřebuje žádný otopný systém a jeho nulová spotřeba tepla na topení je dosažena čistě pasivními prostředky – vynikající tepelnou izolací, těsností pláště domu a solárními zisky okny.

Pokud bychom chtěli takový dům s nulovou spotřebou realizovat v našich klimatických podmínkách, musely by obvodové stěny mít tepelnou izolaci o tloušťce alespoň 1m, okna mít čtyřvrstvé zasklení a výměnu vzduchu bychom drželi sotva na úrovni hygienického minima. I přes tato opatření bychom se v období největších mrazů museli spokojit s vnitřními teplotami mezi 16 °C a 18 °C. Není divu, že takovéto pojetí pasivního domu se v praxi neužilo, zůstal však název „pasivní dům“.

Pasivní dům je dnes konvenčně chápán jako obytná budova, jejíž spotřeba tepla na vytápění je 5-15 kWh/rok na 1 m² vytápěné podlahové plochy (asi 1/10 spotřeby tepla na vytápění běžných domů). Těchto hodnot je dosaženo vysoce nadstandardní izolační schopností obálky domu a ventilačním systémem se zpětným získáváním tepla z odvětraného vzduchu (rekuperací). Často bývá ventilační systém spojen s teplovzdušným topením. Název pasivní dům se kupodivu užívá i pro domy prošpikované sofistikovanými aktivními systémy, jejichž izolační schopnost obálky nemusí být příliš dobrá. Jako nízkoenergetický dům je brán dům se spotřebou tepla na vytápění do 50 kWh/rok na 1 m².

Tématu pasivního domu se aktivně ujali především architekti s vědeckými ambicemi, kteří začali experimentovat, jak budovy správně orientovat velkoplošnými okny k jihu, či jak budovu natvarovat, aby byla z energetického hlediska co nejvýhodnější. Vznikla tak řada často nepříliš hezkých staveb, jejichž fotografie jsou dodnes promítány na mezinárodních konferencích a plní stránky odborných časopisů. Míra vědeckosti je posuzována hlavně podle velikosti plochy instalovaných fotovoltaických, teplovodních a teplovzdušných kolektorů, podle objemu tepelných zásobníků, podle zdrojů tepla (biomasa, tepelná čerpadla), podle způsobů vytápění (teplouvzdušné bez cirkulace nebo

s cirkulací, teplovodní stěnové nebo podlahové) či podle způsobů nucené výměny vzduchu s přehřevem v zemním registru a rekuperací. Většinou není podstatné, kolik vše stálo a jaké další úsilí bude třeba věnovat k udržení všech systémů v chodu. Málodky se však z příspěvků dozvíme z čeho a jak byla budova postavena a pokud se to dozvíme, je to vždy něco drahého, nestandardního a atypického.

Dnešní realita stavění

Současná situace ve výstavbě nových domů je taková, že si sice projektant či investor může vybrat z asi 20 standardních stavebních systémů, ty si však většinou s tepelnou ochranou budov příliš hlavu nelámou. Pokud jsou v tomto směru nadprůměrné, je to silně poznat na jejich ceně. Navíc architekt ve snaze o originalitu navrhne často plášť domu tak členitý, že se uplatní spousta tepelných mostů. Do domu pak topenář navrhne podle vypočtených tepelných ztrát otopný systém s patřičně výkonným kotlem. Jakákoli optimalizace z hlediska úspor energie prakticky neexistuje.

Výhled vývoje cen energií s ohledem na udržitelný rozvoj

Dnes je drtivá většina energetických potřeb lidstva kryta z fosilních paliv. Jejich zdroje jsou sice omezené, ale prakticky nevyčerpitelné, protože vždy zůstane v zemi jistá část těchto paliv, která bude natolik nedostupná, že je v daný čas při dané ceně ostatních energetických zdrojů nebude rentabilní těžit. Jiná je samozřejmě otázka emisí skleníkových plynů, které vznikají při spalování fosilních paliv, a jejich vliv na oteplování zemského povrchu. V současné době je jaderná energie jedinou cenově přijatelnou alternativou k fosilním palivům. Neprodukuje sice skleníkové plyny, způsobuje však psychologické problémy určitým skupinám lidí. Obnovitelné zdroje energie, jako systémy na využití vodní, větrné či sluneční energie, jsou velmi drahé a řídké. Energie z biomasy je výrazně omezený zdroj pro dané množství obdělávací půdy a poměrně nízké účinnosti fotosyntézy. Když všechna fakta shrneme, nezbyvá než počítat s tím, že cena energie neustále slušným tempem poroste.

Koupíme-li si dnes pračku, ledničku nebo auto s vysokou spotřebou, nepustíme se ničeho katastrofálního, protože tyto věci obvykle nebudou sloužit déle než asi 15 let. Necháme-li si však dnes postavit dům s vysokou spotřebou energie, je to na pováženu, neboť dům by měl sloužit k bydlení alespoň 100 let. V případě radikálního zdražení energie v budoucnu pak buď budeme muset platit za topení horentní sumy, nebo necháme dům dodatečně zateplit – to však jistě nepůjde tak jednoduše a levně jako u panelových domů příznačných svou kompaktností a jednoduchou architekturou. Pak už si můžeme jen pozvedchnout, jak by bylo bývalo chytré dům řádně zateplit již při jeho projekci a stavbě, kdy řádné zateplení stálo jen zlomek ceny dodatečného zateplení.

Jak se věda o pasivních domech míjí s praxí

Dosavadní příběh pasivních domů je dokonalým příkladem toho, jak se může věda s praxí míjet, či dokonce se negativně ovlivňovat. Dnes prezentované poznatky vyvolávají u drtivé většiny veřejnosti dojem, že pasivní domy jsou ošklivé a drahé a jejich projekce, stavba i provoz jsou složité. To vše je nepřijatelné i pro drtivou většinu architektů, kteří problematice řádně nerozumějí a nechtějí riskovat komplikace. V takovém případě je nejjednodušší a možná i nejsprávnější, když architekt zájemci o výstavbu pasivního domu jeho úmysl rozmluví.

Bohužel vědě o pasivních domech se nepodařilo inspirovat výrobce k vývoji a výrobě alespoň jediného stavebního systému pro stavbu pasivních domů s výbornými tepelně-izolačními vlastnostmi za přijatelnou cenu. Každý výrobce stavebních systémů má totiž k dispozici jeden velmi přesvědčivý argument – pasivní domy u nás nikdo neprojektuje a nestaví, a nemá proto význam do vývoje a výroby takového stavebního systému investovat. Situace se tedy zdá být beznadějně zacyklená.

Jak z toho?

Bohužel je třeba přiznat, že řadě odborníků zabývajících se pasivními domy současná situace vyhovuje. Mají o čem psát objemné články a získávají body za účasti na mezinárodních konferencích, kde debatují, jestli má být na domě o 5 m² více slunečních kolektorů nebo zda se má topit teplovzdušně či teplovodně.

Ono míjení vědy s praxí je jednoznačně třeba připsat na vrub těmto vědcům, kteří nejsou schopni vrátit se čas od času zpět k původní myšlence a znovu projít cestu vývoje, vybaveni zkušenostmi a kritickým myšlením. Pak by zřejmě došli k názoru, že problémem s nejvyšší prioritou je vývoj a uvedení na trh cenově přijatelného systému pro stavbu pasivních domů. Dále by pochopili, že je třeba prakticky prokázat, že pasivní domy mohou vypadat hezky a že mohou poskytnout lepší než standardní komfort bydlení (přínejmenším v tepelné pohodě) i s minimem aktivních systémů. Složité aktivní systémy je totiž třeba chápat jako nadstandard a je vhodné tyto systémy instalovat jen na výslovné přání zákazníka. Nezbyvá tedy než zbourat mýtus, že pasivní dům je něco náročného, složitého, drahého a ošklivého. Je třeba pasivní dům znovu začít chápat v jeho původním smyslu jako velmi dobře zaizolovaná, jednoduchá, hezká a cenově dostupná budova. Může se docela dobře stát, že některá stavba nedosáhne oné magické hranice spotřeby tepla na topení 15 kWh/rok na 1 m² vytápěné podlahové plochy, ale třeba jen hodnoty 20 kWh/rok na 1 m². To nám snad budoucí generace odpustí.

Vyslání první vlaštovky

Před více než sedmi lety jsme na základě výše zmiňované optimalizace dospěli k názoru, že z dlouhodobého hlediska je třeba zateplit obvodový plášť domu alespoň 25 cm tepelné izolace, střechu 35 cm a podlahu nad studeným podložím 20 cm tepelné izolace. S těmito parametry jsme také rodinný dům v Brně-Žebětíně postavili. Zkušenosti ze stavby a provozu našeho nového domu i jednoduché výpočty však ukazují, že byt byla obálka domu zateplena velmi nadstandardně, jsou tepelné ztráty domu právě touto neprůhlednou částí pláště domu stále dominantní. Předpokládáme-li dům s podlahovou plochou 200 m², u něhož je izolace pláště domu navýšena na tloušťku 40 cm, jsou při použití standardních eurooken tepelné ztráty jednotlivými konstrukčními prvky pláště domu při venkovní teplotě -12°C následující:

Obvodový plášť 500 m ²	1 600 W
Okna 30 m ²	1 100 W
Výměna vzduchu 60 m ³ /h z -12 °C na 21 °C	700 W
Celkem	3 400 W

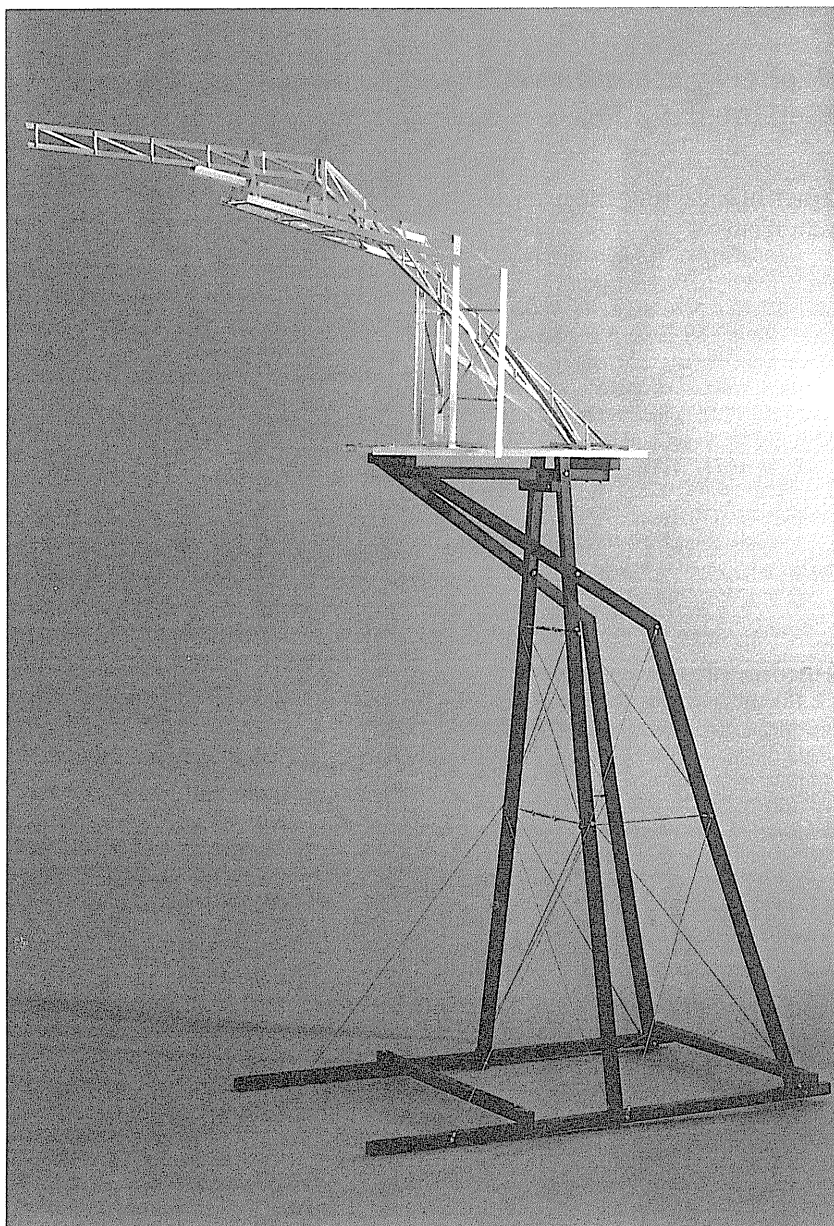
Vlivem bydlení lze očekávat zisky 600W a k tomu je třeba připočítat i solární zisky, které mohou činit při většinové orientaci oken na jih v průměru až 1000 W.

Z tabulky jasně vyplývá, že tepelně izolační vlastnosti pláště jsou pro tepelné ztráty domu i při takto velkých tloušťkách izolací rozhodující. Žádný ze standardních stavebních systémů však nelze rozumně modifikovat pro použití takto tlustých izolací. Proto se pokoušíme o vývoj nového stavebního systému na bázi dřevěných příhradových konstrukcí, který umožní snadné umístění izolací prakticky o jakékoli tloušťce.

V pilotním projektu pasivního rodinného domu navrhujeme jako základní konstrukční prvek obvodových stěn a střechy dřevěné příhradové nosníky o šířce 40 cm, mezi kterými vznikne po vnitřním a vnějším opláštění prostor pro uložení 40 cm minerální vaty. Pokud jsou k dispozici prostory na přirozené proschnutí dřeva, zavedení výroby příhradových nosníků vyžaduje další investice jen několika desítek tisíců Kč a ukazuje se, že pracnost je při výrobě příhradových nosníků velmi malá. To vše dává naději, že by se brzy pasivní domy (ve smyslu původní myšlenky) mohly stavět dokonce levněji než běžné domy.

Závěr

Výstavba obytných budov je obor s obrovským obratem peněz i obrovským potenciálem úspor investičních a provozních nákladů. Je obrovská škoda, že s tímto cílem není prakticky veden žádný vědecký výzkum.

Vladimír Stenberg, *Prostorová konstrukce KPS 43 N VI*, 1919/1973

Jak je to jinde ve světě

Drobečky z amerického kontinentu 2006

Zmenšující se důležitost náboženství

Agentura Ipsos Reid položila obyvatelům různých zemí v rozmezí patnácti let otázku: „Jak důležitou součástí mého života je moje víra?“ Že je jeho součástí důležitou, odpověděla v jednotlivých zemích tato procenta dotázaných (první číslo vyplynulo vždy z této diskuse roku 1992, druhé číslo roku 2006): USA: 83 % / 63 %; Kanada: 61 % / 39 %; Velká Británie: 41 % / 23 %; Francie: 37 % / 17 %; Rusko: 37 % / 51 %; Egypt: – / 89 %; Saudská Arábie: – / 96 %; Izrael: – / 41 %.

V mnoha zemích tedy ubylo důležitosti náboženství; výjimkou je Rusko!

(Zdroj: *MacLeans* 20. 11. 2006)

Historie elitní univerzity

Brown University, Providence R.I., patří mezi americké elitní univerzity (Ivy League). Roční školné činí 44 000 dolarů. Byla založena rodinou Brownů, kteří získali velký majetek transportem otroků z Afriky do Ameriky v 18. století. Každý transport trval řadu týdnů. Ze 14 milionů černých Afričanů tehdy cestou zemřely 2 miliony. Transport pokračoval i po jeho zákazu vládou r. 1787.

(*Macleans* 20. 11. 2006)

Film „Utrpení Ježíše Krista“

Tento film vynesl 1 miliardu dolarů zisku. Tím otevřel cestu k produkci dalších filmů s biblickými náměty. Následovat bude „Narození Ježíše Krista“.

(*Time* 20. 11. 2006)

Populace USA

Spojené státy americké dosáhly populace 300 milionů obyvatel. K tomu trochu statistiky: 81 % obyvatel je bílých, 12,8 % je čer-

ných, 1 % je Indiánů a 5,2 % je „Hispanics“, mluvících španělsky, kteří mají nejvíce dětí. – Pokud jde o náboženství: 34 % je evangelíků, 22 % protestantů, 21 % římských katolíků, 2,5 % Židů a 11 % je bez vyznání.

(*Time* 30. 10. 2006)

Kniha „America alone“

Podle této knihy jsou USA v evropském pojetí „welfare“ státem: všechna odpovědnost za jedince od jeho narození po smrt je státní, občané ztratili instinkty soběstačnosti a přežití. Průměrný počet dětí na jednu ženu je v USA 2,1 (zatímco v Evropě 1,4, ale evropská muslimská žena má průměrně 3,5 dětí). Očekáváme největší demografickou změnu ve společenské historii: Evropa se stane muslimskou! Dnes tvoří muslimové 10 % obyvatelstva Francie, v Kanadě jsou jich 3 %. Jedinou křesťanskou zemí zůstane Amerika.

V Japonsku ubývá obyvatel. Rodí se málo dětí, v důsledku čehož hračkářský průmysl nemá objednávky. Začaly se tam vyrábět dětské mluvící panenky představující neexistující vnučky pro dědečky; dovedou formulovat 1200 dětských otázek na ně.

(*Macleans* 23. 10. 2006)

Odškodné indiánských škol bude vyřizovat bělošský advokát

Kanada se kdysi pokusila o emancipaci Indiánů cestou povinných rezidenčních škol, spravovaných církvemi. Mládež Indiánů tam byla vystavena tělesnému, a dokonce sexuálnímu zneužívání (viz *Universitas* 2005), a tak byly tyto školy zrušeny. Nyní jejich bývalí žáci dostanou odškodné ve výši asi 80.000 dolarů (za 1. rok 10.000 dolarů). Federální úřady odhadují celkovou výši nákladů na 1,9 miliard dolarů; každý bývalý žák ovšem musí podat příslušnou žalobu.

Vyřizování tohoto úkolu na sebe vzal mj. advokát, který zaměstnává 40 právníků. Z odškodného prý bude klientům účtovat 15 % (jiní advokáti až 50 %). Odhaduje se, že jeho firma tak získá až 100 milionů dolarů.

(*Macleans* 11. 9. 2006)

Hříšná slova v Quebecu

V určitých momentálních situacích jsme si vždy ulevovali svatokrádežnými slovy jako „sakra“, „krucifix“ atd. Francouzští Quebecané mají těchto slov daleko víc, asi jedenáct, např. „tabernacle“, „hostie“, „ciboire“. Tyto kletby se dodnes používají nejen na hokeji, ale i v rozhlase a televizi. V roce 2006 vydala montrealská diecéze letáčky, vysvětlující původní, reálný význam těchto slov a jejich bohoslužebný smysl.

Quebecké školy pro Francouze byly do „tiché revoluce“ (1964) řízeny římsko-katolickou církví; Quebecané nepožili Velkou francouzskou revoluci v 18. století, která podobné výroky z francouzštiny odstranila.

(*Globe and Mail* 27. 7. 2006)

Mluvil jsem s nejbohatším mužem Kanady

Cornelius Krieghoff byl jedním z několika málo malířů činných v Kanadě v sedmdesátých letech 19. století. Zobrazoval dávno zmizelý život tehdejších obyvatel. Jeho obrazy nemají zvláštní uměleckou, ale zato velkou dokumentární hodnotu; proto jsou dnes často terčem falzifikátorů.

Když byl před léty ohlášen autobusový zájezd z Kingstonu do Toronta na prohlídku kolekce Krieghoffových obrazů, přihlásil jsem se. V Torontě nás zavedli do dvou místností, kde viselo asi 200 Krieghoffových prací (kolik z nich asi falešných?). Řekli nám, že snad přijde sám Mr. Thomson. Dovtípl jsem se, že Mr. Thomson má něco společného se sbírkou – patně je to kurátor sbírky. Skutečně pak přišel muž neurčitého středního věku a ochotně odpovídal na dotazy. Ptal jsem se ho, zda obrazy jsou restaurované nebo v původním stavu. Dlouze odpovídal na otázku a pak mě zavedl do druhé místnosti a popisoval mi restaurovaná místa většího obrazu. Tak jsme se bavili pár minut.

Teprve na zpáteční cestě jsem se od spolecutujících dozvěděl, kdo Mr. Thomson je. V říjnu 1991 vyšel ve vedoucím kanadském

týdeníku článek o něm. Uvádím zde takto získané informace:

Mr. Thomson se za hranicemi Kanady proměnil v Lorda Thomsona of Fleet (Kanadané nesmí přijmout šlechtický titul!). Jeho otec, tiskový magnát, s majetkem hlavně v Anglii, získal dědičné anglické šlechtictví a odkázal jedinému synovi příslušné impérium. Ken Thomson dědictví po tatíčkovi značně rozhojnil; před pár lety koupil 76 % akcií Hudson Bay Company (založená roku 1670 pražským rodákem, synem Zimního krále). Sbírá sice Krieghoffy – za některý obraz dal až 300.000 dolarů –, ale zřejmě nemá smysl pro tradici. Protože je de facto majitelem Hudson Bay Co., prosadil některá rozhodnutí, která změnila třistaletý obraz společnosti. Ta prodala celou svou tradiční síť severních obchodů (faktorů) a její třistaletá sbírka byla dána do aukce. Nyní se Hudson Bay Co. věnuje jen prozaickému provozu obchodních domů, jakými bývaly u nás Aso a Brouk a Babka.

Domnívám se, že když má někdo 10 dolarů v kapse, je dost obtížné sumu znásobit. Když má však někdo 20 miliard dolarů, je snazší přidat další miliardy; je možno si zaplatit schopného manažera financí.

Mladý Thomson byl údajně vychován otcem v morálce, že získávat peníze je dobré, ale utrácet je, špatné. Proto Thomson žije za 20 až 40 dolarů týdně, létá v turistické třídě, jezdí ve starém autě, ačkoliv má nové, kupuje, co je kde ve výprodeji, oblek mu šije čínský krejčí v Torontě, manželka mu stříhá vlasy, aby ušetřil za holiče. Na tomto kontinentě se očekává, že bohatci část svého jmění užijí na dobročinné nebo veřejné účely (dokonce ve Filadelfii známá rodina gangsterů věnovala peníze na křídlo nemocnice; to bylo nazváno podle před pár lety zavražděného kápa Gambino Wing). Někteří Thomsonovi kolegové se tedy snažili, aby financoval novou část nemocnice, ale nepodařilo se ho přesvědčit.

Přemýšlel jsem, zda budu své krátké přátelství s Lordem Thomsonem nadále rozvíjet. Co kdyby si třeba chtěl ode mne vypůjčit pár dolarů? Ve svých úvahách už bohužel pokračovat nemusím: Lord Thomson zemřel 12. června 2006.

Medicínská turistika

Předloni jsem zde popsal nový význam slovesa outsourcing „zhotovit výrobek v zemi, kde je výroba levnější“. Dnes přibyl k tomuto výrazu nový odstín: zdravotní zákroky – hlavně operace ať probíhají tam, kde je to levnější. Týká se to především zdravotně nepojištěných či podpojištěných občanů USA – snad 61 milionů Američanů. Nemocnice v USA spotřebují 30 % částky na zdravotnictví a jsou údajně velmi neefektivní.

Nyní existují v Indii, Thajsku, Malajsii a v Singapuru nové luxusní nemocnice, kde pracují v USA vyškolení chirurgové. Srovnání cen zákroků v USA a ve zmíněných asijských zemích mluví samo pro sebe. Každé číslo představuje tisíc dolarů:

Srovnání cen chirurgických zákroků

procedura	ceny „retail“ v USA	v Asii
angioplastika	25 – 57	11 – 13
srdeční bypass	122 – 176	10 – 20
náhrada kyčle	43 – 63	9 – 12
náhrada kolena	40 – 58	8 – 13
odnětí prsu	23 – 34	7 – 12

Pacienta může do Asie doprovázet člen rodiny; ten pak bývá ubytován v luxusním hotelu v místě.

Pro občany USA jsou finančně výhodnější zubaři a dentisté v severním Mexiku.

Není proto divu, že vznikla zvláštní forma letecké turistiky, zvláštní letadla („charter ligest“) plná pacientů do levnější, ale „kvalitní“ země. Je tu snad výjimka v Indii, kde Američané mohou vidět děti živící se odpadky z hotelů.

Před pár lety Čechoameričan vyslovil přání, že by medicínští turisté mohli také navštěvovat Česko. V Time (29. 2. 2006) se ovšem jméno ČR jako cíle této nové formy turistiky neobjevilo.

(Time 29. února 2006)

Kdo to jsou „Moravians“?

„Moravians“ poskytují názorný příklad stěhování myšlenek; stejná idea se může přemísťovat z jedné země do jiné. Duševní otcem

této idee – života podle Bible podle vzoru původních křesťanů – byl Petr Chelčický: narozen 1370 zažil husitské války s jejich ukrutnostmi. Chelčického knihy vlastnil pražský husitský arcibiskup Rokycana; od něho si je vypůjčil jeho synovec Řehoř. Ovlivněn myšlenkami Chelčického založil Řehoř náboženskou komunitu v Kunvaldě, ze které pak vznikla odštěpná církev čestí bratři (1457). Ta byla jakožto kacířská potlačována jak Jiřím z Poděbrad, tak o století později Ferdinandem I., zvláště po nezdařeném povstání 1547. Její biskup Augusta byl vězněn 16 let na Křivoklátě. Až Majestátem císaře Rudolfa II. (1609) byli bratři v rámci „České konfese“ legalizováni. Jejich zásluhou vznikl Blahoslávův překlad Nového zákona (1579), který se stal základem Bible kralické (1594). Čestí bratři se však dlouho netěšili ze svobody a po bitvě na Bílé hoře bylo 15 bratří popraveno na Staroměstském náměstí. Od té doby až do 19. století byli pronásledováni; v tolerančním patentu Josefa II (1781) nebyli jmenováni. Proto mnozí z nich emigrovali do ciziny: do Saska, Polska, Uher a později do Pruska. Jejich víra se rozšířila i mezi severomoravskými německými venkovany. Existence původní českobratrské církve prakticky skončila smrtí jejího biskupa Komenského (1670). Ještě vnuk Komenského bratrský biskup Figulus-Jablonský, dvorní kazatel pruských králů, se stal o bratrské uprchlíky v Prusku, Polsku a na Slovensku. Zato německy mluvící moravští emigranti se uchýlili do Saska na panství hraběte Zinzendorfa, který pro uprchlíky založil osadu Herrenhut (Ochranov – 1722) a byl sám získán pro novou víru četbou knih Komenského. R. 1727 byla tu ustavena „moravská“ církev, jejíž ústava i teologická povaha se už nekryla se starou jednotou (Pekař). Protestantské státní evropské církve však nevitally vznik dalšího konkurenta. Sám hrabě Zinzendorf měl pro svou víru nepřijemnosti, a tak viděl nejlepší řešení v přemístění centra své církve na severoamerický kontinent.

Biskup Nitschmann, vysvěcený vnukem Komenského, se stal jedním ze zakladatelů města Betlehem v Pensylvánii (1741); dodnes je tu sídlo Moravských. Hrabě Zinzendorf navštívil osobně tuto osadu v roce 1742. Jiný Moravský biskup Spangenberg založil v Severní Karolině osadu Winston-Salem. Obě lo-

kality vyrostly počtem obyvatel na dnešní statisícová města. Moravská forma křesťanství se postupně přenesla nejen do Německa, ale i do Británie, Dánska, do Spojených států i jinam.

Jednou z vedoucích myšlenek nové víry byla intenzivní misionářská činnost mezi pohany: ve Střední Americe, v Surinamu, na Jamajce, v Africe, v Tibetu, na Labradoru a v Grónsku. Byla vybudována nemocnice pro malomocné i dům pro přestárlé. Jako jakési dědictví po českých bratrech převzali Moravští silný zájem o školství (i školy pro ženy), hudbu a zpěv, což tehdy bylo v koloniích nezvyklé. Např. na pobřeží na Labradoru v 18. století se místní inuité naučili číst z Bible v době, kdy i v Evropě bylo mnoho analfabetů. Po odchodu moravských misionářů se ovšem vrátili ke svým tradicím. Výchovná činnost moravských misíí kdekoli na světě byla vždy na vysokém stupni a byla všeobecně kladně hodnocena.

Činnost moravských bratří velmi trpěla válkami jak v Evropě (hlavně obě světové války), tak i na americkém kontinentě válkami s Indiány a později občanskou válkou Severu proti Jihu v USA.

Moravská církev je si dobře vědoma, odkud jejich ideje vyšly; pokládá Jana Husa za svého zakladatele. Její minulost je v českých zemích a je pyšná na to, že je ještě předreformanční větví křesťanství. Moravští uspořádali misii i do země, odkud jejich náboženství vzešlo (1872), a v roce 1967 se konal jejich synod (shromáždění) v Československu.

Vzpomínku na činnost moravské misie máme i zde v Ontariu. Nedaleko Chathamu na silnici č. 2 na místě bývalé Moravské misie je indiánská rezervace „Moraviantown“. Místo je i dějištěm bitvy r. 1813 mezi postupujícími Američany a Brity. Ústup až útěk britských jednotek – jejich velitel gen. Procter byl pak postaven před vojenský soud – byl kryt několika tisíci Indiány pod velením legendárního náčelníka Tecumseha, který v bitvě padl. Jeho pomník jakož i malé muzeum informující o dějinách této rezervace a o činnosti moravských bratří stojí skutečně za návštěvu.

DUŠAN SOUDEK

Redakci Universitas došlo

Annual Report 2005. Masaryk university Brno, 2006

Autonomie v procesu učení a vyučování cizích jazyků. Sborník dílčích studií. Věra Janíková (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2005

Bibliografie doc. PhDr. Věry Vařejkové, CSc. 1964-2004. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Brunner Hefte für Germanistik. Editor Mgr. Pavel Váňa. Masarykova univerzita v Brně, 2005

II. celofakultní konference o studiu na Lékařské fakultě MU Brno. Sborník přednášek. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Central European Journal of Canadian studies. Volume 5 – 2005. Masarykova univerzita v Brně 2005

Československo 1918-1945. Sborník příspěvků odborného historického semináře

pro učitele dějepisu základních a středních škol. Editoři: Jaroslav Vaculík, Jiří Míhla. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Česká politika v Evropské unii. Evropský integrační proces a zájmy České republiky. Vít Dočkal, Petr Fiala, Petr Kaniok, Markéta Pitrová (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2006

Česko-slovenská historická ročenka 2005. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Dealing with Diversity; a Key Issue for Educational Management. Milan Pol (ed.). Masaryk University, Brno 2006

Diagnóza Hodgkinova choroba. Informace pro pacienty a jejich blízké. MUDr. Lenka Šmardová, Mgr. Libuše Kalvodová, Prof. MUDr. Jiří Vorlíček, CSc., MUDr. Zdeněk Král, CSc. Interní hematologická klinika Lékařské fakulty Masarykovy univerzity FN Brno, Brno 2006

Významné osobnosti naší univerzity

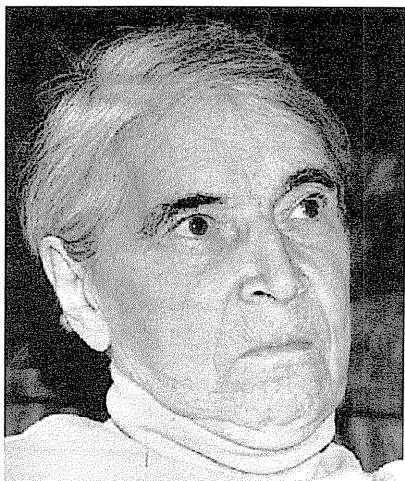
Před deseti lety zemřela Božena Komárková

Postavou drobnější, zato mravní autoritou převyšující mnohé současníky, vnímavá, tolerantní a přítom vždy pevná ve svých životních postojích. Milovala filozofické, teologické i politické diskuse a dokázala přesně formulovat své názory; těm, kdo byli ochotni naslouchat, připomínala jejich osobní odpovědnost i za veřejné záležitosti. Její cesta životem nebyla snadná; pomáhala jí křesťanská víra, ze které čerpala sílu, pevné zakotvení a jistotu.

Narodila se 28. ledna 1903 v Tišnově. Po maturitě na reálném gymnáziu studovala ve dvacátých letech na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity filozofii, historii a zeměpis. Jejími nejbližšími učiteli byli Masarykovi přírodní pokračovatelé: filozof Josef Tvrď, historik Julius Glücklich a sociolog a etik Inocenc Arnošt Bláha. Jejich vlivem nastupovala do praxe s vírou v platnost masarykovských hodnot: v humanitu, lidskou důstojnost a demokracii. Nemalou měrou se na tom podílela i Akademická Ymca, křesťanské studentské hnutí, ke kterému se v téže době přiklonila, a také výrazné osobnosti s ním spjaté, zejména Josef Lukl Hromádka, Emanuel Rádl a Jaroslav Šimsa. To byla druhá alma mater, která utvářela její osobnost na pevném morálním základě.

Učila zprvu na měšťankách, posléze na gymnáziích v Ivančicích a od roku 1939 v Ostravě. Již na počátku okupace se zapojila do odbojové organizace Obrana národa, která měla své centrum na FF MU. Dne 10. ledna 1940 byla zatčena a po dvouleté vyšetřovací vazbě ve Vratislavi odsouzena ke dvanácti letům kázně „pro přípravu velezrady“. Její odbojoví spolupracovníci neměli tolik štěstí; klasický filolog a historik Vladimír Groh a pedagog Jan Uher byli popraveni, Josef Tvrď umučen v Mauthausenu, muzikolog Vladimír Helfert zemřel těsně po válce na tyfus, kterým se nakazil v Terezíně.

Po osvobození učila historii a filozofii na klasičtěm gymnáziu v Brně a začala psát disertaci *Obec Platónova a Augustinova*; přípravný materiál vznikl již ve vězení. Mni-

chov a zejména kapitulace Francie, které mnohým lidem zpochybnily dosavadní jistoty, jí vedly k hledání odpovědi na otázku, zda lidská práva byla jen dočasný fenomén liberální epochy, nebo zda zůstanou trvale zakotvena v evropské civilizaci. Disertační práci předložila na FF MU a po složení rigorózních zkoušek byla v březnu 1948 promována doktorkou filozofie. Téma lidských práv, které se teoreticky i prakticky stalo jejím tématem životním, ale ani poté neopustila. Pokračovala habilitačním spisem *Lidská práva ve filozofii XIX. století*, který však již nepodala; mohla jej na FF MU obhájit a habilitovat se v oboru filozofie dějin až v červnu 1992.

Z ideologických důvodů nesměla od roku 1950 ve školství působit; vystřídala několik zaměstnání, v roce 1951 byla penzionována. Ve výchovné a vzdělávací práci však pokračovala: po zrušení Ymcy v padesátých letech přednášela v Českobratrské církvi evangelické i ve svém bytě, vedla studijní a diskusní kroužky, organizovala lesní brigády křesťanské mládeže. Imponovala svým etickým postojem, pomáhala v orientaci na životních křížovkách. Pro mladé napsala řadu článků, některé vyšly v *Křesťanské revui*. Od konce roku 1976 se jako signatářka Charty 77 a později manifestu Demokracie pro všechny dostala do opozice, v letech 1977 a 1988 byla vyslýchána a její byt

prohledán. Přispívala pak do samizdatových strojopisných edicí a sborníků, řada jejich studií vyšla v cizině. Prosazovala v nich křesťanský humanismus, křesťansky interpretovala vývoj moderní a postmoderní společnosti a zdůrazňovala nezadatelnost lidských a občanských práv. Patří sem práce *Sekularizovaný svět a evangelium* (Curych 1981, 1992), *Původ a význam lidských práv* (1986, rozš. vyd. z r. 1990 zahrnuje i její doktorskou disertaci), *Božena Komárková a její hosté* (1980, 1991).

Ukazovala (nejen) křesťanům jejich místo v sekularizované společnosti a způsob, jak mohou „konstruktivně odporovat totalitárním pokušením doby“. Její osobní statečnost a věrnost ideálům nezůstaly bez povšimnutí. Basiilejská univerzita jí 26. 11. 1982 udělila čestný doktorát teologie za prosazování lidských práv v teorii i životě. Prezident republiky V. Havel jí 28. 10. 1991 propůjčil Řád T. G. Masaryka za celoživotní zápas o demokracii. Masarykova univerzita jí v roce 1992 udělila zlatou pamětní medaili a habilitovala ji; na návrh Evangelické teologické fakulty obdržela medaili též od Univerzity Karlovy. Zemřela v Brně den před svými 94. narozeninami, 27. ledna 1997.

Milena a Jan Šimsovi uspořádali v 90. letech její drobnější časopisecké i dosud neuveřejněné příspěvky do šestisvazkových Spisů: *Lidská práva, Čemu nás naučila válka a Přátelství mnohých* (1997), *O svobodu svědomí, Ve světě a ne ze světa* (1998) a *Tolerance jako podmínka života* (1999). Soubor přesvědčuje o tom, že myšlenky B. Komárkové i její osobnost povzbuzují i dnes. Odvolávala se na evangelium, věřila „v osobního Boha, který pověřuje každého člověka jeho jedinečným posláním“, a připomínala lidskou odpovědnost před Bohem i v zápasu o lidská práva, nikdy však nemluvila za církev, ale vždycky jen za svou osobu: její život, rozhodnutí a postoje byly věcí jejího „osobního svědomí“.

H. PAVLINCOVÁ

Sto let od narození doc. Jaroslava Rosendorfského

V roce 2007 si Masarykova univerzita připomíná sté výročí narození jednoho z průkopníků brněnské romanistiky, doc. PhDr. Jaroslava Rosendorfského, CSc.

J. Rosendorfský se narodil 26.1.1907 v Dubňanech u Hodonína. Po vystudování gymnázia v Moravských Budějovicích pokračoval ve studiu na brněnské filozofické fakultě, kde si zapsal obory němčina, francouzština a filozofie. Díky stipendiu na římské univerzitě se poté zaměřil hlavně na italský jazyk a literaturu, i když ve stejné době se začíná zajímat rovněž o španělštinu a portugalštinu, pro něž také brzy získá aprobaci. Až do konce 2. světové války pracoval jako profesor na I. státní obchodní akademii v Brně, ve školním roce 1945/46 studoval v Paříži a v letech 1946-1949 působil jako lektor českého jazyka v Římě a v Neapoli. Na římské univerzitě získal doktorát a od roku 1950 začal pracovat jako odborný asistent pro italskou a španělskou literaturu na filozofické fakultě v Brně. V roce 1959 dosáhl hodnosti kandidáta filologických věd, o několik let později (r.1963) byl jmenován docentem pro italskou literaturu.

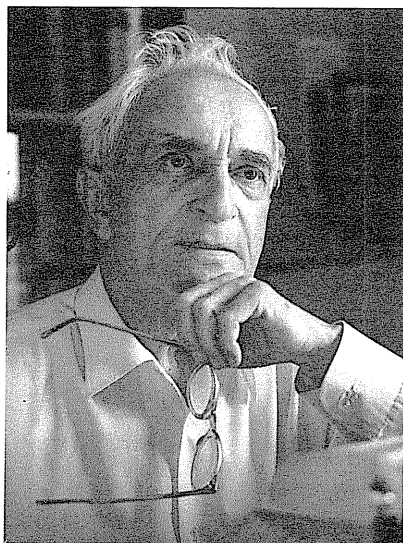
Kromě kvalitní pedagogické činnosti, jež zahrnovala přednášky o italské a španělské literatuře i lektorská cvičení z italštiny a španělštiny, je nutno vyzdvihnout především zásluhu doc. Jaroslava Rosendorfského v oblasti vědeckého bádání. Ačkoliv středem jeho pozornosti byla italská literatura a dějiny česko-italských literárních a kulturních vztahů, o nichž publikoval celou řadu studií a článků, J. Rosendorfský se vědecky zabýval také španělskou a hispanoamerickou literaturou. Jeho publikační činnost zahrnuje i knižní překlady z italštiny, španělštiny a portugalštiny, několik skript a konverzačních příruček. Zvláštní uznání si zaslouží neúnavná lexikografická činnost docenta Rosendorfského, jejímž výsledkem bylo několikrát aktualizované a rozšířené vydání italsko-českého a česko-italského slovníku.

Jaroslav Rosendorfský se až do velmi pokročilého věku těšil výborné tělesné i duševní kondici, což lze mimo jiné připsat jeho pověstné vášni pro turistiku a neutuchajícímu badatelskému zápalu. Zemřel 26. ledna 2002 přesně v den svých 95. narozenin.

P. STEHLÍK

František Lýsek, gesto, pohyb, oči

Jako malý kluk jsem přišel do Lýskova sboru, když se ještě zkoušelo v Husově sboru na Botanické. Vzpomínám si také na rozhlasová studia a chození sólistů v ponožkách a po špičkách k mikrofonu (byl jeden centrálně). František Lýsek mi byl hned ze začátku nápadný několika typickými a nenapodobitelnými projevy. Nejprve gesto. Bylo osobité, prudké, leželo a nutilo k pozornosti. Bylo spojeno s pohybem. Lýsek byl velký mág tohoto spojení. Pozoroval sbor a neustále přesouval pozornost na neuralgické místo. Měl v tomto směru perfektní psychologicko-diagnostický odhad. V Ponellově inscenaci Monteverdiho Orfea Orfeo doslova ukolébá a uvede do stavu hypnózy Cháróna. Nás profesor Lýsek sice nehypnotizoval, ale daleko od toho nebylo. Viseli jsme na něm očima, a to až už šlo o výklad nové skladby nebo o nějaký detail té starší, na-

zkoušené, v níž se něco „provalilo“ a zjistilo, že se to neumí. Byl sugestivním davovým hypnotizérem. Vysvětlil skladbu bez ohledu na tradici a její dosavadní chápání a nás malé prosfáčky navnadil na to, co je v ní nenapodobitelné. Pamatuji si dobře, jak vysvětloval třeba Prokofjevovu kantátu na přelomu zimy 1952 -53 způsobem, který bych dnes považoval za značně hermeneutický. Tehdy mně nejen že nevadil, ale dokonce uchvátil a myslil jsem, že žádný jiný neobstojí. Byla to manýristická interpretace podepřená gestikulací a prudkými pohyby. Stalo se, že při přechodu sboru k orchestru a po skončení přípravné práce u kantát a oratorií docházelo k nesouladu mezi dirigentem celku a předchozím nastudováním samotného sboru. A mohlo to jít i zčásti na úkor sbormistra, leč jedno bylo nezpochybnitelné: Lýskovo nadšení a schopnost přenést ho na úplně všechny.

Zamilovali jsme se zprvu do jeho výkladu skladby, pak teprve do skladby samé. V některých, a ne moc častých případech jsme časem viděli věc jinak, ale to zaujetí skladbou se přeneslo na všechny Lýskovy žáky – pozdější dirigenti a sbormistry. Kdykoliv vidím dirigovat třeba svého souseda ve druhém hlase Lubomíra Máta, jako by přede mnou ožíval František Lýsek.

A ještě jedno se chce říci. Všechna ta energie sálající z očí a vrhaná na sbor se přece nemohla ztratit a rozplynout. Webem o tom napsal krásnou kantátu Augenlicht. Světlo zářící z očí je opravdu silným uměleckým atributem. Tím trojím mě František Lýsek natrvalo upoutal. A daleko víc než mě upoutal dirigenty a sbormistry. Mnozí z nich ani netuší, jak se

mu podobají a v kolika reinkarnacích na koncertním pódiu František Lýsek ožívá.

•
F. Lýsek se narodil 2. 5. 1904 v Ostravě - Proskovicích, zemřel 16. ledna 1977 v Brně.

M. ŠTĚDRŮN

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 67

- Discourse and Interaction 1.* Brno Seminář on Linguistic Studies in English: Proceedings 2005. Edited by Renata Povolná and Olga Dontcheva-Navrátilová. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Euroskepticismus a země střední a východní Evropy.* Vlastimil Havlík, Petr Kaniok (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Evropské finanční systémy 2006.* Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference 21. 6. – 23. 6. 2006. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Filosofie za protektorátu.* Vybrané texty z českých filosofických časopisů. Uspořádali Jan Zouhar, Helena Pavlincová, Jiří Gabriel. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Herber Vladimír (ed.), *Fyzickogeografický sborník 3.* Fyzická geografie-krajinná ekologie – trvalá udržitelnost. Příspěvky z 22. výroční konference Fyzickogeografické sekce České geografické společnosti konané 14. a 15. února 2005 v Brně. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Interní kardiologická klinika FN Brno-Bohunice.* Ročenka 2005. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Institucionální změny ve sféře veřejných neziskových organizací – dopady, problémy, zkušenosti.* Sborník referátů Sekce I semináře pořádaného Katedrou veřejné ekonomie ESF MU. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Jemelka, Petr: *O přírodě, civilizaci, historii a dalším* (Studie a eseje). Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Korupce. Projevy a potírání v České republice a Evropské unii.* Břetislav Dančák, Vít Hloušek, Vojtěch Šimíček (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Krajské volby v České republice 2004.* Stanislav Balík, Jakub Koloušek (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Management územní samosprávy.* Sborník referátů Sekce II semináře pořádaného Katedrou veřejné ekonomie ESF MU. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Mezinárodní pracovní seminář SVC. Biologické a biofyzikální aspekty materiálů v zubním lékařství.* 15. – 16. 11. 2005. Masarykova univerzita v Brně, 2005
- Nebojte se (v) EU. Hrozby, reakce a budoucnost evropské bezpečnosti.* Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Perspektivy západní civilizace a pět let globálního terorismu.* Sborník z konference. Břetislav Dančák (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2006
- Přehled neperiodických publikací.* leden – prosinec 2005, leden – prosinec 2006. Vydavatelství Masarykovy univerzity 2006
- Pokroky v anorganické chemii.* Sborník příspěvků. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- X. Pracovní setkání biochemiků a molekulárních biologů.* Sborník příspěvků. Masarykova univerzita v Brně, 2006
- VI. Pracovní setkání fyzikálních chemiků a elektroniků.* Sborník příspěvků. Masarykova univerzita v Brně, 2006

80 let od narození prof. Jaromíra Bartoše

Jaromír Bartoš se narodil dne 28. 3. 1927 v obci Písečné. Studoval na gymnáziu v Třebíči a poté na Filozofické fakultě MU filozofii a dějepis. Stal se učitelem, ale už v r. 1950 složil rigorózní zkoušky na základě práce Noetický a axiologický systém Karla Engliša. V roce 1957 byl přijat do interní aspirantury na katedře dialektického a historického materialismu na brněnské filozofické fakultě, v r. 1960 obhájil kandidátskou práci, v roce 1962 se habilitoval (*Kategorie nahodilého v dějinách filozofického myšlení – knižně 1965*), v r. 1963 byl jmenován docentem a v r. 1968 mimořádným profesorem katedry filozofie na brněnské filozofické fakultě. V r. 1969 vznikl v Brně Kabinet pro filozofii ČSAV a J. Bartoš se stal jeho vedoucím. Když pak bylo ve změněných poměrech kabinetu vnceno zaměření na studium náboženství a ateismu, stal se vědeckým pracovníkem Filozofického ústavu ČSAV v Praze. Působil v akademických a ministerkých komisích pro filozofii, v redakční radě Filozofického časopisu a slovenské *Filozofie*. Před vynuceným rozpuštěním brněnské odbočky Jednoty filozofické v Brně byl jejím předsedou. Zemřel předčasně 13. 4. 1972 v Brně.

Názory Jaromíra Bartoše nebyly poplatné dobovým módám. Zaměřoval se zejména na studium filozofických kategorií, jichž se týkala i jeho druhá knižní monografie vydaná posmrtně – *Problémy kauzální metody a historický výklad pojmů* (1977). Šlo mu zejména o postížení složité struktury vztahů ve skutečnosti a pojmů, které jí mají filozoficky zachytit a interpretovat. Proto se zabýval i jejich dějinami a mj. ukazoval, jak mnohé z nich, které jsou nyní vysoce abstraktní, mají své počátky v praktickém životě lidí a v jejich potřebách. Tímto způsobem rozebíral kategorie náhody, hmoty a příčiny. Zajímalo ho jejich uplatnění nejenom ve filozofii a vědě, ale i v běžném lidském myšlení. To pak analyzoval v souvislosti s takovými kategoriemi, jako byla forma a obsah, možnost a svoboda. Problematice rozboru kategorií byla věnována značná část z dlouhé řady jeho vědeckých statí.

Vedle těchto primárně filozofických, noetických (někdy i logických) a ontologických problémů jej zajímaly i problémy pedagogické motivované historickou nebo aktuální potřebou výuky. Zde kladl důraz na srozumitelnost výkladu, ať už ústního či písemného. Jeho přednášky i statě byly ilustrací jeho výroku, že i o komplikovaných otázkách lze psát srozumitelně a že složitá a především nesrozumitelná argumentace prozrazuje, že ten, kdo vysvětluje, se sám s daným problémem dostatečně nevypořádal.

Na první pohled se mohl prof. Bartoš jevit jako velice vážný akademik. Nicméně dokázal překvapit i nečekaným, suchým humorem. Jeho odchodu litovali jeho spolupracovníci i studenti.

I. HOLZBACHOVÁ

Prof. ing. Yvonne Strecková, CSc. (1934-2006)

Paní profesorka odešla v plném pracovním nasazení loni, v lednu roku 2006. Odešla v ní nesmírně silná a všestranná osobnost, v mnohem nenahraditelná. Její energie byla nakažlivá. Necouvla před zdánlivě neřešitelnými úkoly. V dobách totality bylo jí vedené výzkumné pracoviště útočištěm pro mnoho lidí, kteří se nehodlali smířit s dusnou normalizační nehybností a myšlenkovou sterilitou. Jí vedený výzkumný ústav – humanisticky zaměřený na člověka a jeho potenciál – představoval v těchto trudných časech ostrov naděje, ostrov života, světlo, místo, které dávalo životní smysl a radost mnoha lidem. Daní za existenci takového – na svou dobu doslova avantgardního – pracoviště byla nutnost téměř každodenního, vyčerpávajícího boje profesorky Streckové s úřady o jeho další existenci.

Její pronikavá mysl, schopnost zmocnit se jádra problému a vizionářství se naplno projevíly, když se postavila za vznik zcela nové fakulty Masarykovy univerzity, fakulty Ekonomicko-správní. To byl v porevoluční době pro mnohé nepředstavitelný, nereálný a mimořádně obtížný úkol.

Z lidského hlediska byla cennou a inspirující osobností. Neznala únavu ani pohodlí, ne-

potrpěla si na přepych a okázalost, na vnější pozlátko. Dovedla obětovat osobní pohodlí i volný čas vědě a budování. Svou životní roli viděla ve službách vědy, tedy procesu neustálého, celoživotního hledání pravdy.

V roce 1993 stála u zrodu Ekonomicko-správní fakulty Masarykovy univerzity. Zasloužila se především o to, aby na fakultě vedle jiných základních kateder s ekonomickým zaměřením vznikla především katedra veřejné ekonomie, kterou dlouhá léta vedla a jejíž základní výukový plán formovala. Již na počátku rozběhu fakulty se snažila o akreditaci doktorského a distančního studia. Neustále se snažila prosadit reformu veřejné správy z pozice akademického pracovníka. To se jí nakonec podařilo za vlády Miloše Zemana, když pomá-

hala rozjždět právě reformu veřejné správy jako poradkyně ministra Václava Grulichy. Když byla reforma veřejné správy dokončena, vrátila se zpět na akademickou půdu, zpět na katedru veřejné ekonomie, ke svému vědeckému směru – veřejné ekonomii.

Mnohým z nás velmi pomohla, mnoho z nás se od ní hodně naučilo. Svým neutuchajícím optimismem, nezlovnou povahou a v dobrém slova smyslu tvrdošíjnou zarputilostí dovedla motivovat a strhnout podřízené, spolupracovníky i studenty.

M. WILDMANNOVÁ

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 71

Raport annuel. Résumé. Défenseur public des droits République tchèque 2005. Université de Masaryk, Brno, 2006

(Re/De) constructing communities. Canadian Studies in Europe. Volume 5. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Interní hematologická klinika. Fakultní nemocnice Brno, Lékařská fakulta Masarykovy univerzity. Ročenka 2005. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada jazykovědná, A 54. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Sborník prací Filozofické fakulty BU, řada hudebněvědná. H 38-40. Masarykova univerzita v Brně, 2006

SCO 2006. Sborník 3. ročníku konference o elektronické podpoře výuky. Editoři: Petr Sojka, Jiří Němec. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Škorpík, Zdeněk: Borač. Geograficko-historicko-národopisný obraz obce. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Šmajš Josef: Ohrozená kultura. Od evolučnej ontologie k ekologickej politike. PRO Banská Bystrica 2006

Teorie a empirie. Bichla pro Krčmové.

K vydání připravili: Tomáš Voskovec, Ondřej Šefčík, Radim Sova. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Vademekum. Graeco-latinum Brunense. Sborník vydán u příležitosti konference Staré indoevropské jazyky. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Velká francouzská revoluce ve vztahu k vědě, pedagogice, náboženství a kultuře. Editor: Jiří Mihola. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Výchova ke zdraví I. Sborník prací učitelů a studentů katedry rodinné výchovy ke zdraví PdF MU v Brně. Editoři: Marie Havelková, Romana Ferbarová. Masarykova univerzita v Brně, 2005

Výuka ekonomických předmětů na Právnických fakultách. Sborník z konference. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Výroční zpráva o činnosti 2005. Masarykova univerzita v Brně 2006

Z dějin visehradského prostoru. Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám. Editoři: Vladimír Honec a Radomír Vlček. Masarykova univerzita v Brně, 2006

Panorama knih

V. Janíková: Osvojování cizojazyčné slovní zásoby*

Autorka knihy doc. PhDr. V. Janíková, PhD., vedoucí katedry německého jazyka a literatury Pedagogické fakulty MU, při tvorbě publikace o osvojování cizojazyčné slovní zásoby vychází nejen z vlastní pedagogické praxe při výuce německého jazyka, ale z přesvědčení mnoha dalších odborníků o tom, že vyučování a učení slovní zásobě není věnována náležitá teoretická a praktická pozornost, a to jak z hlediska vyučovacích principů, tak i učebních postupů. Práci lze označit jako syntézu velkého množství teoretických a empirických publikací k dané problematice, čímž se čtenáři nabízí nejen nejnovější poznatky v oblasti psychologie, pedagogiky, lingvistiky a lingvodidaktiky vztahující se k osvojování slovní zásoby, ale i stručný historický exkurs s nástinem vývojových tendencí při pohledu na práci s cizojazyčným lexikem.

V monografii je důsledně zdůrazněna komplementarita jednotlivých bazových disciplín ve vztahu k osvojování slovní zásoby a multidimenzionalita didaktického konceptu. Práce je rozčleněna do pěti kapitol. První kapitola je věnována *pedagogickým aspektům* osvojování cizojazyčné slovní zásoby. Jsou v ní nastíněny didaktické i metodické zásady pro práci s cizojazyčnou slovní zásobou, zvýšená pozornost je věnována učebním strategiím. *Psychologickým aspektům* procesu osvojování slovní zásoby je věnována kapitola druhá, v níž se blíže osvětluje otázka mezijazykové a vnitrojazykové interference, psychologie paměti, multisenzorické učení a mentální lexikon. Do širších souvislostí jsou ve třetí kapitole zabudována *lingvistická východiska* osvojování slovní zásoby. S cílem komplexnějšího nástinu se zde poukazuje na lexikologii jako na výchozí lingvistickou disciplínu ve vztahu ke slovu a slovní zásobě. Pro složitost a náročnost dané problematiky poukazuje se na její vztahy k jiným disciplínám, je zde také specifikována otázka lexikální interference a ve stručných obrysech se porovnává německá a česká slovní zásoba

z hlediska slovtvorby. Zvláštní pozornost je věnována vztahům mezi slovy a sémantické analýze, to vše se zřetelem k lingvodidaktice a lexikálním cvičením. Čtvrtá kapitola se obírá vybranými aspekty osvojování slovní zásoby z hlediska lingvodidaktického a dochází zde k užšímu propojení teoretických východisek, neboť ne vždy je možné pedagogické, psychologické a lingvistické aspekty jednoznačně od sebe oddělit. Podrobněji jsou osvětlena témata: problematika a vzájemné vztahy mezi aktivní, pasivní a potenciální slovní zásobou, fáze při osvojování slovní zásoby včetně otázky způsobu kontroly lexikálních znalostí, systematizace slovní zásoby, lingvodidaktické principy při zprostředkování významu slov se zřetelem k sociokulturnímu aspektu, tzv. přímé strategie pro osvojování slovní zásoby, lingvodidaktické přístupy k ustáleným slovním obrátům (frazologismům), práce s cizojazyčným slovníkem aj. V několika případech jsou zde podrobněji nastíněny dílčí typologie lexikálních cvičení (např. typologie cvičení pro práci s cizojazyčným slovníkem, typologie cvičení pro testování osvojené slovní zásoby). Cizojazyčná výuka se vyznačuje tím, že je v ní – ve srovnání s ostatními vyučovacími předměty – věnována velká pozornost nácviku realizovaném v nejrůznějších, a tedy i lexikálních cvičeních. A protože práce se slovní zásobou patří k hlavním cílům výuky cizích jazyků, je také otázka systematických, proporcionálně vyvážených a na vědecké bázi spočívajících lexikálních cvičení jednou z nejzásadnějších. Právě proto je pátá kapitola věnována *aktualizované typologii lexikálních cvičení* a doplněna *konkrétními ukázkami jejich jednotlivých typů*.

Práce je jazykově zaměřena na osvojování slovní zásoby při výuce němčiny, psychologické a pedagogické závěry jsou však platné i pro výuku jiných cizích jazyků. Lingvodidaktické aspekty je ovšem zapotřebí přizpůsobit systému konkrétního cizího jazyka, i když i zde je možné najít v obecné rovině řadu společných jmenovatelů (např. interference, vztahy mezi slovy, sociokulturní aspekt aj.).

Protože systematická a uvědomělá práce se slovní zásobou nezačíná pro učitele až ve školní třídě, ale již ve vysokoškolské přípravě, může tato kniha posloužit i jako studijní materiál pro semináře studijní disciplíny didaktika ci-

zích jazyků. V rámci dalšího vzdělávání učitelů by alespoň některé součásti mohly poskytnout hlubší vhled do efektivních forem práce se slovní zásobou. Kniha se může stát také aktuálním podnětem pro další diskusi k dané problematice v odborných kruzích.

E. UHROVÁ

* V. Janfková: Osvojování cizojazyčné slovní zásoby. (Pedagogická, psychologická, lingvistická a didaktická východiska na příkladu němčiny jako cizího jazyka.) MU v Brně, Brno 2005

Andrea Baršová a Pavel Barša: Přistěhovalectví a liberální stát*

Publikace je zaměřena na aktuální celoevropský problém, dotýkající se však ve značné míře i České republiky. Kontext s naší republikou je zvýrazněn už v podtitulu práce: Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku.

Práce je rozčleněna do pěti tematických částí. I. kapitola Analytická východiska je věnována teoretickým problémům migrace v širších teoretických souvislostech, problematice národní identity a jejím modelům, souvislostem asimilace a multikulturalismu. Ve II. (a nej- rozsáhlejší) kapitole autoři analyzují problematiku migrace v USA a Evropě a výstižně ji nazývají Nový a starý svět. Zkoumají souvislosti a sociální příčiny migračních vln v určitých historických obdobích, vedle USA se ve „starém“ světě zaměřují na evropské velmoci – Francii, Velkou Británii a Německo. III. kapitola je zaměřena na aktuální situaci migrační politiky v Evropské unii, na genezi této politiky v návaznosti na vlastní vývoj evropské integrace. IV. kapitola nazvaná Současné trendy a výzvy si všímá sblížování přistěhovaleckých politik v Evropě a Americe, otázek multikulturalismu a integrace přistěhovačů do cílových zemí. Velmi aktuální je také pozornost, kterou autoři soustředili na islám v Evropě, na jeho tři základní směry. Zdůrazňují skutečnost, že většina z 13 milionů přistěhovačů z muslimských zemí nečiní větší

novému okolí svým náboženstvím žádný problém. Nicméně nelze podcenit menšinu muslimských přistěhovačů orientovaných na rigidní podobu islámu. V kapitola Česko, jak již název napovídá, zkoumá problémy migrace u nás. Autoři zde zkoumají migrační problémy v jednotlivých historických etapách a zdůrazňují skutečnost, že imigrační zemí jsme se stali po roce 1989. V Dodatcích jsou vysvětleny další teoretické problémy související s migrací.

Lze říci, že práce podává komplexně a výstižně problematiku migrace jak v jednotlivých částech světa a u nás, tak i v jednotlivých historických obdobích. Poskytuje celostní a vyčerpávající pohled na otázky migrace, které stále více nabývají na aktuálnosti, na otázky možných forem začleňování migrantů do nových zemí a na multikulturalismus.

Touto přínosnou publikací se podařilo zaplnit další bílé místo v naší společenskovední literatuře, neboť otázky migrace, zvláště přistěhovalectví, nepatřily dosud mezi vyhledávaná témata společenskovedního bádání.

J. NOLČ

* Andrea Baršová a Pavel Barša: Přistěhovalectví a liberální stát. (Imigrační a integrační politika v USA, západní Evropě a Česku), Masarykova univerzita, Brno 2005, 308 s.

Bedřich Ladislav: Fotbal – rituální hra moderní doby*

Na poli odborných publikací o sportu dnes snad nenajdeme žádnou, která by reagovala na skutečně aktuální problém a zároveň již v titulu tento problém případněji pojmenovala. Odborný asistent Fakulty sportovních studií MU Ladislav Bedřich tak vydáním své obsahově, formátově a graficky mimořádné monografie skutečně nemohl přesněji vystihnout – nejen ve světě posledního světového mistrovství tohoto globálně nejjpopulárnějšího kolektivního sportu moderní doby – hlavní leitmotiv soudobého fotbalu: rituál. Jeho jednotlivé aspekty jsou logicky popisovány cestou ilustrací fotbalové historie, vývoje v moderní době, výkla-

dem jeho herní systematizace, nástinem tréninkových metod, deskripcí sportovního marketingu a prizmatem jeho stinných stránek.

Fotbal jako významný a nesporně symptomatický sociálně-kulturní fenomén současnosti je významnou součástí světa sportu. Bedřich pak správně pojímá sport širokým vymezením jako institucionalizovanou fyzickou aktivitu různě motivovanou zábavou, fyzickou kondicí, zdravím, výkonem, vítězstvím či odměnou. Sportovní hra je pak soutěživá činnost dvou soupeřů v jednotném prostoru a čase, kdy kritérium institucionálně schválených pravidel poměřuje prokázání převahy jednoho ze soupeřů cestou lepšího ovládnání společného předmětu.

Velice materiálově a faktograficky bohatá část popisující historii fotbalu je rámována časově posloupnou linií „od starobylé míčové hry k modernímu fotbalu“, od jeho počátků v Číně, od postupného vývoje v antickém světě, Tichomoří, v kultuře Inků až po viktoriánskou Anglii, kde základními buňkami sportovní činnosti byly kluby. Zde lze připomenout, že první světový fotbalový šampionát se konal v roce 1930 v Uruguayi. Fotbalová historie je pak dále detailně zkoumána jednak z pohledu jednotlivých kontinentů a dále zorným úhlem asociací, osobností a soutěží.

Moderní fotbal – téma druhé části – vychází ze skutečnosti, že jeho vývojové trendy vyjadřují podstatné, kvalitativní změny vývoje hry, které se projevují jako důsledek koncepce a plánování dlouhodobé přípravy. Z tohoto pohledu aktualizace vývojových trendů zdůrazňuje v kontextu orientace na výsledek následující prvky herní strategie: rychlý protiútok, individuální výkon, řešení standardních situací, pressing, postupný útok, taktickou flexibilitu, technické mistrovství a kreativitu. Přitom nezbytnou součástí záruky úspěchu je kreativní trenér. Systematizace herního systému fotbalu pak jako další téma práce pojednává o jeho taktických, technických, kondičních a psychologických aspektech. Zajímavým způsobem je dále popsán sportovní – herní výkon jako projev specializovaných schopností sportovce v uvědomělé činnosti zaměřené na řešení pohybového úkolu, jako výslednice trénovanosti, sportovního tréninku, talentu, životních podmínek a vrozených dispozic. Přítomí i ve fotbalu je sportovní výkon komplexně modelová

ván somatickými, kondičními, technickými, taktickými, psychologickými a osobnostními aspekty. Navazující téma trénink a fotbal názorně prezentuje základní kategorie z teorie sportovního tréninku, když centrální kategorie trénovanost je vymezena souhrnným stavem připravenosti hráče, charakterizující aktuální míru jeho přizpůsobení se požadavkům hry. Tedy množina fotbalových dovedností, pohybových schopností, taktických vědomostí a dovedností, psychologických vlastností a jevů. Přitom je známo, že trénovanost vzniká, rozvíjí se a udržuje výhradně soustavným, dlouhodobým a přiměřeným tréninkem. Autor v kontextu komplexnost přístupu k problematice seznamuje čtenáře i se specifiky sportovní přípravy dětí a mládeže.

Víme, že sport je stále více provázán a závislý na světě byznysu. Bedřich tak v předposlední části své mnohavrstevné publikace uvádí čtenáře do problematiky sportovního marketingu, sponzoring vymezuje jako nástroj reklamy ve sportu, merchandising jako ziskově neutrální a prodejně podporované výrobky a licence jako ziskově orientované využití popularity.

Čtenářsky nejpřitažlivější – a žel bohu zřejmě i neaktuálnější – část monografie tvoří závěrečné téma „fotbalové stíny“, když je známo, že profesionální fotbal se stal významným ekonomickým faktorem a skutečným „rituálem moderní doby“. Autor seznamuje na četných případech s fenomény fotbalového chuligánství, korupce a dopingů, které – nikoli pouze na půdě vrcholového fotbalu – tvoří zjevně dále neudržitelnou stránku dnešního sportu. Prizmatem těchto palčivých problémů je pak zdůrazněn imperativ sportovní, respektive fotbalové etiky, který je zakotven v etickém kodexu vrcholových fotbalových grémií a který cílí k zásadě podpory fotbalu jako hry plné vášně a obratnosti a přitom hry bezpečné a důstojné.

Mnohastranný pohled našeho předního sportovního teoretika na svět fotbalu přináší překvapující sumu bohatých informací z arény sportu a přispívá tak k lepšímu pochopení světa kolem nás, jehož jsme – stejně jako fotbal – nedílnou součástí. Činí tak čtivě, vysoce informativně a se znalostí věci.

A. SEKOT

* Brno: Masarykova univerzita, 2006, 195 s.

Vít Dočkal a Petr Kaniok: Evropská unie tak akorát*

Práce je účelně členěna do pěti kapitol. První a nejrozsáhlejší kapitola Dějiny evropské integrace podává výstižný a věcný přehled vývoje integračního procesu Evropy včetně jeho ideových zdrojů. Vysvětluje směry a tendence, jež postupně vykrystalizovaly v dnešní Evropskou unii, složitost jednotlivých období (např. postoje Francie za éry De Gaulla v 60tých letech minulého století). Druhá kapitola Instituce EU je věnována systematickému výkladu poslání a podstaty činnosti jednotlivých evropských institucí. Třetí kapitola Politiky v Evropské unii logicky navazuje na výklad činnosti evropských institucí a zevrubně objasňuje jednotlivé politiky v rámci EU, jejich souvislosti a dopady. Tato část je jistě významná zvláště pro ČR jako novou členskou zemi, která se teprve postupně seznamuje s fungováním EU. Čtvrtá kapitola Evropská unie a podpora vzdělávání, inovací a výzkumu zevrubně analyzuje tzv. Lisabonskou strategii, přijatou členskými zeměmi v r. 2000, jejímž strategickým cílem je zajistit, aby EU do roku 2010 se stala nejdynamičtější a konkurence nejschopnější znalostní ekonomikou udržitelného hospodářského růstu s více pracovními místy a větší sociální soudržností.

Pátá kapitola nese název Multikulturní Evropa: příležitost, šance a možnosti pro studenty a pedagogy. I když žádná společná vzdělávací nebo školská politika v EU neexistuje, je zřejmá snaha vytvářet společné vzdělávací programy při respektu k národním a kulturním zvláštnostem členských zemí. S uvolněním pohybu pracovních sil se ukázalo, že je třeba spolupráce i v oblasti vzdělávání. Jsou vysvětleny vzdělávací programy (např. Socrates určený pro všeobecné vzdělávání a Leonardo pro profesní vzdělávání).

Publikace je cenná pro svoji přehlednost a výstižnost. Každému zájemci o Evropskou unii poskytuje jasné informace o myšlenkách evropské integrace, o institucionálním vývoji evropského sjednocování, o současné tváři Evropské unie, o jejich orgánech a jejich kompetencích, o jednotlivých politikách EU.

I když literatura o problematice Evropské unie a evropské integraci je nyní již bohatá, uvedená publikace je velmi přínosná.

J. NOLČ

* Vít Dočkal a Petr Kaniok: Evropská unie tak akorát (Praktický průvodce evropskou integrací), Masarykova univerzita, Brno 2005, 133 s.

Zdeněk Trávníček: Leopold Procházka. První český buddhista**

Ústav religionistiky FF MU vydal v ediční řadě Proměny náboženství pozoruhodnou studii o jednom z průkopníků Buddhova učení v naší zemi. L. Procházka již v první polovině minulého století usiloval o tvořivé využití této myšlenkové tradice.

Trávníčkova studie je zdařilou výpravou do méně známé historie našeho náboženského života. Celou práci otevírá hodnocení situace na přelomu 19. a 20. století. Tuto dobu autor charakterizuje jako jistou krizi náboženství, kdy hledání mimoevropských inspirací bylo považováno za jedno z možných východisek. Studie se neomezuje pouze na naše domácí prostředí, ale nabízí stručnou rekapitulaci dějin pronikání Buddhova učení na Západ. V tomto smyslu je tak Trávníčkova práce dalším doplňkem k této historiografické linii (z domácí produkce viz např. práce D. Lužného).

V souvislosti s civilizační krizí je ovšem nejen pro religionistická studia samotná nepochybně zajímavý motiv, který právě Procházka permanentně promýšlel – rozpor mezi civilizací a kulturou (s. 66 a dále). Rozvinutá civilizace byla Procházkoví příznakem úpadku kultury – a právě takto hodnotil svoji současnost. Tu jen poznamenejme, že nabízené srovnání Procházky s Frommem (s. 65) je snad poněkud nadbytečné, protože obligátní. To však Trávníčkově studii neubírá na hodnotě, která spočívá především v důkladném zmapování Procházka života a díla.

Autor v biografických pasážích představuje Procházku jako velmi univerzálně zaměřenou osobnost – myslitele, vzdělance, ale i úspěšného technika – vynálezce a podnikatele. Současně zde nechybí upozornění, že Procházka nebyl profesionálním religionistou, ale praktikujícím věřícím. Jeho úsilí tedy nesměřovalo ke kritickým analýzám, ale bylo vedeno upřímnou snahou přiblížit formou osvěty buddhismus veřejnosti. Tento aspekt je významný v následném rozboru Procházka literárního odkazu. Procházka mnohdy volně čerpal z dalších autorů, současně však vše poměřoval osobní zkušeností a tuto zkušenost nabízel různorodou formou (včetně poezie) vnímavým čtenářům. Je příznačné, že jeho texty často obsahují repetice jistých témat: stejně tak je pro takového osvětářského autora typické i to, že své práce vydával ve vlastní režii a zdarma rozdával zájemcům. Na rozdíl od mnohých samozvaných zachránců lidstva (viz např. ve stejné době J. Maliarik) ovšem zůstal realistou, který neodmítal evropskou tradici ani vědu: „Buddhovo učení chápal jako střední cestu mezi náboženskou vírou a vědou.“ (s. 21) Procházka usiloval spíše o vzájemné obohacení kultur Východu a Západu a v tomto spojení spatřoval možné východisko z civilizační krize.

Mimo stručné charakteristiky jednotlivých Procházkových prací nabízí studie i ukázky z jeho poezie, kvalitně zpracovanou bibliografii a obrazovou přílohu (fotografie a dokumenty). Z. Trávníček tak vytvořil velmi zdařilý portrét svérázného myslitele, jehož dílo i osudy upadly v zapomnění – i díky ve své době nesporně exotické tematické orientaci. Svým poctivým a kvalitním zpracováním je Trávníčkova studie cenným příspěvkem nejen k historiografii českého náboženského a filozofického myšlení, ale i k lepšímu uchopení kontextů a atmosféry české společnosti v první polovině uplynulého století.

P. JEMELKA

* Masarykova univerzita Brno, 2002, 143 s.

Z glosáře Pavla Blatného**KRAJINY MÉHO SRDCE**

Jsou dvě a vlastně je jenom jedna. Tou první je nesporně okolí malého městečka Moravské Budějovice. Tam jsem jezdil za babičkou na prázdniny a později, když babička umřela a dům byl prodán, aspoň na návštěvy. A nevynechal jsem ani jeden rok svého dospělého života. Každá návštěva obnášela vždy pravý kultovní obřad: nejprve zastávka na náměstí a obhlídka nejbližších ulic, pak návštěva kostela, zámku a proslulých „masných krámů“. Je to malé, středověké náměstíčko, obklopené zmíněnými krámy; ty dnes slouží jako muzeum řemesel. A pak návštěva babiččina domu, kde se už vystřídalo (za 60 let) více než 10 majitelů či nájemníků. A pohled – aspoň zvenčí – na domy „paní generálové“ a „paní ředitelové“, což byly babiččiny kamarádky. Ale pak už do okolí na hřbitov, k rybníku Mastník a na Heřmanské kopce. To jsou vlastně jen takové stráně nad polní cestou, poseté třešňovým stromovím. Třešně se v dřívějších dobách vždy na místě prodávaly, „když přišel jejich čas“. A na řadě jsou lesy. Nejprve „Háj“ – je nejbližší a slavný. Vstoupil totiž do literatury v povídkách Václava Kosmáka. Ještě za dob monarchie byl dostaveníčkem zamilovaných večer a „nóbl společnosti“ na nedělních procházkách či přímo centrem různých slavností, které ještě přežily i do první republiky. To „Remízek“ byla školka obklopená okrasnou zahradou, na kterou se mohlo dívat jenom zvenku. „Hora“ byla plná hříbků a kuřátek, „Ochoz“ kozáků a holubinek a konečně „Kosová“ byla ve znamení syruvek a hranic pokácených kmenů.

Až potud bylo vždy všechno v pořádku a já jsem nepřijížděl proto, abych zjišťoval, co je kde nového, nýbrž abych se ubezpečoval, že vše je tak, jak to bylo dřív, tedy při starém. Dokonce – ve vazbě na dávné zážitky z dětství – jsem nebyl schopen naslouchat bzučení hmyzu nikde jinde než na Heřmanských kopcích. Vzpomínám si, že když jsem tento bzukot uslyšel na své pravidelné procházce se psem v Komíně, kde bydlím, řekl jsem si: Co nejdřív musím do Budějovic a na Heřmanské kopce! A už jsem u toho. To jsem si skutečně říkal, neboť to platí v čase minulém. Překotná doba změn v posledních letech se plně podepsala i na kraji mého srdce. Zatímco v desetiletích minulých se díky všeobecné stagnaci v Budějovicích inovovala jen tak jedna stará fabrika, která se rozrostla (díky zrušenému fotbalovému hřišti a periferii pro kolotoče) na monstrózní velkopodnik – pobočku brněnské Královopolské (už ji zase zbourali a místo ní stojí doslova vele-Billa!), tak teď se nestačím divit: někdy musím stav věcí obdivovat, jindy se mohu jen podívat, avšak často se musím doslova děsit. Už jsem si zvykl, což je zjev celostátní, že se někde změní obsah u místních obchodů více než desetkrát. (Aj viz: z hotelu je vietnamská tržnice!) Že nenajdu cestu do „Hory“ (zátaras: rozsáhlá cihelna) ani do

„Ochoze“ (zátaras: zemědělský velkopodnik), to jsem nečekal. Horší je to s „Hájem“ – dílem staveniště – dílem odpadiště, vývržiště – celého města hambiště.

Nejhůře ale dopadly Heřmanské kopce: Aby se mohla postavit čistička, a mohlo se k ní jezdit, vznikla široká silnice a povlovné, romantické stráně byly hezky příříznuty nebo přisekány nějakou obří sekerou. Teď už jsou to spíše útesy, na jejichž špicích úpí nějaký ten třešňový strom jako dožívající úlomek slávy kopců Heřmanských. Takže, takže – tam už není důvod chodit, ani žádný hmyz už tam nebučí. Je ovšem všude plno nových věcí: krásné koupaliště, plno stavenišť, upravené parky, ba i na babiččině domečku přistavěli další poschodí, ale to je už všechno jiné město i jiné okolí než to, co jsem znal a co jsem chtěl vždy vidět.

A v ten okamžik jsem si uvědomil, že krajina mého srdce nezmizela, ale že se přestěhovala. Vždyť všechno to, co jsem v Budějovicích obdivoval, mám vlastně v Komíně, brněnském předměstí, kde žiji již řadu let. Chodím na procházky se psem, procházím „Hájem“, „Ochozí“, „Kosovou“ i „Horou“ a nemusím přitom chodit dlouho přes pole, mám to přímo za humny (což je při mém věku výhoda!). Jdu navíc krásnou cestou necestou, pod stráněmi plnými stromů (místo třešní jsou to ořechy) a shýbám se k zemi, abych poslouchal bzučení hmyzu. Vida – ani jsem si to neuvědomil! Vždyť je to přesná kopie procházek s mou babičkou, a místo abych se vracel do domečku jejího, vracím se do podobného svého. Nevím ovšem, jak mi to dlouho vydrží. Už se ruší romantické zahrádky v jednom úseku a bude se tu prý stavět. Ale necht' ! Víím, že rozhled z okolí vrchu Palackého na Brno i komínské údolí mi nikdo nezastaví a že doma mám zahrádku, stejnou jako u babičky v Budějovicích. Až úplně ztuhnou a budu sedět jen v křesle na balkoně, budu mít jistotu, že tato zahrádka zůstane poslední a nejhezčí krajinou mého srdce.